

יחס היהדות אל פגיעות בילדים

מבוא בין תרבותי לחברה החרדית

דורון ציון אגסי

אשלים
ASHALIM

העמותה לתכנון ולפיתוח שירותים לילדים
ובני נוער בסיכון ומשפחותיהם (ע"ר)
מיסודו של ביזנס ישראל ובתמיכתן של ממשלת ישראל
והפדרציה היהודית של ניו-יורק www.ashalim.org.il

יחס היהדות אל פגיעות בילדים

עו"ס אגסי דורון ציון

אלול ה'תשסו

9.2005

אשלים, ירושלים

©

כל הזכויות שמורות
ל"אשלים" ולער"ס אגסי דורון ציון

הסכמת הרה"ג יהודה סילמן שליט"א

הרב יהודה סילמן

רב דקהל חסידים

רמת אלחנן, בני ברק

חבר הבר"צ בני ברק

ב"ה יום יט אדר סו.

הנני לאשר כי עברתי על החוברת "אל תגעו במשיחי" שחברה העו"ס הרב דורון ציון אגסי שליט"א, העוסקת בחובות ההורים כלפי ילדיהם בכלל וביחס לענישה גופנית בפרט, וכן לגבי אחריות הציבור בנושאים אלו. כידוע נושאים אלו קשים מאד והמחבר הצליח לנגוע בכך באחריות, רצינות ובעדינות הנדרשת. ואין לי ספק שהדברים שכתב יכולים להאיר עיניים ולעזור להורים המתמודדים בבעיות קשות וזקוקים ליד מכוונת ולעצה נכונה.

ובאתי בזה להוסיף כי כל ספק בנושאים אלו, נוגע לעיתים לכל עתיד החינוך של הילד ולבנייתו כאדם בריא בנפשו, יר"ש ות"ח. ולכן יש להיזהר מלהחליט במה שלא ברור לבדו, אלא לשאול בזה שאלת רב לחכמים העוסקים ובקיאים בעניינים אלו.

והנה באעה"ח

יהודא סילמן

פתח דבר

אשלים, בהיותה עמותה המפתחת שירותים חדשניים לילדים בסיכון, מייחסת לנושא האיתור המוקדם של ילדים נפגעי הזנחה והתעללות חשיבות רבה והיא רואה בו אמצעי להפחתת סיכון. הדבר נעשה בשלוש דרכים עיקריות:

א. הפקת ידע עיוני והפצתו בקרב אנשי מקצוע מדיסיפלינות שונות אשר המשותף להם הוא הטיפול והעבודה עם ילדים ובני נוער.

ב. הכשרת אנשי מקצוע לתפקיד הנחייה והטמעה של תכנית הכשרה שעניינה איתור הילדים, דיווח והפניית הילדים לטיפול.

ג. בניית כלים ואמצעים דידקטיים שיאפשרו למנחים לבצע את עבודתם באופן אופטימאלי.

ההכשרה מתבססת על שיטת המניפה, הכשרת מנחים שיפעלו במגזרים שונים של אנשי מקצוע הפוגשים את הילדים. במהלך פיתוח תכנית ההטמעה התברר לנו כי לצד ההתייחסות הכללית לאיתור ולפגיעה, יש צורך בלמידה רגישת תרבות, תוך התייחסות לקהילות שהרפוסים התרבותיים הייחודיים שלהן משפיעים על דרכי החינוך שלהן ועל יחסן לילדים.

התפיסה המרכזית שהנחתה אותנו הייתה כי האיתור נועד למניעת פגיעה או הפסקתה. כדי לא להחמיר את הפגיעה, על האיתור להיעשות מתוך דיאלוג עם הדמויות המשמעותיות שסובבות את הילד, תוך מתן כבוד לתרבות ולערכים המנחים אותם.

חוברת זו, שנכתבה במקור לכלל העוסקים בנושא הותאמה באופן מיוחד לצבור החרדי בישראל ובסופה צורפה עבודה העוסקת ביחס היהדות אל פגיעות בילדים ואל חובת הדיווח. זהו מאמר המתמקד בהיבטים תרבותיים של בני הקהילה החרדית. חומרים אלה המוצגים בפניכם יש בהם כדי לבסס דיאלוג בין אנשי המקצוע השונים הנמצאים בקשר עם הילד והמשפחה לבין תרבות הקהילה עמה הם באים במגע. הדיאלוג עשוי להפחית את הסיכון לפגיעה בילדים ולהרחיב את ההבנה והשיח בין הגורמים השונים המעורבים בחיי הילד.

אנו מקווים, כי החומר הכלול במבוא יאפשר לאנשי המקצוע ללמוד יותר לעומק את ההיבטים התרבותיים הנוגעים לבני הקהילה, לכבד את השונה והייחודי, וכדרך זו להתאים את דרכי ההתקשרות ההולמים.

בברכה,

ד"ר רמי סולימני

מנכ"ל אשלים

עבודה זו מוקדש לע"נ סבתי היקרה
לואיז בת חנה ע"ה
שלימדה אותנו חסד מהו

ולע"נ מו"ר הקדושים
הרב אלי והרבנית דינה הורביץ הי"ד
שנרצחו בעש"ק בעיה"ק קריית ארבע
מהם למדתי תורה, אמונה והליכות חיים.

תוכן העניינים

26	שוני בהתייחסות חברתית והלכתית בעבר והיום ...	9	מבוא
27	הסייגים העיקריים להכאה	13	הקדמה
31	ריכוז "עקרונות הענישה"		פרק א
31	סיכום	15	חובת טיפול והשגחה ואיסור הזנחה
	פרק ג	15	א. חובת דאגה פיזית
33	איסור פגיעה רגשית בילדים	16	ב. קדימויות
33	איסור גרימת צער והלבנת פני חברו ברבים	17	ג. חובת מדור וכסות
33	חומרתו של איסור הפגיעה ביתום	17	ד. אחריות רפואית
34	האיסור לבייש את הקטן	17	ה. חובות נוספות המוטלות על האב כלפי ילדיו
34	איסור הזנחה רגשית של תינוקות	18	ו. דאגה חינוכית
35	חומרת הפגיעה הרגשית	21	ז. חובת הדאגה לעתידו הכלכלי והחברתי
36	איסור לצעוק ולכעוס באיבוד שליטה	21	ח. חובת הדאגה לעתידים המשפחתי והחברתי
36	מצוות תוכחה כיצד?	22	ט. חובת הבטחת הבטיחות וההגנה על הילד
36	האיסור לקלל או לכנות בשמות גנאי את הקטן	22	י. איסור נטישה (חשארית ילד במקום מסוכן)
37	איסור לשון הרע והאיסור לפרסם גנותו של קטן	22	יא. איסור כליאת ילד במקום סגור
37	מוציא לשון הרע ומטיל אימה אין לו חלק לעוה"ב	23	יב. חובת הדאגה להתפתחותו הבריאה של הילד
37	כיצד לנהוג מבחינה רגשית בקטינים?		יג. החובה ליצירת אווירה תומכת,
	פרק ד	23	מעניקה, אוהבת ומכבדת:
38	התעללות פיזית מגונה	23	יד. התייחסות מותאמת גיל ושלב התפתחותי
38	למרות ההתכחשות – זה קורה!		פרק ב.
38	אחד הניסיונות הקשים	24	איסור פגיעה פיזית בילדים
	תוצאות בלתי הפיכות: פיזית, הלכתית, רגשית,	24	איסור הכאה
38	משפחתית וחברתית.	24	לגבי תינוק וילד קטן
39	מקור האיסור	24	המכה עובר על שני לאווים
	חומרתו של איסור גילוי עריות –	25	סנקציות
39	דוחה סכנת חיים: "יהרג ואל יעבור"	26	תשובת הפוגע ומחילת הנפגע

53 אחריותו של הציבור ומנהיגיו	39 אונס
	פרק ו	40 פיתוי קטנה
58 סייגים לחובת הדיווח	41 סנקציות וענישה
60 סיכום	41 דין מוות בסקילה, בשריפה או בחנק
		42 גיל אחריות
61 נספח בנושא חובת הדיווח על פי ההלכה	42 באגדה
	(עם מובאות מדבריהם של פוסקי הדור)	43 הדחה לזנות
63 מתוך הקונטרס "דם רעך"		מה יעשה אדם וינצל? יאמר:
	מכתבי תשובות מגדולי הדור	43 "גם לי זה עלול לקרות!"
66 מתוך תשובת מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א	44 החובה להתרחק מן העבירה
66 מתוך תשובת הרה"ג משה הלברשטאם זצ"ל	44 חובת הרחקה ואיסור יחוד עם העריות
68 מתוך מכתב הרה"ג זלמן נחמיה גולדברג שליט"א		פרק ה
68 מתוך מכתבו של הרה"ג אשר זעליג וייס שליט"א	46 אחריות ציבורית וחובת דיווח
69 סיכום דבריו של הרה"ג יהודא סילמן שליט"א	46 חובת כל אחד ואחד מישראל
70 קול קורא של הרבנים הראשיים לישראל שליט"א	52 ההתייחסות לפוגע

מבוא

אבל אולי יהיה בזה חילול השם?

אבל אולי יש בזה איסור "מויסר"?

אבל אולי זה כבר בטיפול?

ועוד "אבלים" רבים כאלה. ואולי גם כבר "אין מה לעשות"?

האמת היא שיש! יש מה לעשות ולא נוכל להתעלם! למרות, שבמקרים של פגיעות בילדים, קיימת לעיתים, מאותן סיבות שציינו לעיל, נטייה להכחשה ולהצטרפות, לא רק שלא נוכל להתעלם אלא שאסור לנו להתעלם! כדבריו הברורים של ה"פתחי תשובה"¹: "כל ספרי המוסר מרעישים העולם על עוון לשון הרע ואני מרעיש להפך. עוון גדול מזה וגם הוא מצוי יותר, והוא מניעת עצמו מדבר במקום שנצרך להציל עשוק מיד עושקו!". כמובן שאין הכוונה בדברים שנאמרים כאן בכדי להגיב בחוסר פרופורציות או בהיסטריה ("OVER REACTING") על כל אירוע חד פעמי שאינו חורג באופן מיוחד; כוונתנו לעסוק בצד האמוני-המוסרי ובחובה להפעיל שיקול דעת ותשומת לב ואכפתיות לגבי מצבם של ילדים (וחסרי אונים אחרים) בסביבתנו, על מנת שנהייה זכאים להיקרא חברה מוסרית אמיתית, המכוונת לעשיית הטוב והישר מתוך אמונה ויראת שמיים. כפי שאומר אברהם אבינו אל אבימלך: "רק אין יראת שמים במקום הזה והרגוני...", יעויין בפירושו של הרש"ר הירש במקום.

עבודה זו מכוונת אל מורים, מחנכים, מלמדים, מדריכים, גננות וכל מי שעובד עם ילדים שמצאו עצמם, אולי יותר מפעם אחת, במצב לא נעים, מצב שבו נתקלתם בילד במצוקה אך סברתם כי קצרה ידכם מלהושיע. מצב בו שמעתם מרחוק אנחת ילד סובל, או מצב בו נדמה היה לכם שילד בוכה אי שם מעבר לקיר. באותן פעמים לא נעימות, אדם מסוגל לשמוע את עצמו מהרהר ולאוזניו בלבד אומר:

"אולי קורה שם משהו שמצריך התערבות..."

"אולי ילד בסיכון..."

"אולי אישה מוכה..."

"אולי..."

במקרים כאלה תמיד מסתגנת למחשבה עוד מילה אחת קטנה: "אבל".

אבל אולי לא שמעתי טוב?

אבל אולי אני טועה?

אבל אולי זה רק איזה פליק קטן? גם אצלי יש לפעמים מעידות קטנות, אז איך אבוא בטענות לאחרים?

אבל הורים חייבים לחנך את ילדיהם ולפעמים זו מצווה להרביץ!

אבל היום הדור הצעיר חצוף ביותר ואין ברירה אלא להשתמש בכוח!

1. דברי הגאון רבי ישראל איסר, מגדולי הרבנים בוילנא, בספרו "פתחי תשובה" על "אורח חיים", סי' קנה (וילנא תרלה).

זרעו של אברהם אבינו, והם ישראל שהשפיע להם הקב"ה טובת התורה וציווים בחוקים ומשפטים צדיקים, רחמנים הם על הכול.

וכן במידותיו של הקב"ה שציוונו להידמות בהם הוא אומר: 'ורחמיו על כל מעשיו'. וכל המרחם מרחמים עליו, שנא': 'ונתן לך רחמים ורחמך הרבה'". ולא תהא כוהנת כפונדקית!²

עבודה זו מוגשת במצורף אל חוברת ההדרכה לאיתור ילדים בסיכון שהובאה לפני רבנים גדולים, ומטרתה להוות בסיס להדרכת מורים ומחנכים בנושא קשה זה, על מנת שלא נכשל בחובותינו הללו שהן חמורות ביותר והאיסור לעבור עליהן חוזר שוב ושוב בתורה. ראוי לזכור כי אחת הקללות שמצוינות לימות המשיח היא מאמר הנביא: "אויבי איש - אנשי ביתו", כלומר, הסכנה הגדולה ביותר הנשקפת לאדם היא מן האנשים הקרובים אליו. לצערנו דבר זה מתגשם לעינינו ממש. על כך שרוב מעשי ההתעללות בילדים ובנשים מתרחשים ע"י קרובי משפחה או אנשים מוכרים. יהי רצון שחוברת זו תהווה תשובת המשקל (המענה הראוי) בכחינת תשובה המיוחדת לדור (ע"פ הגר"א).

הערה והתנצלות: הדברים בקובץ זה לא נכתבו תוך ישיבה בבית המדרש, כפי הראוי ("שמעתא בעיא צילותא"), אלא תוך כדי עיסוקי כעו"ס, ותוך הטרדות הרבות הכרוכות בכך. על כן אודה לכל מי שיעירני אם ימצא שגיאות או דברים הטעונים תיקון.

לפיכך, קמנו, אנשים המגלים אכפתיות לעניין מתוך עומקה של הלכה, ועשינו שאלת רב ורבנים, וכן התייעצנו עם אנשי מקצוע נוספים, והגענו למסקנה, שעקב הימצאותן של תקלות מכל סוג גם בקרבנו, הטוב ביותר הוא להקים שיה בין פקיד הסעד, ועדת הפטור (הממונה על פטור מחובת דיווח למשטרה) ועדת רבנים (במקום שקיימת) או גורם תורני-קהילתי אחר, שיוכל כל אחד ואחד מהציבור לפנות אליה ולהתייעץ לגבי דיווח ללא כל אותם חששות שהזכרנו לעיל, וכפי שהדבר קיים כיום בכני ברק. בכך נסיר מעלינו את קטרוג הנשים והילדים המסכנים הללו שאין עניות כעניותם ולא מצוקה כמצוקתם, שלעיתים גובל מצבם ב"פיקוח גוף", וכמעט חמיד ב"פיקוח נפש", שאפילו בביתם שלהם אין להם משענת, וכפי שחז"ל הגדירו – הם בבחינת "גרים עם נחש" בכפיפה אחת". בכך נזכה לקיים את ה"ערכות ההדדית" שאנו חייבים בה אף כלפי קטן מישראל. ערכות כוללת התערבות למענם גם במקרים בהם יש לפנות לרשויות, וכתשובה לחשש שלעיתים יוציאו ילד מביתו שלא לצורך, טרחנו להביא בסוף החוברת את התייחסותם של גדולי הדור. כמו כן, יש לדעת כי בשנים האחרונות מגמתם של מוסדות הרווחה, הן מסיבות מקצועיות והן מסיבות תקציביות, להעדיף בניית מסגרת תומכת בבית או בקהילה ולא להוציא ילד מביתו, אלא כאשר ממש אין שום ברירה אחרת.

בהקשר זה ראוי לזכור את דברי הרמב"ם ביחס לעבד³: "ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בגויים הערלים. אבל

התייחסותנו אל עבדים כנעניים. על פי מסכת יבמות פרק ט"ז, משנה ז'.

2. בסוף הלי עבדים.

3. כלומר לא תהיה התייחסותנו לילדי ישראל פחות רגישה מאשר

שהרבה מהערותיו המחכימות והמקורות שציין, המופיעים בספרו "שכר והענשה בחינוך", שתולים בקובץ זה. ברצוני להודות לרב זנר אשר טרח רבות בכירור המקורות. כמו כן שלוחה תודתי מקרב לב לידידי העו"ס הבכיר שמואל גולדשטיין מ"אשלים", אשר ליווה אותי לכל אורך הכתיבה, סייע בארגון, עריכה, עיצוב העבודה והפיכתה למובנת ונגישה לכל. אלמלא הוא, ספק אם היה קובץ זה יוצא לאור.

ואחרונה חביבה - רעייתי היקרה, שרבות משעותיי-שעותיה, הוקדשו למטרה נעלה זו. תהא משכורתה שלמה מן השמיים.

קובץ מקורות זה נכתב מתוך לימוד וליבון הסוגיות הרבות הכלולות בו, בשיתוף רבנים חשובים. רובם ככולם של המקורות שהובאו בו, הנם פרי לימוד זה עימם.

הריני מודה לכל מי שעזרני בתהליך הכתיבה ובמיוחד לרבנים, הדיינים הגאונים שליט"א: הגר"י סילמן, רב דקהל חסידים ברמת אלחנן ב"ב, הגר"ש שפירא, רב בית הכנסת "אחוות אחים" בגני-הדר, הגר"ש גוטפריד, רב השכונה בגני-הדר, במיוחד לאברך, פשוטו כמשמעו, ידידי הרב מ. נגר מפתח תקוה, שהקדיש מזמנו היקר ועבר עמי בחברותא, על רוב המקורות בחוברת ואשר רבים מתוכם שלו הם. וכן תודתי והערכתי למחנך הדגול, הרב מונק,

ילד
הוא "אדם קטן",
פיקדון⁴
שחקבי"ה מפקיד
בידי הוריו
לזמן מוגבל⁵
והוא אינו רכושם.⁵

4. אבות דרבי נתן פרק יד, פסקה ו' וכן מדרש שוחר טוב משלי
פרשה ל"א.

5. הדבר, ברור. כראיה לכך אפשר להביא את האיסור למכור את
בנו. (רמב"ם הלכות גניבה פ"ט) והרחבה בכתב יד.

הקדמה

“חביב אדם שנברא בצלם”²: – ומתוך כך גם חומרת הפגיעה בו.

מבואר בתורה שהאדם נברא “בצלם אלוקים”³, ובכל יום אומר היהודי “אלוקי, נשמה שנתת בי טהורה היא...”⁴. דבר זה מוצא את ביטויו בדברי הגמרא: “הסוטר לועז של חברו כאילו סטר פני שכינה”⁵. ועל החייב בתלייה נאמר “לא תלין גבלתו”⁶, כיוון שהאדם נברא בצלם אלוקים וכל פגיעה באדם מהווה פגיעה בצלם אלוקים שבו. ובאופן עמוק נוכל להסביר כי הפגיעה היא לא רק בצלם אלוקים של הנפגע, אלא גם בצלם אלוקים של הפוגע. ועל חשיבותו של כל אדם ואדם לפני הקב”ה נאמר: “לפיכך נברא אדם יחידי, ללמדך, שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא. ומפני שלום הבריות שלא יאמר אדם לחברו ‘אבא גדול מאביך’”⁷.

גיל אחריות פלילית

קטן פטור מעונשים: “...שוטה וקטן פגיעתן רעה. החובל בהן חייב והן שחבלו באחרים פטורין”⁸.

כיהודים מאמינים נראה, בעזרת השם, במקורות המובאים להלן, כי הנושא בו אנו עוסקים הוא עניין מרכזי בתורתנו הקדושה. ההתגייסות וההתערבות למען החלש והמושפל הן הן דרכה של התורה; לא לעמוד מן הצד ולא להישאר אדישים ומרוחקים כאשר אנו שומעים או רואים את צעקת החלש והקטן. נברר את חובת ההורים לילדיהם ואת איסור הפגיעה בילדים בגופם ובנפשם. כמו כן נעסוק בחובת הציבור ומנהיגיו – להתרות, לטפל ולהעניש את מי שפוגע בילד יהודי, וכעיקר בחסרי הישע שבין ילדינו. תפילתנו כי עבודתנו תהיה בבחינת הכשרת המציאות למזעור נזקים עתידיים.

גם אם במקורות שונים אותם אנו מצטטים אין אמירה מפורשת שהדברים מכוונים גם לילדים, הרי מצאנו ש”קטן” מוגדר כ”אדם” וכ”רעך”⁹. דין זה, שקטן דינו כגדול לגבי כל העניינים שקשורים לאיסור לפגוע בו, הוא פשוט וברור. כל המקורות שטרחנו להביא להלן, בהם נאסר במפורש לפגוע בקטן, הם רק לרווחא דמילתא, הם הובאו כדי לעזור את העיסוק בסוגיה ולברר את חובתו ואחריותו של כל אחד ואחד מאתנו לשלומם ולביטחונם של יהודים קטנים וחסרי אוניס המכונים “ילדים”.

1. גמרא שבת דף קנ"ג וביאור הלכה סימן שכ"ט.
2. אבות ג, י"ד.
3. בראשית א, כ"ז.
4. מתוך התפילה ברכות השחר.
5. מסכת סנהדרין נח, ב.
6. דברים כא.
7. משנה סנהדרין פרק ד, משנה ה.
8. מסכת בבא קמא פו, א.

אולי כאן המקום להביא את דברי הרמב"ם¹⁶: "ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בגויים הערלים. אבל זרעו של אברהם אבינו, והם ישראל שהשפיע להם הקב"ה טובת התורה וצום בחוקים ומשפטים צדיקים, רחמנים הם על הכל. וכן במידותיו של הקב"ה שציוונו להדמות בהם הוא אומר: 'ורחמיו על כל מעשיו'. וכל המרחם מרחמים עליו שנא': 'ונתן לך רחמים ורחמך הרבה'."

ונא': "אם כבנים – רחמנו כרחם אב על בנים, ואם כעבדים – עינינו לך תלויות!"¹⁷

וכן מצאנו ביטויים חריפים לגבי התנהגות זו שאיננה יהודית: "כל בן ברית חייב לכבד את אשתו יותר מגופו, 'עולה ואינה יורדת עמו', 'לחיים נתנה ולא לצער', והמכה את אשתו מקובלני שיש יותר להחמיר בו מבמכה את חברו, דבחרו אינו חייב בכבודו, וכאשתו חייב בכבודה! ודרך הגויים בכך, אבל חלילה וחלילה לשום בן ברית מעשות זאת! והעושה זאת יש להחרימו ולנדותו ולהלקותו ולענשו בכל מיני רידיי ואף לקרן את ידו! כי הא דרב הונא קץ ידא. [כמו המקרה של רב הונא שקצץ ידו של אדם אלם] אפילו בכבל, אף על גב דאין דיני דיני קנסות בכבל, [אך] מכים ועונשים שלא יקילו ראשם בכך. ואם היא רוצה – יוציא וייתן כתובה"¹⁸.

הרמב"ם פירש שבשעה שחבלו לא היו בני דעת. וברמ"א¹⁰ כתב לגבי קטן שהגדיל שצריך לעשות תשובה. והביא זאת בקיצור שולחן ערוך¹¹ ובאגרות משה¹² שהסביר שזה מצד "סימן רע" לקטן ולא משום שעבר איסור.¹³

דברים המסורים ללב

ישנם דברים אשר רק הלב יודע "אם לעקל אם לעקלקלות" [אם מתוך ישרות או מתוך עקמומיות].¹⁴

עקב ההטעיה של אנשים פחותים המביאים מקורות מסוימים כאילו מהם ניתן ללמוד על הפליית האישה והילדים לרעה ולנתנתם למרמס ("מראה פנים בתורה שלא כהלכה" – מסכת אבות), הובאו להלן מקורות כדי להציג הכוונה כללית של רוח התורה בנדון, במטרה לתקן מצב זה ושלא להציג פסוק זה או אחר במנותק מן המגמה הכללית.

המטיל אימה – אין לו חלק לעולם הבא ואין זו דרך יהודית!

"מטילי אימה על הצבור שלא לשם שמים, זה הרודה צבור בחזקה והם יראים ומפחדים ממנו, וכוונתו לכבוד עצמו, וכל חפציו שלא לכבוד שמים, כגון מלכי העכו"ם"¹⁵.

9. הלכות חובל ומזיק פרק ד הלכה כ והלכה יד, ושולחן ערוך חלק חושן משפט סימן תכד סעיפים ז, ח. על פי הגמרא שם.
10. שולחן ערוך סימן שמג.
11. סימן קס"ה סעיף ו'.
12. חלק ב' יורה דעה בסימן י'.
13. הרחבה בנושאים אלה ומקורות נוספים נמצאים בשלבי עריכה והכנה לקראת פרסום.

14. גמרא סנהדרין כו ע"א.
15. רמב"ם הלכות תשובה פ"ג הלכה יג.
16. סוף הלי' עבדים.
17. מתוך תפילת ראש השנה.
18. בשלטי גיבורים על המרדכי במסכת כתובות פרק ד', "נערה", סימן קסג סעיף קטן ט', מובא בשו"ת מהרי"מ מרוטנבורג חלק ד תשובה פא.

פרק א

חובת טיפול והשגחה ואיסור הזנחה

'אין אדם זן את בניו ובנותיו כשהן קטנים', אבל זן קטני קטנים. עד כמה? עד כן שש...!'.¹ לגבי מי שלא זן את ילדיו הקטנים (לאחר גיל שש) אומרת הגמרא: "שהיו נציגי הציבור מוציאים אותו לרחובה של עיר ומבזים אותו ואומרים: 'ראו פלוני שגרוע הוא מן העורבים, שהעורב מאכיל את בניו ופלוני זה אינו מאכיל את בניו!'"².

האב חייב לדאוג לטיפול צורכיהם הבסיסיים של בני משפחתו גם מדין צדקה. ככתוב: "ומכשרך לא תתעלם!"³. מפסוק זה למדנו שהראשונים לקבל את הצדקה הם קרובי המשפחה - הקרובים "קרבת בשר" אל הנותן. סדר הקדימויות בחיוב זה הנו "הקרוב-קרוב קודם": ראשית החובה כלפי ההורים (מדין כיבוד אב ואם) ואחר כך בא תור הילדים. וכך אמרה הגמ' על הפסוק "אשרי שומרי משפט עושי צדקה בכל עת"⁴: "וכי אפשר לעשות צדקה ככל עת?! [אלא] דרשו

חובת ההורים כלפי ילדיהם כוללת: דאגה פיזית (מזון, ביגוד, מגורים, רפואה וכדומה), דאגה חינוכית (לגבולות, ללמידה, למקצוע או לפרנסה), דאגה חברתית (חברות, נישואין), הגנה (מפני נזק) וכן סיפוק הצרכים שכל ילד נזקק להם לשם התפתחותו הבריאה. וכן, כמובן, דאגה רגשית (קבלה, חום, אהבה וכבוד) עליה נרחיב בפרק פגיעות נפשיות.

א. חובת דאגה פיזית:

חובת מזונות ועונש המסרב ליתנם

על פי ההלכה, מתורה שבכתב ומתורה שבעל פה, האב חייב במזונות בניו ובנותיו, הן כדבר טבעי, אנושי ופשוט, והן מדין צדקה. חיוב זה כולל מזון ביגוד, קורת גג וכל צורך בסיסי.

וכך לשון הגמרא: "דרש רבי עולא רבה...: 'אע"פ שאמרו:

של האב מדין תורה ממש, ואח"כ מתקנת חכמים. וגם הוא "עניין מושכל לדעת אנושי". גם הרלב"ג (בפרשת משפטים דלעיל) למד שחיובו של אב לפרנסת צאצאיו שמתחת לגיל שש הוא מן התורה. ועוד הראה לי הגר"ש שפירא שכן מופיע בספר שיח שרפי קודש מהרב הקדוש בעל השפת אמת בהוצאת מפעלי ספרים ליצוא בע"מ עמ' 59 סעי' כו בד"ה "עוד שמעתי" ובשפת אמת על ספר בראשית מאמר "ויקח ה' אלוקים את האדם שנת תרני"ח, עמ' 34 בהוצאת המכון התורני ישיבת אור עציון.

3. ישעיה נח, ז.

4. תהילים קו.

1. כתובות דף מט ע"ב.

2. יש מן הראשונים שהסבירו את חיוב האב לפרנס ולכלכל את ילדיו כחובה טבעית. כן כתב הרמב"ן בהתייחסו לחובת האדון לזון את ילדי עבדו העברי (שמות כא, ויקרא כה), וזו לשונו: "וכן הבנים אינו חייב (האדון) להם במזונותיהם אלא בקטן בזמן שהאב מצוה או נוהג לזון אותם". וכן פירש רש"י במס' קידושין (כב, א): "...כיון שדרך כל הארץ לפרנס אדם אשתו ובניו הקטנים, ציוה האל ברחמיו להיות הקונה כאב נאמן להם... הבנים והבנות יחדיו". וכן כתב ברבינו בחיי בשם רבנו חננאל (שמות טז, טז). ובאור החיים הקדוש בפר' בהעלותך (במדבר יא יא). והגדיל לומר שעד גיל שש חיובו

חייב מצד הדין לזונם, אלא מצד צדקה. וכביאור הגר"א הביא את המקור מן הגמרא דלעיל. ובסעיף ד' כתב השולחן ערוך: "כופין האב לזון בנו עני, ואפילו הוא גדול – כופין אותו יותר משאר עשירים שבעיר".

רוב המפרשים מסבירים שמקור חובת האב ב"מזונות" ילדיו הוא: "עניין מושכל לדעת אנוש". ולכן התורה לא טרחה לחייבו באופן מפורש, למרות זאת, באו חכמים – כפי שראינו לעיל – והסדירו חובה מפורשת של האב לזון את בנו עד גיל שש, גם כאשר מדובר באדם עני, ובאדם עשיר חלה החובה גם מעל גיל שש. למעשה בימינו, המצב החברתי השתנה, וילדים סמוכים על שולחן הוריהם לפחות עד גיל שמונה-עשרה. מאחר שכך, מחייבים בתי הדין הרבניים את האב – בעקבות תקנות הרבנות הראשית – לזון ילדיו עד גיל חמש-עשרה, ויש המחייבים עד גיל שמונה-עשרה. לעומת זאת יש אומרים שכיום אין לנו כוח לתקן תקנות חדשות המחייבות את כלל ישראל⁵.

ב. קדימויות

אדם אשר יש בבעלותו חיות, חייב לדאוג דאגה רבה למזונותיהן, וחובתו גדולה היא עד כי אסור לו לאכול בעצמו לפני שייתן לבהמותיו לאכול⁶. חובה זו נפסקה הלכה

רבותינו שביבנה, ואמרי לה (ויש אומרים) ר' אליעזר: זה הזון בנו ובנותיו כשהם קטנים⁵. כלומר, הזון את ילדיו כל יום הוא העושה צדקה "בכל עת", כי מצד עיקר הדין אדם איננו חייב לזון את ילדיו שמעל גיל שש, אבל הוא חייב בכך מצד צדקה. למדנו מכאן שצדקה אמיתית היא קודם כל כלפי הקרובים אליך.

דברי חז"ל אלו מוצאים את ביטויים גם הלכה למעשה, כפי שנכתב בשולחן ערוך. וזו לשון השולחן ערוך: "חייב אדם לזון בניו ובנותיו עד שיהיו בני שש, אפילו יש להם נכסים שנפלו להם מבית אדם. ומשם ואילך זון כתקנת חכמים עד שיגדלו".⁶ וממשיך השו"ע ומדגיש: "ואם לא רצה גוערין בו ומכלימין אותו ופוצרין בו, ואם לא רצה, מכריזין עליו בציבור ואומרים, אכזרי הוא ואינו רוצה לזון בניו והרי הוא פחות מעוף טמא שהוא זן אפרוחיו, ואין כופין אותו לזונן. במה דברים אמורים? באדם שאינו אמיד, אבל אם היה אמיד... – מוציאין ממנו בעל כורחו משום צדקה, וזנין אותם עד שיגדלו".

וכן כתב בשולחן ערוך בחלק יורה דעה⁷: "הנותן לבניו ולבנותיו הגדולים שאינו חייב במזונותיהם... הרי זה בכלל צדקה". וכתב השפתיהן (הש"ך) שם: "אינו חייב – היינו היתרים משש", דהיינו אלה שהם בני שש ומעלה, אין האב

5. אבל זן קטני קטנים) כתבו במפורש "וכיפינן ליה. והא דקאמר בפרק נערה (לעיל דף מ"ט: ושם) כמו ליה אסיתא היינו יתרים על שש". כלומר בילדים מתחת לגיל שש מפורש בתוסי שזו חובה שאפשר לכופ את האב.

8. [ראה ב"נתיב-המשפחה" של הרב זנד פרק כ"ג הערה 10].

9. מסכת גיטין סב, א.

5. מסכת כתובות דף ג.

6. אה"ע סי' עא סעי' א.

7. סימן רנא סעיף ג. יש לציין כי מעל לגיל שש לא נקבע בסוגית הגמרא שזה חובה שאפשר לכופ את האב, אמנם זו מצוה המוטלת עליו. ברם עיין שם בתוסי (ד"ה כשהם קטנים) שכתבו "אבל קטני קטנים לכ"ע חייב כדאמר בסוף אע"פ (לקמן דף ס"ה ע"ב)". ואכן תוספות שם (כתובות, דף ס"ה ע"ב, ד"ה

להיזהר מאד שלא לצערם... כי האלוקים יביא במשפט על כל נעלם!¹⁶” (כלומר, אל תחשוב שתוכל לחמוק מעונש על מעשים כאלה שהם כלפי חסרי אונים קטנים שלא יוכלו להתלונן, שהרי האלוקים נמצא בכל מקום ורואה הכל!).

ג. חובת מדור וכסות

”בניו ובנותיו עד בני שש חייב ליתן להם כסות וכלי תשמיש ומדור ואינו נותן להם כפי עושרו אלא כפי צורכך.”¹⁷.

ד. אחריות רפואית

רפואה כלולה ככלל חובת מזונותיו של אביו, שהרי הוא חייב להחיותו במאכל, משקה, לבוש ודיוור. ומאחר שבנו תלוי בו, ואין מי שידאג להחיותו אלא אביו, הרי חייב הוא גם להוציא ממון לצורך רפואתו והחלמתו!¹⁸

ה. חובות נוספות המוטלות על האב כלפי ילדיו:

בגמרא¹⁹ מובאת משנה המציינת חמש מצוות מן התורה המוטלות על האב ביחס לבנו (ובמה ששייך גם לגבי לבתו):

וראיה מצאתי לדבריו מתוך פירוש ”עיון יעקב” לחיבור ”עיון יעקב” (חולין דף פד עה”פ במשלי כג פסי כג) שמבאר כי אע”פ שיש לאדם לכבד את אשתו וילדיו יותר מאת עצמו, מאכלו שלו קודם להם (וכפי שאנו נוהגים בכל סעודה גדולה כמו בקידוש בשבת שחאב מקבל ראשון). ולעניות דעתי בנוגע לתינוקות וחסרי ישע אחרים אין ראייה משם לסתור את דבריניו.

16. קהלת יב, יד.

17. שו”ע אה”ע סי’ עב, סעיף ו.

18. הגר”י סילמן- בתשובה בעל פה.

19. מסכת קידושין דף כט ע”א.

למעשה, ומבואר במפרשים שחובה זו היא חובה מן התורה.²⁰ יש פוסקים שלמדו מכך, בקל וחומר, שחייב להקדים את מאכל ילדיו למאכל בהמתו. כך כתב בעל ”טהרת השולחן”,²¹ ש”יש לאדם להקדים מאכל ילדיו לפני בהמותיו”. וכן פסק הגאון הרכ משה פיינשטיין: ”ולענין בניו הקטנים, שאין יכולין ליקח בעצמן, ודאי הם קודמים לבהמות.”²²

יש פוסקים שלמדו מתוך האמור, שאדם חייב להקדים גם את מאכל ילדיו למאכל עצמו. וכך כתב ר’ אליעזר פאפו בספרו ”פלא יועץ” (בערך ”בעלי חיים”): ”אמרו רבותינו ז”ל²³: ’צער בעלי חיים, אסור, מדין תורה!’ וצריך להקדים מזונותיהם קודם שיאכל הוא ומזה יש ללמוד לכל הסמוכים עליו, כגון בני ביתו ומשותתיו שהם כתרנגולים הסגורים בכלוב שעיניהם תלויות על בעל הבית, וצריך להזדרז ולדחוק עצמו לתן להם את אכלם די מחסורם בעתם קודם שיאכל הוא. ו”כמירה שאדם מודד בה ימדדו לו”²⁴. והנה נחלקו הפוסקים אם צער בני אדם הוא אסור מדין תורה כמו צער בעלי חיים, ועל כל פנים נקוט מיהא [בכל מקרה נוכל ללמוד מכאן] שצער ילדים שאין בהם דעת הוא מדין תורה! וצריך

20. שולחן ערוך אורח חיים, סימן קסז סעיף קטן מ’ ו”משנה ברורה” שם, וב”מגן אברהם”, שם סעיף קטן יח, וכן בסימן רעא סעיף קטן יב, ושם מפורש שזוהי מצווה מן התורה, וכפי שביאר היטב ”מחצית השקל” שם).

21. על השולחן ערוך שם.

22. אגרות משה חלק אורח חיים חלק ב’ סימן נב, וכן כתב בספר ”פסקי תשובות” חלק ב’ בסימן קסז שהביא את המקורות הנ”ל.

23. במסכת שבת דף קכ”ח ע”ב.

24. מסכת סוטה דף ח ע”ב.

25. הגר”י סילמן חולק על הראיה מן המקורות הללו. אמנם, גם לשיטתו יש על פי רוב להקדים את ילדיו אולם לא מחובה זו.

”למולו, לפדותו, ללמדו תורה, ללמדו אומנות, להשיאו אישה, ויש אומרים אף להשיטו במים (ללמדו שחייה)”²⁰.

1. דאגה חינוכית

1. האב מצווה לחנך את ילדיו ללמוד ולקיים את התורה הקדושה.

כך נפסק בשולחן ערוך.²¹ לימוד תורה הנו ערך ראשי העומד בפני עצמו: ”לימוד תורה לשמה – לשם התורה!”²² אמנם, בטעם הדבר, עד כמה שבאפשרותנו להבין, כותב ספר החינוך²³: ”כי בלימוד ידע האדם דרכי ה' יתברך, וזולתו לא ידע ולא יבין ונחשב כבהמה”. וידועים מאמרי חז”ל: ”לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, שהמאור שבה מחזירו למוטב”²⁴.

2. לימוד תורה וחינוך כאחריות אישית וציבורית

כחובה אישית – כלפי בנו. אומר הרמב”ם²⁵: ”קטן אביו חייב ללמדו תורה, שנאמר: 'ולימדתם אותם את בניכם לדבר בס'. וכשם שחייב ללמד את בנו תורה כך חייב ללמד את בן בנו תורה. שנאמר: 'והודעתם לבניך ולבני בניך'”.

כחובה אישית כלפי שאר ילדי ישראל, ”..ולא בנו ובן בנו

בלבד, אלא מצווה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל החלמידים אע”פ שאינם בניו, שנאמר: 'ושיננתם לבניך’”²⁶.

כאחריות ציבורית המוטלת על החברה. מספרת הגמרא: ”זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל. שכתחילה מי שיש לו אב מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה למד תורה... עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהיו [הציבור] מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע”²⁷. וברמב”ם: ”מושיבין מלמד תינוקות בכל מדינה ומדינה... וכל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחרימין את אנשי העיר עד שמושיבין מלמד תינוקות. ואם לא הושיבו, מחריבין את העיר, ש’אין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן”²⁸.

מצוות תלמוד תורה איננה מסתיימת בלימוד התיאורטי. המצווה היא ”ללמוד וללמד, לשמור ולעשות” – בבחינת ”גדול תלמוד שמביא לידי מעשה”. חובה על האב לחנך את בניו לעשיית המצוות.

לחובה זו מצאנו שלושה מקורות:

1. יש אומרים שחובה זו היא מן התורה ומוזכרת אצל אברהם בפסוק: ”כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו אחריו ושמרו את דרך ה’”²⁹. כך מפרש זאת רבי מאיר שמחה הכהן מדוינסק

רבה בפתיחתא.

25. הלכות תלמוד תורה פ”א הל’ א-ב.

26. ברמב”ם, שם.

27. גמרא בבא בתרא דף כ”ב ע”א.

28. הלכות תלמוד תורה פ”א הל’ א-ב ושם פרק ב’ הל’ א’.

29. בראשית יח, יט.

20. ראה אנציקלופדיה תלמודית כרך א עמודה יג הערות 114-111.

21. חלק יורה דעה סימן רמה וראה בשפתי כהן שם ו”בשולחן ערוך הרב” (פרק א, הלכות ד-ט) שהרחיב בדינים השונים.

22. נפש החיים פ”ד.

23. מצווה תיט.

24. ירושלמי מסכת חגיגה דף ו ע”ב, פרק א הלכה ז ובמדרש איכה

ענייני יראת-שמיים, כדי שידע שהעולם אינו הפקר. עניין זה מופיע בפרשנים נוספים על פסוקי ספר משלי, בעיקר על הפסוקים: "חנוך לנער ע"פ דרכו"³⁵ ו"חושך שבטו... ואוהבו שיחרו מוסר"³⁶.

האמת היא שכל נושא החינוך למידות כלול במצוות עשה השמינית (על פי מניין הרמב"ם) שעניינה "להידמות בפעולות הטובות והמידות החשובות שיתואר בהם האל יתעלה על צד המשל...".³⁷ וכן כרוך הנושא במצוות מוסריות רבות (כגון: ממצוות השבת אבדה, איסור לשון הרע, קימה מפני זקן, צער בעלי חיים וכו'). כל הנאמר כאן בא כדי להרחיב את חובת מצוות החינוך של האב ולטעון שכלול בתוכה גם העניין הרגשי וההתקשרותי שבינינו לבין אבינו שבשמים, ובהקבלה, בין האב לילדיו, ולא רק חינוך טכני-למודי, כפי שצוין בהערה דלעיל. וכן אנו מוצאים בחז"ל התייחסות להשפעה שיש לחינוך להרגלים דווקא בגיל צעיר: ראה במפרשים שציינו לעיל, ובמסכת קידושין,³⁸ בביאור הפסוק "חנוך לנער ע"פ דרכו". כך אנו מתפללים ומבקשים בברכות השחר: "ותרגילני בתורתך", וכן היא עדותו של רבי יוחנן בן זכאי על ר' יהושע: "אשרי יולדתו", שאמו הייתה לוקחת את עריסתו לבתי מדרשות על מנת שישמע קולות של קדושה ומתוך כך זכה למדרגות גבוהות כל כך. כפי שמוסבר בתלמוד הירושלמי.³⁸

בספרו "משך חכמה": "ומקור מצוות חינוך במצוות עשה מקורו מזה הפסוק (המוזכר לעיל. ד.א.), מאברהם אבינו..."³⁰

2. ויש אומרים שהיא מדברי "קבלה" (כלומר, מיסודם של הנביאים), שנאמר: "חנוך לנער על פי דרכו" (ראה ב"משך חכמה" שם שמבין כך את הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות פרק יז, הלכה כח, וכן בספר "חיי אדם" כלל סו, סע' א).

3. ויש אומרים שהיא מדרכנו והיא הנקראת: "דין חינוך".³¹ ואמנם, יש מי שחירץ³² את ההבדלים כי "תרי חינוכי הור" (שני סוגי חינוך יש). החינוך לקיום המעשי של המצוות, כגון להרגילו בהנחת תפילין ובנתינה מעשית של מעשר מתחת לגיל שלוש עשרה, הוא מדרכנו. אולם, להכניסו תחת כנפי השכינה להליכה בדרך התורה (כפי רוח הפסוק שהביא ה"משך חכמה" לעיל), לחנכו לערכים, למידות טובות, ליראת שמיים ולחיים של נתינה וחסד, זה ודאי חיוב מדין תורה גם בקטן. וכך שמעתי מספר פעמים מהגר"י סילמן. וחשבתי שאולי ניתן להבין כך את כפל הלשון בפסוק: "והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון".³³

ומובא במדרש "שחר טוב"³⁴ שיש להוכיח את בנו בתוכחת מוסר ודרך ארץ. וכן בספר "אורחות ישר" הביא בשם הסטייפלר, שעל האב להקפיד ללמוד לימוד משותף עם הבן

30. "משך חכמה" פרשת וירא, שם.

31. מסכת סוכה דף כח ע"ב, ומסכת ערכין דף ג ע"ב. אמנם, ישנן מספר מצוות אשר כולם מודים שגם התורה עצמה חייבה את האב לגבי בנו הקטן כמו: "והגדת לבנך" ו"הקהל". או איסורין כגון שרצים, נזיר וכחן קטן לעניין טומאה.

32. רבנו מנוח בשביתת העשור פי"ב הי"י.

33. שמות יח, כ.

34. משלי יג.

35. משלי כב, ו.

36. משלי יג, כד.

37. דף ל, א.

38. מס' יבמות פרק א, הלכה ו.

פירוש נפלא על הפסוק "חנוך לנער", ועל תפקידם של ההורים.

כתב רבנו יונה: "חנוך לנער, תרגיל הנער בדרכי המידות הטובות והמנהגים המתוקנים על פי הדרך אשר הוא מתייצב עליה. רוצה לומר כי יחל ללמדו ולהרגילו בתיקון העניינים אשר תולדתו קרובה לקבל תיקונים, וכן ירגילהו מעניין לעניין ומדרך לדרך על פי שתשיג יד שכלו לקבל. וימצא בכח תולדתו להכיל. כי אין מגיעין אל השלמות בפעם אחת כי אם לאט לאט וכו', אבל בימי הזקנה רחוק הדבר להחליף הטבע ולהעתיקו אחרי שהרגילו בפועל. ויצטרך טורח גדול ועמל עצום להפכו משורשו... על כן נתחייבו האב והאם לעזור בשכלם ולתקן טבעו בימי הנערות קודם שישלוט עליו ההרגל".³⁹

פירוש הדברים: ההרגלים הנקנים בילדות, הם אלה אשר יחזיקו מעמד בבגרות ובזקנה. קשה מאוד לשנות הרגלים אשר נקנו בילדות ואשר האדם התרגל להם בנערו ובבגרותו. ולכן מוטלת על ההורים חובה להקנות לילדיהם הרגלים ראויים.

וכתב המאירי: "לעולם יהא אדם נותן לב תמיד להשגיח על עניני הבנים ולהתמיד בתוכחתם בין גדולים בין קטנים, ומכל מקום הזמן הראוי להשתדל בתוכחת עד תכלית הוא משעה שהדעת מלכלב ויוצא עד שיעשה פרי והוא משיתסרי [מגיל שש עשרה] עד עשרים וארבע. שקודם שיתסרי אין לו דעת

כל כך לקבל, ואחרי עשרים וארבע אינו נשמע כל כך. מכל מקום תהא תוכחתו והדרכתו בזמנים אלו מזומנת לו תמיד בענין הכן".⁴⁰ וראה התייחסות לעניין הגיל בהמשך.

מי חייב במצוות חינוך, הבן, הבת, האב או האם?

ישנה מחלוקת האם חובת ההורים בחינוך לעשיית מצוות היא גם לגבי הבת. להלכה נפסק שחייבים.⁴¹ יש מן האחרונים שסוברים שמצוות חינוך מוטלת גם על האם.⁴²

כמו כן יש דיון לגבי חיובו של הקטן עצמו, האם חז"ל חייבו את הקטן עצמו במצוות, או שלא חל כל חיוב על הקטן עצמו, אלא שציוו את אביו לחנכו במצוות. בספר "קהילות יעקב"⁴³ דן והביא ראיות לשתי השיטות. עיקר המחלוקת היא האם יכולים חכמים לחייב את הילד עצמו, למרות שמדובר בילד מתחת לגיל מצווה והוא חסר דעת, או שבאמת אין אפשרות לחייב ילד קטן במצוות ובחוקים, מאחר שאי אפשר להטיל עליו אחריות אפילו מדברי חכמים (מדין תורה ברור שהוא פטור עד גיל מצוות), אלא שחכמים הטילו חובה על אביו לחנכו במצוות.

יש לעיין כי מצוות תוכחה לא שייכת לגבי בנו; שכן לדעה שהחובה מוטלת על האב, הרי שאין חיוב כלל על הבן, ואין מקום להוכיחו, ולדעה שהחובה חלה על הבן חובה מדברי חכמים, בכל זאת אין הציווי מדרבנן חזק עד כדי שנוכיחו.

41. מגן אברהם סימן שמג, משנה ברורה, שם וראה הרחבה בכתב יד.

42. משנה ברורה סימן שמג ס"ק ב.

43. סוכה סימן ב.

39. מובא בפירוש "עבד המלך" לספר משלי פרק כב, על הפסוק "חנוך לנער".

40. פירוש המאירי למסכת קידושין דף ל.

הציבור) ושאר מי שאיננו אביו, מתי הם מצויים להתערב בחינוכו של ילד; ראה בפרק האחרון.

ז. חובת הדאגה לעתידו הכלכלי והחברתי.

חייב האב "ללמדו אומונות" כדי שיוכל לעמד ברשות עצמו ולא "ילסטם את הבריות"⁴⁶.

ח. חובת הדאגה לעתידם המשפחתי והחברתי:

1. חייב האב להשיא את ילדיו ולדאוג שיהיו ראויים ורצויים לאחרים להתחתן אתם (כפי שמבואר בגמרא בקידושין, שם, בנוגע לבתו).⁴⁷

2. חייב האב במצוות "למולו ולפדותו"⁴⁸.

אולי ניתן לראות בכך משהו שמעבר לעצם החובה ההלכתית למול ולפדות. אפשר לראות בחובת המילה גם את עניין הכנסתו של הבן להיות שותף מלא בציבוריות הישראלית (קקורבן פסח שמשותף בו רק יהודי מהול!). המילה הינה

לאפרושי מאיסורא

האב מצווה לחנך את בניו ובנותיו ולהפריש אותם מאיסורי תורה ומאיסורי דרבנן [איסורים מדברי חכמים]. כל זה לפי "חריפותו" של הילד. כלומר, בהתאם ליכולתו של הילד להבין מה הוא עושה, בין במצוות עשה ובין באיסורי לא תעשה. אם איננו מבין, אין מצווה למנוע ממנו אפילו לחלל שבת או למנוע ממנו מלאכול מאכלות אסורים.⁴⁴

אמנם, לגרום לו לעבור על איסור או להאכילו בידיים דבר איסור – אסור בכל גיל. ואם התינוק זקוק לדבר אסור, כגון במקרה שהוא קצת חולה, מותר לומר לגוי להאכיל אותו אפילו בדבר האסור מן התורה.⁴⁵

לגבי איסורי אכילה (להבדיל משאר איסורים), כתב הש"ך⁴⁵ שבזה יש חומרה מיוחדת, ועל האב להפריש את בנו, אפילו תינוק בן יומו, מלאכול. טעם הדבר הוא לא משום האיסור שבדבר, אלא "מפני שמזיק לו בזקנותו, שמטמטם את הלב וגורם לו טבע רע".

יש דיון לגבי חובתם של בית הדין (דהיינו חובת מנהיגי

44. משנה ברורה סימן שמג ס"ק ב-ג.

45. שולחן ערוך חלק יורה דעה סימן פא סעי' ז ס"ק כה-כו.

46. הלכה זו מובאת בגמרא מסכת קידושין כט, א. ראה מגן אברהם על שו"ע או"ח סימן קנ"ו. הלכה זו הבאה גם ברי"ף, ברא"ש, בקיצור פסקי הרא"ש (לבעל הטורים), ובקרבן נתנאל על הרא"ש ס"ק צ'. עוד עיין באנציקלופדיה תלמודית ערך "דרך ארץ" (חלק ז'). עוד בעניין החובה ללמד אומונות - ראה בביאור הלכה או"ח סי' ש"ו סעיף ו', וספק "פסקי תשובות" שם. וכן בתחומין ח"א, תשובתו של הגר"ע יוסף.

47. כמבואר בגמ' (קידושין דף ל') שהאב חייב להשיא את בנו, והר"ן כתב שם שמשמע מדברי הגמ' שה"ה שהאב חייב להשיא

את בתו, וראה שהרי הגמ' הביאה ראייה מהפסוק (ירמיהו כ"ט ו') "קחו נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים". [ובגמ' (קידושין דף ס"ד) דנים אם מדובר בנערה או גם בבוגרת], ובגמ' (יבמות דף ס"ב ע"א) מבואר שהזמן שצריך להשיא את בניו ובנותיו הוא סמוך לפרקו. ועיין גם בגמ' (כתובות דף נ"ב ע"ב). וראה בערוך השלחן (אהע"ז, סימן א' סעיף א').

וראה בגמ' (סנהדרין דף ע"ו ע"א): "אל תחלל את בתך להזנותה, ר"ע אומר זה המשהא בתו בוגרת". ופרש"י (שם, ד"ה זה המשהא בתו בוגרת): "שמתאוה להפקירה ומזנה".

48. משנה במסכת קידושין כט, א.

לפעול על מנת שלא יגיעו בני ביתו לסכנה עקב מחדל, קל וחומר שלא לגרום בעצמו לפגיעה, פרי מעשה ידיו.

בברייתא⁴⁹ מובאת חובת האב ללמד את בנו שחייה – "להשיטו במים" – שמא ייפול לים ויסתכן. כלומר, אפילו לגבי חשש מאירוע רחוק, שספק אם יתרחש, ראו חז"ל צורך לחייב את האב להכין את בנו ולתת לו את הכלים להישמר מן הסכנה.

י. איסור נטישה (השארת ילד במקום מסוכן)

על ההורים חל איסור להשאיר ילד במקום בו עלול הילד להיפגע. קל וחומר שאינם רשאים לשים אותו במקום שבו הוא עלול להיפגע פגיעה אנושה או למות חלילה, כגון להשאיר ילד במכונית וכיוצא בזה. מעשה כזה הוא איסור חמור, והעושה כן עובר על דין "ונשמרתם מאד לנפשותיכם".

האיסור להסתכן דוחה את רוב המצוות בתורה, מדין: "וחי בהם"⁵⁵ - ולא שימות בהם, ואפילו אם הסיכון הוא רק בספק-ספיקא (כלומר ספק כפול, ספק קל שבקלים).

ומפיע בגמרא, שאדם המשאיר את חברו במקום ששם הוא עתיד למות, חל עליו דין רוצח!⁵⁶

יא. איסור כליאת ילד במקום סגור

חל איסור לכלוא אדם במקום כלשהו, מדין "מזיק"⁵⁷ ואיסור זה חל גם אם עושה כן לקטן, וכך כתב שם בהמשך: "החובל

הסימן הגופני הבולט המבדיל בין יהודי לגוי, כפי שאנו מציינים בתפילה (בברכות השחר): "מבן ברית ומשאינו בן ברית", ומוזכרת המילה גם בברכת המזון "ועל כריתך שחתמת בכשרנו"; למצווה זו מקום מרכזי בהזדהות ובהזדהות היהודית.

ט. חובת הבטחת הבטיחות וההגנה על הילד

על ההורים חלה החובה לדאוג לתנאי בטיחות גם בבית פנימה, שמא יפגע מי מבני הבית. זאת לומדים אנו מן האיסור – "לא תשים דמים בביתך פן ייפול הנופל ממנו"⁴⁹. תרגום מעשי לציוד זה הוא חובת התקנת מעקה לגג הבית, הכתובה באותו פסוק: "כי תבנה בית חדש, ועשית מעקה לגגך", ומכאן נלמדת החובה להתקין את כל הנדרש כדי למנוע סיכון בטיחותי.⁵⁰

וכתב בשולחן ערוך⁵¹: "וכן כל ממשול שיש בו סכנת נפשות, מצות עשה להסירו ולהישמר ממנו ולהיזהר בדבר יפה, שנאמר: 'השמר לך ושמור נפשך'⁵² ואם לא הסיר והניח הממשולות המביאים לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועובר ב'לא תשים דמים'!"

והמשיך בסעיף ט': "הרבה דברים אטרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות וקצתם נתבארו בטור..."⁵³

יש לדייק כי הוא לא גרם לממשול, אלא "רק" לא הסירו, ובכל זאת ייענש על כך! למדנו מכאן כי יש חובה על האדם

49. דברים כב, ח.

50. רמב"ם ספר המצוות, מצוות עשה קפ"ד.

51. בסוף חלק חושן משפט, סימן תכו בפתחה.

52. דברים ב, ט.

53. יורה-דעה סימן קטז. ועיין שם בכל הסימן ובמה שהרחיב ב"באר הגולה" שם.

54. במסכת קידושין, כט.

55. ויקרא יח, ה.

56. מסכת סנהדרין דף עז כלשון הרמב"ם הלי רוצח פ"א, הלי ב ופי"ג הלי כ.

57. ע"פ ספר "מנחת חינוך" מצווה מט, אות ו, בהוצאת מכון ירושלים.

יג. החובה ליצירת אווירה תומכת, מעניקה, אוהבת ומכבדת:

העיקר בחיים, ובוודאי בגידול ילדים הוא היחס האנושי והאוהב. כך למדנו בגמרא: "דאמר רבי יוחנן: טוב המלכין שיניו לחברו יותר ממשקהו חלב, שנאמר 'ולבן שיניים מחלב', אל תקרי 'לבן שיניים' אלא 'ליבון שיניים'".⁶² פירוש המאמר: חיוכו של המאכיל חשוב יותר מן המאכל עצמו.

וכן למדה הגמרא⁶³ בעניין כיבוד הורים וכמו שפירש שם רש"י, שהעיקר הוא ה"לשון הרכה", וכן הדבר גם בנוגע לילדים.

יד. התייחסות מותאמת גיל ושלב התפתחותי

עוד למדנו מן המדרש כיצד על ההורים להתייחס בצורה מתאימה לשינוי שחל בילד המתבגר. על הפסוק "ויאמר יעקב אל אחיו לקטו אכנים"⁶⁴ שואל מדרש רבה: "...כמה אחין היו לו? חד ולווי קבריה? ! נכמה אחים כבר היו לו ליעקב, היה אחד, הלוואי שהיה קוברו – אז לאיזה אח הכוונה?! אלא, אלו בניו שהוא קורא אותן בלשון הקודש אחיו! ...א"ר יודן לבש אדם לבושו של אביו הרי הוא כיוצא בו!" ובפירושו של הרמב"ן על אתר ביאר: "אלו בניו שהיה קורא אותם בלשון כבוד אחיו".

בקטן ג"כ חייב... הכלל דינו כמו גדול".

מעבר לדין "מוזיק" שבמעשה כזה, חל איסור לעשות כן מכיוון שמבהילו בכך. פעולה זאת אסורה הן כדרך של ענישה, והן כפעולה "תמימה", אם הדבר גורם לחרדה אצל הילד. וכל כך נזהרו רבותינו מלפגוע בנפשו של קטן, עד כדי כך ש"התירו חכמים בשבת לשבור דלת הננעלת לפני התינוק", שכן לעיתים המצב מגיע לכדי בהלה נוראית, עד כדי פיקוח נפש, אם יישאר יחיד.⁶⁵ אמנם, כאשר עומדת שאלה מעשית של חילול שבת – חייבים לשאול רב פוסק, משום שהדין הענייני שבכל מקרה, מאוד תלוי בנסיבות!

יב. חובת הדאגה להתפתחותו הבריאה של הילד

שאלו תלמידיו את רבי חנינא במה הארכת ימים? ענה להם: "שמן שסכתני אימי בילדותי הוא שעמד לי",⁶⁶ שהרי עיקר הבניין (של האדם) הוא היסוד (ההתחלה) ולכן צריך לנהוג גופו בכל עידונין להברותו (לעשותו בריא) ולחזקו בכל מיני חיזוקין.⁶⁷

וראה הרחבה על היחס לילד ע"פ שלבי התפתחותו במסכת 'יומא',⁶⁸ ובמסכת אבות "בן חמש למקרא, בן עשר למשנה" וכו', וכן הגמ' במסכת ב"ב דף כא: "ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע" וכו', ותוס' שם.

62. סוף מסכת כתובות.

63. במסכת קידושין דף לא עמוד א בסופו ובעמוד ב.

64. בראשית לא, מו.

58. בספר יוסף אומץ פי גידול בנים ע"פ הגמ' יומא פד ע"א.

59. מסכת חולין דף כד.

60. מספר "סדר היום" לרבי יהודה, אחד מן הקדמונים.

61. דף עח עמוד ב.

פרק ב

איסור פגיעה פיזית בילדים – "על חטא שחטאנו בחוזה יד"

"בחוק יד" – באלימות (מתוך תפילת יום הכיפורים).

בכלל זה: איסור הכאה, תשלום על חבלה,

סנקציות ועונשים חברתיים ונספח לגבי הכאה לצורך חינוכי.

איסור הכאה:

היא ועובר על [מה שכתוב בתורה] 'לא יוסיף, פן יוסיף',
כמו שראינו לעיל.

באופן עקרוני אסור להכות כל אדם בין את הגדול בין את הקטן, בין את בנו בין ילד אחר!

לגבי תינוק וילד קטן

בספר "סדר היום" כתב: "וכאלו התמש שנים [הראשונות] אין לצער לתינוק בשום דרך כי אין לו שכל כלל... אין להוכיחו כלל על שום דבר ועניין המכה בו חוטא! ...גדולה מזו אמרו רבותינו ז"ל: "קטן אוכל נבלות אין בית דין מצווין להפרישו", אף על פי שעושה מעשה איסור, כל שכן לתינוק, ובמקום שאינו עושה מעשה [איסור]".¹ והעיר הגר"י סילמן שכאן (כפי שמבואר גם בהמשך) הכלל יהיה על פי התועלת שבמכה; אם תצא תועלת מן ההכאה הסבירה יהיה מותר, ואם לאו לאו.

בשולחן ערוך כתב: "אסור לאדם להכות חברו. ואם הכהו עובר בלאו, שנאמר: 'פן יוסיף [להכותו]'".² איסור זה נאמר לגבי שליח בית הדין המכה את הרשע שהתחייב בדין, אם הוא מוסיף על המכות מעבר למה שנידון בבית הדין. ולמדו מכך חז"ל בקל וחומר, שאסור לאדם להכות את חברו. איסור זה שייך גם, כמובן, לגבי קטן. כך עולה מדברי השולחן ערוך בהמשך דבריו: כאשר הוא מתייחס במפורש ל"קטן", ומשם ניתן ללמוד לכל שאר העניינים הנזכרים בסימן.

והרמב"ם הזכיר במפורש: "בין קטן בין גדול... הרי זה עובר בלא תעשה, שנאמר: 'לא יוסיף להכותו'".³

המכה עובר על שני לאווים

מוכח ברכינו יונה: "ויש אזהרות שאין מקצת ההמון שומרים

חז"ל מתייחסים גם לגבי הכאת בתו; כן כתב רש"י במסכת בבא קמא: "ראין אדם רשאי לחכול כבתו דהא ישראלית

5. (דברים, שם).
6. דף פז ע"ב.
7. ספר "סדר היום" לר' יהודה בן ר' משה מכיר מן הקדמונים בפרק העוסק בפירוש המשנה במסכת אבות "בן חמש למשנה".

1. חלק "חושן משפט" סימן תכ סעיף א.
2. דברים פ' כה פס' ג.
3. שם בסעיף לו.
4. הלכות חובל ומוזיק פ"ה, ה"א.

חמור מאין כמותו. אין יושבים על יד המנודה, אין אוכלים ושותים עמו, אין מצרפים אותו למניין או לזימון, והוא עצמו אסור בתספורת, בכיבוס וכנעילת נעלי עור.¹³

נידוי על הכאת בנו: מסופר שאמתו של רבי יהודה הנשיא נידתה אדם שהכה את בנו הגדול.¹⁴

לגבי ישום העניין בימינו: כבר הביא בפתחי תשובה¹⁵ בשם שו"ת החתם סופר¹⁶ שבימינו לא ניתן ליישם הלכה זו, מכיוון שרבו הפושעים ומשום שהציבור לא הורגל בכך והדבר יראה להם מוזר שאין עונים אחריו אמן וכיוצא בזה (במילים אחרות, אלימות פיזית ומילולית הפכה לדבר מקובל!), אולם את יחסם העקרוני של חז"ל להתנהגות זו, ודאי ניתן לנו ללמוד מכאן גם להיום.

גרם חבלה לחברו, כולל לקטן, חייב בנזקיו!

חיוב זה חל על פי חמישה קריטריונים שונים: נזק, צער, פגם, בושת ושבת (דמי אבטלה, לפי העניין). כך נפסקה ההלכה: "...שוטה וקטן פגיעתם [עלולה להיות] רעה החובל בהן חייב והן שחבלו באחרים פטורין".¹⁷

גם החובל בבנו חייב לו על נזקיו!

על פי כל שיטות הפוסקים, מעיקר הדין חובה על האב לשלם

כמו החבלה וההכאה. שהמכה את חברו עובר בשני לאוין. שנאמר: 'ארבעים יכנו לא יוסיף... פן יוסיף'".⁸

רכנו יונה⁹ למד מכך שהתורה חזרה על עצמה פעמיים – פעם אחת במילים "פן יוסיף" ופעם שנייה במילים "לא יוסיף", שעובר המכה על שני איסורים, ופירוש הדבר שעניין זה חמור יותר.

סנקציות

המכה את חברו נקרא "רשע" ופסול לעדות ולשבועה. פסול להעיד שנאמר: "אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס".¹⁰ ומבאר הב"ח (כית-חדש) שם: "והוא הדין חובל בחברו במזיד פסול מדאורייתא הוא, אבל מדרכבן אפילו לא הכה אותו כלל אלא הגביה ידו על חברו להכותו ולא הכהו – פסול!".¹¹ ונקרא "רשע" מרגע הרמת היד.

כתב הרמב"ם¹²: "אפילו להגביה ידו על חברו אסור, וכל המגביה ידו על חברו, אע"פ שלא הכהו, הרי זה רשע!"

המכה את חברו, ובכלל זה המכה את הקטן, יהא בנידוי ולא יצטרף למניין.

מעיקר הדין, אדם שהכה חברו – מנודה באופן אוטומטי ואינו יכול להצטרף למניין.¹³ יש להדגיש כי נידוי הנו עונש

8. בספר "שערי תשובה" שער ג' אות עז.

9. טור חו"מ סי' לד, סעי' א-ג, הלכות עדות.

10. פירוש "בית חדש" חו"מ סי' לד אות יב כתב בשם המרדכי

הארוך בשם רבנו יקר ז"ל.

11. הלכות חובל ומזיק פ"ה, ה"א. ע"פ הגמרא בסנהדרין דף נח.

12. רבי משה איסרליש על השולחן ערוך, חלק חושן משפט סי'

לד, סעי' א ובבית יוסף חלק אבן העזר סי' עד.

13. שולחן ערוך חלק יו"ד סי' שלד סעי' ב.

14. גמרא מועד קטן דף יז.

15. על שולחן ערוך חלק חושן משפט סימן תכ.

16. סימן קפ"ב.

17. רמב"ם הלכות חובל ומזיק פ"ד ה"כ והי"ד ושו"ע חלק חושן

כפי המובא בגמרא: "יתמי לאו בני מחילה ניהו", וכן נפסק ברמב"ם, (הל' גזלה ואבדה פט"ו הט"ז), ובשו"ע (חור"מ סי' רס סעי' ו). ולא משום יתמות, אלא משום דהוי קטנים, ואין בהם דעת. ומעשה רב ידוע של הסטייפלר שהגיע משום כך לחגיגת בר המצווה של ילד על מנת לבקש ממנו מחילה על שהוכיח וגער בו יותר מדי בקטנותו.

השוני בהתייחסות החברתית וההלכתית בעבר לעומת היום

לאחר שראינו את האיסורים ואת היחס המחמיר של התורה וחז"ל להכאה, עלינו ליישב זאת עם החובה לתנך, חובה הכוללת לעיתים שימוש בענישה,²³ ועם ההיתר המפורש של חז"ל להורה ולמורה להשתמש, בתנאים מסוימים, בכוח פיזי כלפי הילד, כאשר הדבר הוא לצורך התפתחותו של הילד.

אמנם, גם כיום ישנם מצבים בהם אין ברירה אלא לעשות שימוש בכוח גם כלפי הילד. למשל, כאשר הוא מסכן את עצמו, או כשהוא מגיע למצב של איבוד שליטה וגורם נזק לעצמו או לאחרים. מצבים אלה הם מצבים של מניעה, אולם כענישה ישנן אפשרויות אחרות לרוב, אותן יש לבדוק היטב בטרם שמגיעים להכאה.

בעבר: כשהיתה מקובלת הפעלת כוח לשמירה על סמכות בכל שכבות האוכלוסייה גם כלפי מבוגרים (כגון מלך כלפי

לבנו על נזק שגרם לו במזיד. יש פוסקים הפוטרים את האב מלשלם, מתוך חשש שמא התערבותו תגרום לאיבה בין האב לבנו, והרי בנו ממשיך להיות תלוי בו. אם האב טוען שמעשיו היו לטובתם של ילדיו, יהיה על בית הדין לבחון היטב מדוע הגיע מתוך כך לפגוע בהם.¹⁸

אך בימינו לא נוהגים בפועל לחייב בקנסות, כמו שכתב בשו"ע¹⁹ שלבתי הדין שלנו אין סמכות לדון דיני קנסות, מאחר שאינם בגדר "סמוכין". לכן בתי הדין שלנו מנסים להביא לידי פשרה או שכופים פשרה של תשלום גלובלי, כמו שכתב שם בס"י ב', סעיפים ה'-ו'.

תשובת הפוגע ומחילת הנפגע

כדי שהפוגע ייחשב כמי שחזר בו, עליו לעשות שני דברים. עליו לחדול מן ההתנהגות הפוגעת²⁰, עזיבת החטא, ועליו לבקש מחילה מן הנפגע, עד שזה ימחל לו.²¹

בעניין זה מובא דבר מעניין בדבריו של הרא"ש (רבנו אשר), שאותו אדם אשר נידתה אמתו של רבי בגלל שהכה את בנו, נשאר מנודה באופן חריג לתקופה של שלוש שנים! ומבאר בעל "קרבן נתנאל" על הרא"ש²² שהיה זה משום שאדם זה לא קיים את התנאי שיביא לשחרורו מן הנידוי, מאחר שלא הגיע לכלל חרטה על מעשיו ולהבנה כי טעה!

חמור יותר דינו של הפוגע בקטן, שכן אין ביד הקטן למחול,

21. שם פ"ב הי"ט.
22. שם פ"ג סעי' יא.
23. נושא השינוי בהתייחסות חז"ל בהתאמה לזמן ולתקופה, נדון בהרחבה בפסקה ט' שבעמ' 30.
24. הרי הענישה היא מחובתם של ההורים. עיין בגמ' (מכות דף ח' ע"א) "אף על גב דגמר [למד], מצוה [להכותו]; דכתיב: ייסר

משפט סי' תכד סעי' ז, ח. ע"פ הגמרא בבא קמא דף פו ע"א.
18. טור בשם הרא"ש. שו"ע ורמ"א שם. וראה ברמב"ן במלחמות דף לא מדפי הרי"ף שם במסכת בבא קמא דף פו ע"א.
19. חלק חושן משפט סי' א-ב.
20. רמב"ם הלכות תשובה פ"א, ח"ג.

מועיל לחינוכו, ומעולם לא היה לכך היתר!

כך כתב הרמב"ם: "ואינו מכה אותם מכת אויב מוסר אכזרי לפיכך לא יכה אותם בשוטים ולא במקלות אלא כרצועה קטנה".²⁵ ו"רצועה קטנה" המוזכרת כאן היא רצועת שרוכי הנעליים. ופרש"י²⁶: "כלומר מכה קלה שלא יזקק! ופסק בשולחן ערוך הרב²⁷: "ומלמד החובט יותר מדי מעבירין אותו, והוא עובר כל תעשה, כי מאחר שמכה בלא רשות הרי זה כמכה אחד משאר ישראל".

דברים אלו הביא הרב מונק בסוף ספרו "שכר והענשה בחינוך"²⁸, והוסיף בשם הגאון רבי ראובן גרוזובסקי זצ"ל²⁹: "והגרש"ז פסק שהמכה במקל עובר בלאו דחובל בחברו! וכן הביא בשם החיי אדם³⁰ שבכל מקרה "מכות אכזריות" אסורות, ולמרות שהתיר להכות ב"שבט", דהיינו מקל, הביא הרב מונק בספרו (שם) את תשובת האגרות משה: "והנה

נתינו ובית הדין כלפי כל אחד) ושימוש בכוח סביר היה עניין לגיטימי, התירו – אמנם בסייגים רבים – שימוש בכוח פיזי וענישה כלפי ילדים, על מנת לרסנם ולחנכם.²⁴ כיום: רוח החברה השתנתה, הן ביחס לגדול והן ביחס לקטן, והיתר לעשות שימוש בכוח הוא עניין הדורש שיקול דעת רציני ותלוי בתועלת מוכחת ובתנאים נוספים רבים אשר נפרטם לקמן.

הסייגים העיקריים להכאה

כפי שצינינו, גם כאשר השימוש בכוח היה מקובל יותר, התוו חז"ל סייגים רבים שנלוו להיתר זה. ננסה לפרטם בקצרה:

א. עצמת המכה ואופן ההכאה

בוודאי שאסור היה לו, למכה, להכות "מכת אויב אכזרי", ואסור היה להכות באמצעות כלי; זה אסור אף אם הדבר

"וכאב את בן ירצה". כתב הגר"א בפרושו לפסוק זה: אדם המתכוון לתת מוסר לחברו ויחא זה אפילו אוהבו - אם לא ישמע לתוכחתו - עוזבו לילך בדרך אשר חפץ. לא כן אב - אם אינו שומע לתוכחתו, אף על פי כן אינו עוזבו, אלא מוכיחו ביסורין עד שיעזבו את הרע. והיינו, מחמת אהבתו אשר גדלה עליו יותר מן הכל, כן לבו יכאב על רעת הבן ולכן מייסר אותו כדי להטיב לו. וכל זה מתוך אהבה הוא עושה, שאחר כך כאשר יסיר שבטו ממנו, חפץ למלאות רצונו ומדבר לו תנחומין לפייס דעתו.

25. הלי ת"ת פ"ב סעי' ב' ובשו"ע, יו"ד סי' רמה סעי' י'. ואמרו רבותנו שאם חבלו יותר מן הראוי לו חייב, (תוספתא ב"ק פ"ט).

26. בבא בתרא דף כא ע"א דיבור המתחיל "לא תמחיה אלא בערקתא דמסנא".

27. מאת ר' שניאור זלמן מלאדי, הלכות ת"ת פרק א ס"יג.

28. עמ' קו.

29. מובא בספר "בעיות הזמן" עמ' 57.

30. כלל סו.

בגד ויניחך, ויתן מעדנים לנפשך, (משלי כ"ט י"ז). וכתב הרמב"ם בפירוש המשנה (מכות ב, ג') שאין הכונה להכאה ללא סיבה אלא הכונה להכאה לצורך הקניית מדות טובות. ובספר מנורת המאור (נר ג' כלל ב' סימן פ"ז אות ה') כתב לבאר את הפסוק הנ"ל: שעל ידי שהאב מיסר את בנו ומדריכו ללמוד תורה, בנו מציל את אביו מדינה של גיהנם, "ויתן מעדנים לנפשך", שיכניסך בגן עדן עם הצדיקים. וז"ל ספר מנורת המאור פרק יא - גידול בנים עמוד 117: "יסר בגד ויניחך ויתן מעדנים לנפשך. גרסי' במדרש משלי יסר בגד ויניחך, אם תרצה להיות במנוחה ובחשקט ובשלחה בעולם הזה, יסר את בגדך. שאם תייסר את בגדך בקטנותו, ותדריכתו על הדרך הטובה והישרה, תהיה במנוחה ובחשקט ובשלחה. מפני שלא תצטער עליו שיצא לתרבות רעה ולעשות עבירות, ולא לגנוב ולא לרצוח, הואיל ויסרת אותו בקטנותו ולמדתו ללכת על דרכי השם יתי. ואז יהיה מקורך ברוך, וזרעך כשר ועושה הטוב והישר בעיני תב"ה, וימצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם" כמוכן על הפסוק (משלי ג' י"ב)

– הענישה הפיזית נמצאת מיותרת. וכפי שציינו בפסקה א' ע"פ דברי הרמב"ם שאסור שתהיה זו "מכת אויב אכזרי".

ג. הכאה מתוך מצב של חוסר ברירה (לאחר שמוצו כל שאר הדרכים).

יש מקום לעונש פיזי, מתוך שיקול דעת והבנה כי ישנן פעמים בהן אין בנמצא דרך אחרת להביא ילד לידי לימוד, וזאת מכיוון שדרך הילדים היא "כתינוק הבורח מבית הספר"³⁴ (כשהקטן / הנער איננו מבין את הצורך בכל העול המוטל עליו, ואיננו מעוניין בלימוד). נשאל את עצמנו, לו הייתה זו עבירה אחרת כגון חילול שבת כמה היינו נוהרים ובודקים היטב אם באמת אין ברירה וזהו פיקוח נפש ואין אפשרות אחרת להציל מבלי לעבור איסור וכד'. גם כאן, הכאה זו הנה איסור דאורייתא, והיא כ"חילול נפשו וגופו של הילד", ובהתאם לכך עלינו לשקול את תגובותינו.

ד. גיל

כלפי ילד קטן (עד גיל חמש) יש להסתייג ולהיזהר משימוש בענישה פיזית. ובעניין זה כבר ראינו לעיל את דברי בעל "סדר היום", וראה הערת הגר"י סילמן שם.

עד גיל שתים עשרה ע"פ "תקנת אושא" יש להתייחס לילד בנחת ובדברים רכים, גם כאשר זה לצורך חינוכו ולימודו.³⁵ ע"פ הגמרא³⁶ מדובר בגיל עוד יותר מאוחר, ולפני גיל שש-עשרה או שמונה-עשרה אין להכביד את ידו על בנו.

לעניות דעתי פשוט שבמקל ובכל דבר שאפשר שיחלה התינוק כשמכין בו מכה גדולה בכח, אסור למלמד להכות התלמידים בו אפילו רק הכאה קלה ואף לא להפחידם בעלמא שיכה אותם בזה. שלכן אסור למלמד להחזיק מקל ביד. אלא צריך שיהיה מוכן אצלו הרצועה הקטנה שהתירו לאב ולמלמד להכות את התלמידים כשיפשעו ולא ילמדו כראוי".

ומובא עוד בדברי הגר"א, שלא להכות הרבה בפעם אחת כי אם "רק מעט מעט כפי הנאות לו".³⁷ וראה בהרחבה עוד בדברי הרב מונק.

ב. היחס הנפשי צריך להיות מתוך אהבה ואכפתיות

מן הגמרא³⁸ משמע כי הכאה שיש בה תועלת יכולה לבוא רק מתוך יחס נפשי של אכפתיות ואהבה; רק אז ישנו סיכוי כי גם לא יגרמו למשקע שלילי.

עוד כתב הרמב"ם: "אסור לאדם להכביד עולו על בניו ולדרק בכבודו עמהם, שלא יביאם לידי מכשול אלא ימחול ויתעלם".³⁹ כמובן שאין להכות מתוך כעס ואיבוד שליטה. ועוד כתב בגר"א (באבן שלמה שם) "...וכשרואה האב שרבה חמתו על בנו, לא יכה אותו כלל בעת ההיא! וכתוב ב"אגרת הגר"א" שאסור להכות כאשר כועסים. אדם המכה מתוך כעס, אינו עוסק בחינוך אלא בהרגעת עצמו ולכן עליו קודם כל להירגע, ואז לשקול מחדש את דרך הענישה. במרבית המקרים, משנרגע ושיקול הדעת חזר

34. תוסי' שבת דף קטז ד"ה פורענות (בשינוי קל).

35. מסכת כתובות דף נ ע"א.

31. אבן שלימה פ"ו אות ד'.

32. מסכת מכות דף כב.

33. הלי ממרים פ"ו ח"ח.

הרבה ו" וכפי שכתב הרמב"ם⁴⁴ שאת הקטנים מחנכים את אט ללימוד לשם שמיים; הדרך שבה הקטן יגיע ללימוד מתוך הכרת ערך הלימוד, עוברת דרך הלימוד לשם הפרס:

"לפיכך כשמלמדין את הקטנים... אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר עד שתרבה דעתן ויתחכמו חכמה יתירה מגלים להם רו זה מעט, מעט ומרגילין אותן לעניין זה בנחת עד ששיגוהו וידעוהו ויעבדוהו מאהבה". כלומר, אף שיש היתר לשימוש בכוח מכוון אותנו הרמב"ם לשיטה חינוכית של סבלנות ואורח רוח...

ו. חישוב תועלת לעומת הפסד

בכל מקרה יש תמיד לחשב את התועלת שבכל ענישה לעומת ההפסד העלול להיגרם ממנה; רק כאשר אדם בטוח בתועלת, אזי ראוי לענוש. העונש יבוא כאשר קיים חשש שנער לא ילמד מקצוע, מוסר וגבולות, וכך יגדל ו"ילסטם את הבריות" (יתדרדר לעבריינות), כפי שנאמר על בן סורר ומורה. חז"ל⁴⁵ מזהירים את האב מפני התוצאה העגומה של חוסר הינך הבנים, וכאמור אצל דוד המלך ע"ה: "ולא עצבו אביו מימיו לאמור: מדוע ככה עשית".⁴⁶ וכפי שחז"ל הסבירו לנו בעניין "בן סורר ומורה": "ימות זכאי ואל ימות חייב", כלומר אם לא נכניס אותו לגבולות כבר עכשיו – הוא ודאי יתדרדר לפשע בסופו של דבר.

פירש רש"י שם, שבפחות מגיל שש עשרה "אין בו דעת לקבל תוכחות כל כך ואל תכביד ייסוריך ותוכחות עליו".

מאידך לגבי ילד גדול מדי לא שייך להוכיחו שכן "יש לחוש שלא יבעט" כאביו או ברכו המכהו³⁷. וכן מובא בגמרא³⁸ (והבאנו לעיל) שאמתו של רבי נידתה אדם שהכה את בנו הגדול.

כך נפסק להלכה בשולחן ערוך,³⁹ כי כלפי ילד גדול אסור להשתמש בענישה פיזית וכן לגבי בתו הגדולה,⁴⁰ וכן לגבי פגיעה רגשית.⁴¹

ממתי נחשב ל"גדול"? בשולחן ערוך נפסק כי הגיל הקובע לכך הנו גיל עשרים ושתיים ומעלה.⁴² ובספר חכמת אדם נזכר גיל שמונה עשרה.⁴³

ה. המטרה חייבת להיות התקדמות חינוכית ומוסרית מודרנית

היתר זה הוא רק על מנת "להנך". כלומר, מעשה הכאה צריך לבוא מתוך מטרה לשים לילד גבולות ולהרגילו לקבלת סמכות, או על מנת להכריח קטן להתאמץ לצורך התפתחותו הלימודית והמקצועית. וכך כתב הגר"א ב"אבן שלמה" (פ"ו): "כשמכה את בנו, לא יכה אותו מכת אויב דרך כעס על העבר, רק כוונת ההכאה תהיה להציל אותו מן העתיד". אמנם, יש לזכור כי הכל חייב להיעשות מתוך מתינות, כבחינת מה שמובא בתחילת מסכת אבות: "הוו מתונים בדין – והעמידו תלמידים

42. חלק יורה דעה סימן רמ, סעיף כ', ע"פ הגמרא בקידושין דף ל.

43. סימן קעב, סעיף לו ס"ק יז.

44. סוף הלי תשובה.

45. מסכת קידושין דף כט.

46. מלכים א' פ"א.

36. מסכת קידושין דף ל ע"א.

37. מסכת קידושין, דף ל ע"א.

38. מסכת מועד קטן דף יז.

39. חלק יורה דעה סימן רמ סעיף כ.

40. עיון יעקב על הגמ' שם.

41. שדי חמד מע' ו' כלל כו אות יד.

ז. אזהרה מחויבת לבוא לפני הענישה

"אין עונשים אלא אם כן מזהירין"⁴⁷. תחילה יש לעבור תהליך של ניסיונות להבנת הבעיה ולתיקון העניין, מתוך הסתכלות של עין טובה על הילד, ומתוך הידיעה שהילד טוב בעיקרו. לאחר מכן אפשר להזהיר את הילד, ורק אז להגיע לענישה.

ח. וודאות

לעולם אין להעניש על פי אומדנה, אלא על פי ידיעה ברורה. וכן כתוב באופן מפורש ב"אגרות משה"⁴⁸ ודבריו מובאים בספרו של הרב מונק המוזכר לעיל.

ט. התחשבות בתקופה ובתרבות

סוגיית הענישה הפיזית, על כל סוגיה, איננה פשוטה, והיא מושפעת משינויי התקופות והמקובלות החברתיות. על כן התורה התירה באופן עקרוני רמה מסוימת של שימוש בכוח, וחז"ל התאימו זאת לכל דור. חכמי דורנו הורונו, שהילדים בדורות האחרונים הם חלשים ומפונקים (וכן המבוגרים – למשל לענייני תעניות שהיו מקובלות בעבר). כמו כן, לעיתים קרובות עונשים שהיו מקובלים בדורות קודמים אינם מתאימים ואינם יעילים יותר בתקופתנו. לפיכך עלינו להשתכלל ולחפש דרכים נוספות להשגת הסמכות וליצירת הגבולות, שבעבר היו מושגים על ידי ענישה פיזית. ניתן לראות עובדה זו כבעיה, אולם ניתן

לראות את הצד החיובי שבכך – הקב"ה מנהיג אותנו בדרך רכה יותר, ודומים הדברים כאילו מתקיים בנו במידת מה מאמר הנביא⁴⁹: "והיה ביום ההוא נאם ה', תקראי אישי ולא תקראי לי עוד 'בעלי'".

כתב לי הרב מונק בשם החזון איש, שבימינו יעילה דווקא דרך החינוך בנועם, אולם יחד עם זאת על הילד לדעת שיש גם אפשרות ליחס של "יד חזקה". ראה עוד בכיוון זה בספרו של הרב וולבה "זריעה ובניין בחינוך" (עמ' כג-כז) – שבימינו עקב ה"חוצפה יסג"י" (התגברות החוצפה והנמכת הסמכות ההורית), אם האב נוקט ביד חזקה, הוא עלול לגרום לבנו להגיב שלא כראוי, ובכך הוא עובר על "לפני עור", וכימינו, כך כותב הרב וולבה, הדברים נכונים אפילו בקטן ממש. וכיוון בזה לדברי ה"פלא יועץ"⁵⁰ וראה שם שהגדיר את האיסור על פי העניין ועל פי תגובות הילד, וציין את ירידת הדורות בעניין. ומקור הדברים בפסקי תוספות⁵¹ שם מובאת גרסה שעל פיה מדובר על נידוי אב עקב הכאת בנו – אף על בנו הקטן, אם מרבה להשתמש כלפיו בענישה גופנית. ואכן כך מביא להלכה ב"הגהות רבי עקיבא איגר" על השולחן ערוך⁵² בשם מהריק"ש, ש"המכה בנו הקטן יותר מדי היו מגדין אותו". כך הביא גם ה"ברכי יוסף" על שולחן ערוך שם בשם הריטב"א, שיש להתייחס לכל ילד לפי העניין⁵³. וכן כתב בחיי אדם⁵⁴

47. מסכת סנהדרין, נו ע"ב. ועיין מסכת סוטה יד ע"א.

48. יורה דעה חלק ב' סימן קג.

49. הושע ב', יח.

50. בערך "אחבת ילדיו" ובערך "הכאה".

51. מסכת מועד קטן דף יז.

52. יורה דעה סי' רמ.

53. על שו"ע (יו"ד סימן ר"מ סעיף כ'): דלא גדול ממש אלא הכל לפי טבעו שיש לחוש שיתריס כנגדו בדבור או במעשה כי אפילו לא יחא בר מצוה אין ראוי לחביאו לידי מכה ומקלל אביו ומשום אורחא דמלתא דבגדול שכיח כי הא נקט גדול. ועיין גם בשלטי הגיבורים ע"ז דף א' ע"ב בדפי הרי"ף, ס"ק ב'.

54. כלל סז דין כב.

• יצירת זיקה ברורה לעיני הילד בין המעשה השלילי למחיר אותו הוא נאלץ לשלם.

• עקביות ומיידיות - אין לגרום לחרדה יתירה מפני העונש מתוך "עינוי דין".

• מטרת העונש צריכה להיות מניעת התדרדרות עתידית, תיקון המצב ואף התעלות ממנו, ולא נקמנות על העבר.

• על הענישה לבוא מתוך גישה אופטימית ומתוך זריעת אמון בילד וכיכולתו לגבור על חולשותיו, הילד הוא לא "רע" אלא סובל מחולשות מסוימות – כמו כולנו, ועליו לגבור עליהן – כמו כולנו. האמירה צריכה להיות "אנחנו רוצים לעזור לך לפעול בעצמך כדי להתגבר על חולשותיך; לא נוותר לך על כך, כי אם נוותר לך – נוותר עליך, ולכך איננו מוכנים.

סיכום

היוצא מכאן כי היתר לענישה על ידי מכה, יכול לבוא אך ורק אם מוצו כל הדרכים האחרות, ורק אם ברור שמטרתה לטובה, ותכליתה להציל את הילד ממעשה דומה בעתיד, היא מגיעה מתוך שליטה, באה במינון סביר ובאופן שאיננה גורמת לנזק פיזי או רגשי, היא באה לאחר שהילד הוזהר וניתנו לו הזדמנויות חוזרות ונישנות לתקן את עצמו, מגיעה מתוך שליטה עצמית ועומדת במבחן התוצאה. ללא כל התנאים הללו, אין כל היתר להשתמש בעונש המכה הגופנית. יוצא, אפוא, כי כמעט אין מצב שבו ההכאה תהיה מותרת.

שהכל לפי טבע הבן. וכן כתב ב"קיצור שולחן ערוך",⁵⁵ וכך פסק בימינו הגאון רבי עובדיה יוסף.⁵⁶

י. זהירות מפני עשיית שימוש לרעה בסמכות

בגמרא⁵⁷ מובא מקרה שבו פיטרו מלמד מכיוון שעשה שימוש לרעה בהכאת תלמידים, "פשע בינוקא" (כך ע"פ רש"י שם; אמנם הרי"ף והשו"ע נתנו פירוש אחר לסוגיה). לפי המובא בירושלמי,⁵⁸ במקרה כזה לא רק מפטרים את המלמד מעבודתו, אלא אף מחרימים אותו. כפי שהבאנו לעיל, פסק בשולחן ערוך הרב⁵⁹: "ומלמד החובט יותר מדי מעבירין אותו... [מפטרים אותו], ובמדרש תהילים⁶⁰ כתוב: "הזהר כשאתה מכה!"

ריכוז "עקרונות הענישה":

מכיוון שנגענו בנושא העונש ככלל, נציין לפנינו את העקרונות שעלינו לשים כנגד עינינו בזמן נתינת העונש.

על כל פעולותינו בחינוך לבוא מתוך העקרונות הבאים:

- אהבה וכבוד לילד.
- הסברה ואזהרה, שכן "אין מענישים אא"כ מזהירים".
- הקשבה - לעיתים נתפלא להיווכח עד כמה היה לילד שיקול דעת, או שעמדו לפניו נתונים שלא חשבנו עליהם.
- הבנה-אמפטיה – גם כשאין הסכמה; הדרגה ומתינות, בבחינת "הוו מתונים בדין".

58. במסכת מועד קטן פרק ג' הלכה א.

59. הלכות תלמוד תורה פרק א סעיף יג.

60. פרק ו.

55. סימן קמג סעיף יח.

56. ילקוט יוסף כיבוד הורים ב' עמ' שכט-שמ.

57. מסכת גיטין דף לו, א.

התעללות. על ההורים לדעת כי ישנו איסור מן התורה להכות, והאיסור כולל הכאת קטן. רק כאשר יש נסיבות מיוחדות וצורך מיוחד, ומתקיימים התנאים המוזכרים לעיל, רק אז יש מקום להתיר הכאה. וברגע שסיבת ההיתר בטלה – חוזר האיסור, ומרגע זה ההכאה חזרה להיות עבירה ואיסור ראורייתא!

המציאות היא שבדרך כלל אין ההכאה מביאה את הילד למצב חיובי יותר, אלא להפך, כפי שמלמדנו הניסיון, ולכן יש להיזהר מאוד ולשקול בקור רוח ובכנות את כל הצדדים והגורמים שבכל מקרה ומקרה. יש מקום להניח כי אילו היו נשקלים כל השיקולים הנדרשים, לא היו הורים מכים את ילדיהם אלא לעיתים נדירות ביותר.

אב המכה את בנו מתוך הסיבות הלא טובות והלא נכונות (עצבנות, תסכול, אכזבה, ייאוש וכיו"ב), הרי הוא עובר עבירה בכל מכה ומכה! וכן כתב הגאון הרב משה פיינשטיין: "הנה מאחר... אף שמוכן לכל שאין שום תועלת בהכאתם ואדרבה זה עוד מוסיף על טרחת גידולם, שאם כן הוא רק מעשה שטות דמחלת היצערון" (עצבנות-מתח-נוירוטיות) שבשביל זה אין יכולים להבליג על צערן ועושים דברי שטות אף של אכזריות על ילדיהם הקטנים בלא שום חשבון, אלא מצד התמרמרות (ההורים). ואף הידיעה שהוא איסור לאו על כל הכאה דהרי אין זה לחינוך, וגם ברור שבהכאה בלא חשבון אלא מצד התמרמרות – יש לחוש גם לסכנה שלא יחושו אף להכות במקום שהוא סכנה גדולה..."⁶¹

לכאורה מצאנו שדרך התורה ודרך המשפט החילוני אחת הן – אסור להכות! אך לא כן הוא – החוק החילוני אוסר להכות, ונוטל מן האב את יכולת הענישה, ואילו על פי דברינו ההלכה מתירה את הענישה, אלא שהמעשה חייב בסייגים של אהבה ותכלית, ועל ידי כך הוא מנותב למטרה החיובית ולדרך המועילה.

כאן המקום להביא את דברי רבותינו:

כתב האדמו"ר מסלונים, הגרש"נ ברזובסקי זצ"ל: "בעניין הכאת ילדים, הנה על פי דעת תורה אין ספק שזה מן הדברים שמיעוטן יפה וכל המוסיף הרי הוא גורע... וזה מוליד רעות אם מרבים ומפריזים... במיוחד אם המחנך כועס..."⁶¹

וכדאי לקרוא את הסיפור הנפלא של הגרש"ז אוירבך, כיצד נהג המלמד שלו בשני ילדים שלא למדו בשיעור.⁶²

ועוד מובא שם: "רבנו עזרר רבות את המלמדים והמחנכים שאף פעם אין להעניש בעונש גופני. דרכי הענישה יכולים להתבטא במבטים שונים, כגון הבטה כתמיהה או מבט קודר, ורק באין ברירה – יש להכות מעט, כפי שציווה הגאון באגרת הגר"א לנהוג עם בניו."⁶³

אין ספק כי הורים רבים נמצאים בקונפליקט, במצב שבו ה"מלחמה" היא "מלפנים ומאחור". אם לא יחנכו את בנם ולא יציבו לו גבולות, אזי יפשעו בחינוכו, ואם כן יציבו לו גבולות וינקטו פעולות לחינוכו, אזי הם עלולים להגזים ולהכביד את ידם יתר על המידה, או חלילה להגיע למצב של

61. "אור שמח" על הרמב"ם בתלכות גירושין פ"ב הלכה כ"ו ולמרות ששם מדבר בעניין אחר- אפשר לדייק משם את העיקרון שבמקום שאיננו מכה לשם מצווה הרי זה הופך מייד לעבירה.

61. ספר שכר והענשה בחינוך עמ' עח.

62. מובא בספר "שלמי מועד" (עמ' תקיז).

63. כן מובא בספר התורה המשמחת עמ' 118.

64. "אגרות משה", כרך ז', אבן העזר חלק ד', תשובה סח. וראה

פרק ג

איסור פגיעה רגשית בילדים

צער לכל מי שהוא חסר ישע. בדיוק כפי שיש להיזהר מלפגוע בגר, שהוא גלמוד וללא קרובי משפחה, כך יש להיזהר מלפגוע – ולו רק בדברים – בכל אחד שהוא חלש ובודד. מכאן נבין עד כמה עלינו לנקוט בזהירות יתרה שלא לצער ולא לפגוע בילדים.

והמשיך בעל "ספר החינוך" לכאר בדרך זו את "איסור הונאת עבד" וכן את "איסור הונאת יתום ואלמנה": "...לפי שאלו הן תשושי כוח שאין להם מי שיטעון טענותם בכל נפש, כמו שהיה עושה איש האלמנה ואביהן של היתומים אם היה קיים, ועל כן הזהירנו תורתנו השלמה לקנות מידת חסד ורחמים בנפשנו ונהיה ישרים בכל מעשינו... והיאך נוהגין עימהם: שלא נדבר אליהם אלא רכות ולא ינהג בהם אדם אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופן בעבודה ולא ילבינם בדברים..."

חומרתו של איסור הפגיעה ביתום

דינו של יתום חמור מכולם, והוא כלול באיסור "יתום ואלמנה לא תענון". על איסור זה כתב הרמב"ם: "חייב אדם להיזהר ביתומים ובאלמנות מפי שנפשו שפלה מאד... לא ידבר אליהם אלא רכות ולא ינהג בהם אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופם

איסור גרימת צער והלבנת פני חברו ברבים:

אסור לצער כל אדם מישראל, ובכלל זה יש איסור לצער קטן. איסור זה נקרא "הונאת דברים" (הטחת דברי עלבון, או אמירת דברים פוגעים), ומקורו בפסוק: "ולא תונו איש את עמיתו".¹

וכתב החפץ חיים: "...כל איש לפי עניינו, אשר נאמר לו דברים אשר יכעיסוהו ויבהילוהו ולא יוכל להיעזר מהם, אפילו היה זה בינו לבין עצמו, עובר על לאו ד'לא תונו איש את עמיתו' דאיירי (העוסק) ב'הונאת דברים'".²

והדברים מפורשים בספר ה"חינוך"³ בדבריו על "איסור הונאת דברים" (האיסור לצער את חברו): "ונוהגת מצווה זו בכל מקום ובכל זמן בזכרים ובנקבות ואפילו בקטנים. ואפילו בבניו ובבנותיו של אדם. והמקל בהם שלא לצערן בעניינים אלה ימצא חיים ברכה וכבוד".

טעם דומה ניתן בעל ה"חינוך" לאיסור הונאת הגר: "...כדי לכופ את יצרנו, לעולם לבל נעשה כל אשר נמצא בכוחנו לעשות לרעה. על כן הזהירנו, בזה האיש [הגר] שהוא בינינו בלי עוזר וסומך ויש כוח ביד כל אחד ואחד ממנו עם אוהביו עליו, לבל נעביר עליו את הדרך כלל אפילו בדברים" כלומר, רצתה התורה להזהיר אותנו אזהרה יתרה לגבי גרימת

1. ויקרא כה, יז.

2. ספר "תפץ חיים" פתיחה, לאוין סעיף יג.

3. מצווה שלח (ובנוסחים אחרים מצוה שמא).

4. מצווה סג.

5. מצווה סה.

6. שמות כב, כא.

את הקטן שנכלם חייב!". מקור הדין הוא בגמרא, במסכת בבא מציעא ובמסכת ערכין¹². מקור נוסף הוא בגמרא במסכת בבא קמא¹³, שם הגמרא דנה על תשלום שחייב אדם לשלם כאשר הוא מבייש ילד-קטן. שואלת הגמרא: "וקטן בר בושת הוא [האם לקטן יש "יכולת" להתבייש]?" ועונה הגמרא: "אין [כן]! כדאמר רב פפא: 'דמיכלמו ליה ונכלם'" [כמו שאמר רב פפא: כשמכלימים אותו והוא נכלם]. כלומר, חובת התשלום על ביוש קטן חלה לפי עצמתה של חוויית הביוש אצל הקטן. ובספר החינוך¹⁴ כתב: "דאפילו בקטנים ראוי להיזהר שלא להכאיבם בדברים יותר מדי, זולתי במה שצריכין הרבה כדי שייקחו מוסר, ואפילו בניו ובנותיו של אדם. והמיקל בהם, שלא לצערן בעניינים אלו, ימצא חיים ברכה וכבוד". והגדיל לעשות בספר מנחת-חינוך, והעיר על דברי ספר החינוך, שאין לומר רק "ראוי להיזהר שלא להכאיבם", אלא לדעתו האיסור הוא איסור מוחלט.

איסור הזנחה רגשית של תינוקות

בספר "פלא יועץ"¹⁵ מובא, בשם הזוהר: "...ואם הילד בוכה... ורבים אין יודעים מאיסור זה. וצא ולמד כמה חששו על צערא דינוקא עד שהתירו צד נדנוד איסור משום צערא. וכוודאי אותן נשים שמניחות את ילדיהן יונקי שדיים שיבכו

בעבודה ולא ליבם בדברים קשים... כל המקניטן או מכעיסן או הכאיב לבין או רדה בהן או איבד ממונן הרי זה עובר בלא תעשה וכל שכן המכה אותן או המקללן ולא זה אע"פ שאין לוקין עליו הרי עונשו מפורש בתורה: 'וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב'".¹⁶ דהיינו שהעונש על עבירה זו הוא מיתה בידי שמיים! כך כתב גם רבנו יונה: "ומי שיציק ויצער אלמנה ויתום, בין בגזל ובין בעושה ובין בהכלמה וכל מיני צער, חייב מיתה בידי שמיים!"¹⁷

בהגדרת איסור זה נחלקו רבותינו במכילתא, האם מדובר ביתום ואלמנה בלבד, או שהאיסור מתייחס לכל חסר ישע. רבי ישמעאל סובר כי האיסור מתייחס לכל אדם, ורבי עקיבא סובר כי התורה דיברה דווקא על יתום ואלמנה. הרמב"ם, בעל ספר החינוך ואחרים פסקו כרבי עקיבא, ואילו רש"י בפירושו לחומש כתב: "והוא הדין בכל אדם". אמנם, גם ספר החינוך, שפסק כרבי עקיבא, מסביר כי טעם המצווה הוא: "לקנות מידת חסד ורחמים בנפשנו, ונהיה ישרים בכל מעשינו..."

האיסור לבייש את הקטן

כתבו הרמב"ם והשולחן ערוך: "לפיכך צריך אדם להיזהר שלא לבייש חברו ברבים, בין קטן בין גדול"¹⁸, וכן "המבייש

פרק ד, הלכה יד, ובשולחן ערוך בשולחן ערוך חלק חושן משפט סימן תכ סעיף לו.
12. בבא מציעא דף נח, ערכין דף טו.
13. דף פו.
14. מצווה שלח (ובנוסחים אחרים מצוה שמא).
15. ערך "יונקי שדיים".

7. הלכות דעות פרק ו הלכה י וראה בקצור שולחן ערוך סימן לב סעי' יט.
8. ספר שערי תשובה, שער ג', מאמר כד.
9. פרשת משפטים, קע"ט.
10. שמות כב, כא.
11. ברמב"ם הלכות דעות פרק ו, הלכה ח והלכות חובל ומזיק

בכבשן האש (עדיף שימות) ואל ילבין פני חברו ברבים". מקורה של אמירה זו הוא במעשה יהודה ותמר, כאשר תמר העדיפה שלא לגלות את מעשי יהודה, על אף שהוציאה להישרף, ורק רמזה ליהודה: "לאיש אשר אלה לו אנכי הרה", אלא שיהודה הבין את הרמז, והורה בעצמו במעשהו.¹⁸ הרמב"ם פסק על העושה דברים אלו: "...שהעושה אותם אין לו חלק לעולם הבא".¹⁹ וכן פסק בהלכות תשובה²⁰: "הרגיל בהם [במעשים אלו] אין לו חלק לעולם הבא... המכנה את חברו והקורא לחברו בכינויו והמלבין פני חברו ברבים והמתכבד בקלון חברו". יש בין הפוסקים הראשונים שהתייחסו לאיסור הלבנת פנים כמעשה של שפיכות דמים ממש, עד כדי כך שהחילו עליו את הכלל "יהרג ואל יעבור", דהיינו שחובה על האדם (לדעתם) למסור נפשו למיתה, ולא לעבור על איסור הלבנת פנים. כך מופיעים הדברים בתוספות,²¹ ובדברי רבנו יונה.²² וכמוכן שהוא הדין לגבי המלבין פניו של קטן.

זמן רב, עד שיגמרו עסקיהן.. עתידות ליתן את הדין!" (פירושו: אסור להשאיר תינוק בוכה, ואיסור זה הוא חמור עד כדי כך שאיסורים מסוימים נדחים מפניו! ואישה שמזלזלת בזה, ורוצה לסיים את עיסוקיה לפני שדואגת לתינוק שתלוי בה – עתידה ליתן על כך את הדין.)

חומרת הפגיעה הרגשית

הפגיעה הרגשית חמורה מן הפגיעה הממונית. כנאמר: "גדולה אונאת דברים מאונאת ממון".¹⁶ חומרתה של הלבנת פנים היא כה גדולה, עד כי חז"ל השוו אותה לרצח. כך אמרו חז"ל¹⁷: "המלבין פני חברו ברבים, כאילו שופך דמים. ואמר ר' חנינה: 'כל היורדין לגהינם עולים, חוץ משלושה שירדין ואין עולין, ואלו הן: ...המלבין פני חברו ברבים והמכנה שם רע לחברו'. אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן: 'נח לו שיבוא על ספק אשת איש (ספק גילוי עריות) ואל ילבין פני חברו ברבים'. וכן אמרו: 'טוב לו לאדם שיפיל את עצמו

16. בבא מציעא נ"ח וכן בתוספתא שם, פרק ג' סעיף יג. ועוד שבאונאת ממון פוגע רק בממונו, לעומת אונאת דברים שפוגע בגופו ובנפשו ממש. הכלל באונאת דברים הוא: שאסור להציק לחברו בכל סוג של דיבור ואפילו חקל ביותר. ובדברים שיש בהם צער או אונאה הרבה פעמים עוצמת הצער משאירה אצל הנפגע רושם ו'או צלקת' שקשה למוחקן. ואינו דומה לחכאה פיזית או נזק (בגוף או בממון) הבאים אל האדם מחיצוניות בלבד אל חיצוניות ועוברים כלעומת שבאו, אלא שהדיבורים פוגעים ביותר שיוצאים מפנימיות ונכנסים לפנימיות ומשתרשים לליבו של השומע, ששם מקומם. ראה בספר "קריינא דאגרתא" (ח"א סימן נ"ז) וז"ל: "צריך לדעת כי עוון גדול וחטא נורא הוא לצער אדם מישראל אפי' צער קל בדיבור בעלמא, והוא לאו מפורש בתורה 'ולא תונו איש את עמיתו'. ואחז"ל בסי' הזהב באונאת דברים הכתוב מדבר, וכדי שלא

17. מסכת ב"מ דף נח ע"ב.
18. מסכת סוטה דף י' ע"ב.
19. פירוש המשניות למסכת סנהדרין, פרק עשירי.
20. פרק ג' סעיף יד.
21. מסכת סוטה דף י' ע"ב.
22. אבות ג, יא. עוד מקורות בספר "נתיב החינוך" עמ' 254.

16. בבא מציעא נ"ח וכן בתוספתא שם, פרק ג' סעיף יג. ועוד שבאונאת ממון פוגע רק בממונו, לעומת אונאת דברים שפוגע בגופו ובנפשו ממש. הכלל באונאת דברים הוא: שאסור להציק לחברו בכל סוג של דיבור ואפילו חקל ביותר. ובדברים שיש בהם צער או אונאה הרבה פעמים עוצמת הצער משאירה אצל הנפגע רושם ו'או צלקת' שקשה למוחקן. ואינו דומה לחכאה פיזית או נזק (בגוף או בממון) הבאים אל האדם מחיצוניות בלבד אל חיצוניות ועוברים כלעומת שבאו, אלא שהדיבורים פוגעים ביותר שיוצאים מפנימיות ונכנסים לפנימיות ומשתרשים לליבו של השומע, ששם מקומם. ראה בספר "קריינא דאגרתא" (ח"א סימן נ"ז) וז"ל: "צריך לדעת כי עוון גדול וחטא נורא הוא לצער אדם מישראל אפי' צער קל בדיבור בעלמא, והוא לאו מפורש בתורה 'ולא תונו איש את עמיתו'. ואחז"ל בסי' הזהב באונאת דברים הכתוב מדבר, וכדי שלא

איסור לצעוק ולכעוס באיבוד שליטה – בכלל וכן על קטן

כבר כתב הרמב"ם חומרתו של הכועס: "כל הכועס כאילו עובד עבודה זרה" ו"כל מיני גיהנום שולטין בו"²³

אמנם, יש צורך חינוכי לחזק את סמכות האב בבית, וצורך זה הביא לכך שהרמב"ם התיר "כעס הפנים" (כלומר: מצב שבו האדם נראה ככועס, אך אינו כועס ממש, ואינו מאבד שליטה על דבריו ומעשיו). ונראה שבדורות האחרונים, גם אם יש לעיתים צורך בכך, ראוי להמעיט אף בכעס הפנים, שכן כתב בספר מנחת שמואל²⁴: "מצוות תוכחה חוב גדול על כל אדם... באנשי ביתו. אבל.. קיבלתי מרבתי, ובפרט מאדמו"ר מוהר"ח מוואלוז'ין נוחו עדן, שבזמן הזה [מילים] קשות אינן נשמעות (אינן מועילות), ורק בדברים רכים וטובים..."

וכתוב: "כשם שמצווה לומר דבר הנשמע, כך מצווה שלא לומר דבר שאינו נשמע"²⁵.

מצוות תוכחה כיצד?

לגבי מצוות התוכחה כתב בקיצור שו"ע: "במה דברים אמורים, כשהוא מדמה שישמע לו. אבל אם יודע בו שלא ישמע לו, אסור להוכיחו. דאמר רבי אילעא משום רבי אלעזר בן רבי שמעון, כשם שמצווה על אדם לומר דבר הנשמע,

כך מצווה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע. ר' אבא אומר: חובה, שנאמר 'אל תוכח לך פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך'". כלומר, כיום אנשים – גדולים כקטנים – מתקשים לקבל ביקורת, בעיקר כאשר זו מוטחת אליהם באופן בוטה ומאשים. אם כרצונך שישמעו דבריך, אמור אותם בנחת רוח ומתוך יחס של כבוד לזולת. וכשם שמצווה להוכיח אדם שיש סיכוי טוב שיקבל את דבריך, כך על פי התורה קיימת מצווה שלא להוכיח אדם באופן שלא ישמע לך, וקיימת מצווה שלא למתוח ביקורת בצורה הרסנית, והדבר נכון הן לגבי אנשים זרים, והן לגבי ילדיך שלך. ממילא אסור היום להוכיח בדרך כעס, דרך שהוכחה כבלתי יעילה.²⁶

האיסור לקלל או לכנות בשמות גנאי את הקטן

כתב הרמב"ם: "נמצאת למד שהמקלל אחד מישראל, בין איש בין אשה בין גדול בין קטן, לוקה אחת"²⁷. ואף לקרוא לקטן בשם גנאי אסור: "...לפיכך צריך אדם להיזהר שלא לבייש חברו ברבים, בין קטן בין גדול, ולא יקרא לו בשם שהוא בוש ממנו ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו"²⁸.

וברבנו יונה כתב: "אל תקרא לשום אדם מישראל בשם ניוול, ואפילו לקטן אסור לקראתו "מאוס" דרך שחוק כי כולם נקיים וקדושים!"²⁹.

23. הלי דעות פ"ב ה"ג. ראה הרחבה במאמרי "אימה יתרה" על תופעת האלימות במשפחה.

24. אות יא מהגאון ר' שמואל מבני היכלא דהגרי"ח מוולאז'ין, מובא בנתיב החינוך לרב זנד עמ' 262, וראה הרחבה שם.

25. סימן כט סעיף טז.

26. יבמות סה.

27. רמב"ם הלכות סנהדרין פכ"ו ה"א-ב.

28. רמב"ם הלכות דעות פרק ו, הלכה ח.

29. בספר היראה אות רטג כ.

“אם כבנים – רחמנו כרחם אב על בנים, ואם כעבדים – עינינו לך תלויות!”³³

מבואר בגמרא שאדם צריך לוודא סמוך לכניסת השבת, כי הכול מוכן לקראת שבת. כך היא לשון המשנה: “שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה עשרתם ערבתם הדליקו את הנר”. על כך מביאה הגמרא את דברי רבה בר בר חנה: צריך למימרינהו בניחותא [צריך לומר דברים אלו בנחת] כי הייכי דלקבלינה מיניה [כדי שיקבלו ממנו]. למרות שזמן כניסת השבת הוא זמן לחוץ ביותר, והמתח בבית גואה – עם כל זאת עליו לומר את דבריו בנחת, ללא לחץ וללא כעס, שכן רק באופן זה יקבלו את מרותו ויישמעו דבריו. ורב אשי הוסיף שם: “אנא לא שמיעה לי... וקיימתיה מסברא” [למרות שרב אשי לא שמע את ההלכה הזאת מרבנותיו, הוא קיים זאת מעצמו כדבר הגיוני].

“ואמר רב יהודה אמר רב: כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו, סוף הוא בא לידי ג' עבירות – עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים.”³⁴

איסור לשון הרע והאיסור לפרסם גנותו של קטן

כתב הרמב"ם: “אתד המספר בלשון הרע בפני חברו או שלא בפניו והמספר דברים שגורמים אם נשמעו איש מפי איש להזיק חברו בגופו או בממונו ואפילו להצר לו או להפחידו הרי זה לשון הרע שנאמר “לא תלך רכיל בעמך.”³⁰ ובכלל הלכה זו, שלא לספר לשון הרע על קטן.³¹

המוציא לשון הרע והמטיל אימה – אין לו חלק לעולם הבא!

על עונשו של מספר לשון הרע ומוציא שם רע כותב הרמב"ם: “ואלו שאין להם חלק לעולם הבא אלא שנכרתין ואוברין ונידונין על גודל רשעם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים... ובעלי לשון הרע... ומטילי אימה על הצבור שלא לשם שמים זה הרודה צבור כחזקה והם יראים ומפחדים ממנו וכוונתו לכבוד עצמו וכל חפציו שלא לכבוד שמים כגון מלכי העכו"ם... המכנה את חברו.”³²

ביצד לנהוג מבחינה רגשית בקטינים?

על ההורה והמחנך לנהוג בקטין בנחת רוח ולמעט בהקפדה. כך היא גם לשון בקשת רחמים שאנו מבקשים מכורא עולם:

33. מתוך תפילת מוסף לראש השנה.
34. גמרא, גיטין ו, ; והובא גם ברמב"ם הלכות אישות פט"ו הלכה י"ט, ובספר חסידים אות קמה.

30. ברמב"ם הלי דעות פ"ז הלי ח.
31. ספר “חפץ חיים” פרק כ', ג, ובביאור “באר מים חיים” שם, סעיף קטן ח'.
32. רמב"ם הלכות תשובה פ"ג הלכות ו', י"ג, י"ד.

פרק ד

התעללות פיזית מגונה

למרות ההתכחשות – זה קורה!

חז"ל לימדונו כי פעולות מגונות ומקרים של כישלון באיסורי עריות, הם דבר מצוי במידה זו או אחרת. למרות המיעוט היחסי, ולמרות ההכחשה המקובלת ("אצלנו זה לא קורה") – צריך להכיר בעובדה המרה שאחוז מסוים בתוכנו אכן נכשל בעבירות מגונות ובאיסורי עריות. חובה היא להתנער מן ההכחשה, ולדעת את המציאות כמות שהיא, ובניסוחם של חז"ל: "רובן [של האנשים נכשלים] בגזל, ומיעוטן [נכשלים] בעריות, והכל באבק לשון הרע".¹

אחד הניסיונות הקשים

ואלו הם דברי הטור: "כתב הרמב"ם²: 'אין לך דבר בכל התורה כולה שהוא קשה לרוב בני אדם לפרוש ממנו יותר מן העריות ומביאות האסורות'. ואמרו רבותינו³: 'גזל ועריות נפשו של אדם מתאוה להם ומתמדתן' ועוד אמרו: 'רובן בגזל ומיעוטן בעריות והכל באבק לשון הרע'. לפיכך ראוי לו לאדם לכופף יצרו בדבר הזה ולהרגיל עצמו בקדושה יתירה ובמחשבה טהורה ובדעת נכונה כדי להינצל מהם (מאיסורי העריות) ויזהר מהייחוד (התייחדות של גבר ואשה)

שהוא הגורם הגדול להיכשל בעבירה זו".⁴

חז"ל גילו לנו טפת בפסיכולוגיה של הכפירה, ואמרו ש"לא עברו בני ישראל עבודה זרה אלא כדי להתיר לעצמם עריות בפרהסייה" (כלומר, בני ישראל לא באמת האמינו בעבודה זרה שעברו לה אלא שהדחף לעריות היה כל כך חזק, ומתוך כך הם פנו לעבודה הזרה, על מנת שיוכלו להשתחרר ממחויבות בנושא העריות).⁵

ביטוי חריף שיעזור לנו להבין יותר עד כמה קשה ההתמודדות עם היצר הזה מופיע בדברי חז"ל: "מוטב ללכת אחרי ארין[ה] ולא אחרי אישה".⁶ כלומר, הסיכון הטמון במשיכה למין השני גדול יותר מסכנת מוות.

תוצאות בלתי הפיכות: פיזיות, הלכתית, רגשית, משפחתית וחברתית.

מעשה של גילוי עריות אין לו תקנה, ונאמר עליו: "מעוות לא יוכל לתקון והסרון לא יוכל להימנות".⁷

כלומר, באיסור גילוי עריות עלול להיגרם עוול הנגרם על ידי החוטא באופן שאי אפשר לתקן אותו, מה שאין כן במרבית

1. בבא בתרא דף קסה ע"א.

2. הלכות איסורי ביאה פרק כב הלכה יח.

3. מסכת חגיגה דף יא.

4. טור, חלק אבן העזר סימן כה.

5. מסכת סנהדרין דף סג ע"ב.

6. מסכת עירובין יח ע"ב.

7. מסכת קידושין דף יג.

העבירות האחרות, שבהן קיימת האפשרות של חזרה כתשובה. עול זה ייגרם אם ייולד ילד כתוצאה ממעשה העבירה, וליולד זה יהיה דין ממזר – דבר שאיננו ניתן לשינוי, ולא תועיל לו חרטה או חזרה בתשובה. תוטאים אלה גרועים מדור המבול וכך הוא גם החורבן שהם מביאים על עצמם ועל העולם.⁸

ועוד אמרו רבותינו: "וכל מקום שאתה מוצא זנות (יחסי אישות אסורים), אנדרלמוסיא בא לעולם והורגת טובים ורעים".⁹ מבאר זאת בעל "כלי יקר"¹⁰: "כי אין לך עוון המטמא גם הארץ כמו הזנות כמו שנאמר בפרשת עריות 'ותטמא הארץ',¹¹ כי אפילו עבודה זרה אינה מטמאת את הארץ, כי קרקע עולם אינה נאסרת כי לא ההרים אלוהיהם".¹² כלומר, אפילו עבודה זרה איננה מטמאה את הארץ עצמה, אך גילוי עריות חמור ממנה מבחינה זו, ועליו נאמר כי הוא כן מטמא את הארץ עצמה.

מקור האיסור:

גילוי עריות אסור מן התורה שנאמר: "איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה אני ה'.. ערות אביך וערות אמך לא תגלה... ערות אחותך בת אביך או בת אמך... לא תגלה ערותך. ערות בת כנך או בת בתך לא תגלה ערוותך כי ערוותך הנה... ערות אשת אביך... בת אשת אביך... אחות אביך ואחות אמך, אחי אביך... כלתך... אשת אחיך... אשה

ובתה... אשה ואחותה"¹³

חומרתו של איסור גילוי עריות – דוחה סכנת חיים: "יהרג ואל יעבור"

"כשיעמוד עובר כוכבים ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה או יהרגו – יעבור ואל ייהרג שנאמר 'אלה המצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם', וחי בהם ולא שימות בהם. במה דברים אמורים? בשאר מצוות, חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכת דמים, אבל שלש עבירות אלו – אם יאמר לו 'עבור על אחת מהן או תהרג' – ייהרג ואל יעבור!"¹⁴

אולי כאן המקום לציין כי אנו מתייחסים כאן לשני סוגי עבירות: עבירות שבין אדם למקום ועבירות שבין אדם לחברו. שכן מעשה גילוי עריות אסור גם אם יהיה הדבר בהסכמה שבין שני אנשים בוגרים (כגון אח ואחות גדולים), והם יענשו על כך.

אונס

האונס אשה פנויה עובר על איסור מזיק, חובל, גזל, אונאה והלבנת פנים:

איסור "מזיק" על פי דברי רבי חייא: "חני ר' חייא: עשרים וארבע אבות נזיקין... והאונס והמפתה..."¹⁵ כמו כן עובר על

12. על פי מסכת עבודה זרה דף מה.

13. ויקרא פרק יח' פסי ו-יח.

14. רמב"ם הלי יסודי התורה פ"ה ה"א ושם הלי ב.

15. מסכת בבא קמא דף ד' ע"ב.

8. שם.

9. ירושלמי סוטה פרק א' הלכה ה'.

10. בפירושו לבראשית פרק י"ח פסי כ"ו.

11. ויקרא יח כז.

איסור מזיק לפי כל המקורות המובאים בספר "קהילות יעקב".¹⁶

איסור "חובל" – בחזון-איש¹⁷ מובאת מחלוקת ראשוניים אם איסור "חובל" כולל גם מעשה אונס. לשיטת בעלי התוספות (ועוד) שייך כאן איסור חובל, ולדעת הרמב"ם לא שייך.

יש אומרים שאף עובר על איסור גזל, בכך שגזול את השימוש בגופה של אישה. שהרי אין לאף אדם רשות לעשות בגופה כרצונו.¹⁸ כלומר אדם שתופס בחזקה אישה או ילדה וכופה את עצמו עליה, בעצם "גזול" את גופה ממנה! (וכן לגבי ילד).¹⁹

ברור הדבר שהמבצע אונס עובר על כל המצוות שבין אדם לחברו מ"ואהבת לרעך כמוך" ועד לאיסור אונאה ואיסור הלבנת פנים. וכן מצינו בסיפור אמנון ותמר: "ותאמר לו: אל אחי, אל תענני! כי לא יעשה כן בישראל אל תעשה את הנבלה הזאת ואני אנה אוליך את חרפתי ואתה תהיה כאחד הנבלים בישראל".²⁰ וכן מצינו באונס דינה: "ותצא דינה... וירא אותה שכם... ויקח אותה וישכב אותה ויענה... ויתעצבו כי נבלה עשה בישראל... ויאמרו 'הכזונה יעשה את אחותנו!'".²¹

וגורם דבר זה לרצח כמו שמצינו בשתי הדוגמאות הללו.

לרצח אמנון ע"י אבשלום ולרצח שכם על ידי בני יעקב.

מאחר שראינו כי קרה דבר איום זה אף בכיתו של מלך ישראל, עלינו לקחת בחשבון שהדבר עלול לקרות בכל מקום, ומאחר שכך, גזרו חז"ל איסור על יחוד עם פנויה.²²

מעשה אונס הוא כל כך חמור, עד כי התורה השוותה אותו לרצח, ואת האדם האונס – לרוצח. "... כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה"²³ – כך כתבה התורה על האונס. ומכאן למדנו שעל פי דין תורה יש להציל את האישה הנאנסת גם במחיר חייו של הרודף אחריה לאונסה, כשם שיש להציל אדם מידי רעהו הרודף אחריו להורגו, וזהו "דין רודף" המפורסם.

גילוי עריות כולל קרובות משפחה מדרגה ראשונה ואשה נשואה או ארוסה. וכמובן ששייכים כאן כן שאר האיסורים המוזכרים לגבי פנויה.

חז"ל הגדילו לעשות וקבעו שגם הכופה על אשתו לקיים אתו יחסי אישות שלא בהסכמתה נקרא "אונס".²⁴

פיתוי קטנה

"פיתוי קטנה אונס הוא".²⁵ כלומר פיתוי קטנה (קבלת

16. בתחילת מסכת בבא קמא.

17. על שולחן ערוך אבן העזר סימן י"ט סעיף קטן ד-ה.

18. מנחת חינוך מצווה לה.

19. ראה גם בספר "משיב דבר" סי' לה. הגר"י סילמן הסביר כי יתכן שגדר כזה של גזל שייך דווקא בגוי (שלגביו מושג הגזל נרחב יותר).

20. ספר שמואל ב פרק יג פס' יב-ג.

21. בראשית פרק לד.

22. מסכת סנהדרין דף כא. ראה הערה 28.

23. דברים כב, כו.

24. נדרים כ:

25. מסכת יבמות דף ל"ג ע"ב, וכן פסק בחשגות הראב"ד על הרמב"ם הלכות איסורי ביאה פ"ג, ח"ב, וכן נקטו הפוסקים להלכה.

ברצונה אין לה צער ואנוסה יש לה צער. וכן הוא אומר באנוסה יתחת אשר עינה"²⁵ (כלומר, האונס בתולה חייב לשלם לה על הצער שגרם לה, מעבר לקנס על עצם האונס, וזאת לעומת המפתה – ששידל אשה האסורה לו ליחסי אישות בהסכמה – שאיננו משלם לה על צער, כי היה זה ברצון).

דין מוות בסקילה, בשריפה או בחנק.

העוברים על איסורי עריות, נענשים על פי חומרת המעשה, לפי הפרוט הבא, כפי שפסק הרמב"ם²⁶ להלכה:

"...ואלו שמיתתן בסקילה: הבא על אמו ועל אשת אביו ועל אשת בנו והיא הנקראת כלתו והשוכב עם זכר... ואלו הן העריות שמיתתן בשריפה: הבא על בת אשתו בחיי אשתו ועל בת בתה ועל בת בנה ועל אם אשתו ועל אם אמה ועל אם אביה והבא על בתו ועל בת בתו ועל בת בנו... אין לך ערוה בחנק אלא אשת איש בלבד שנאמר מות יומת הנואף והנואפת."

"שאר העריות כולן בכרת (מוות בידי שמיים, שנכרת מן העולם) בלבד ואין בהם מיתת בית דין לפיכך אם היו שם עדים והתראה – בית דין מלקין אותן, שכל חייבי כריתות

הסכמתה למעשה) נחשב לאונס ואין משמעות להסכמתה של הקטינה.

סנקציות וענישה

ישנה ענישה שונה לכל אחד מן האיסורים שהזכרנו. האונס חייב בתשלומי קנס, פגם, בושת וצער, וכן חייב לשאת אותה לאישה אם רצונה בכך. והכל לפי העניין:

לגבי קטנה שהיא בתולה חייב לה את כל התשלומים המוזכרים. ולגבי בעולה חייב הכל חוץ מקנס.²⁶

וכך כותב הטור: "המפתה או מאנס בתולת ישראל קונסין אותו נ' סלעים כסף, בין אם היתה בת גדול שבישראל או בת קטן שבישראל ואיזהו מפתה ואיזהו מאנס? מפתה לרצונה, מאנס שלא לרצונה..."²⁷

ובהמשך: "...המאנס שצריך לישא אותה, אפילו היא חגרת או סומא, ואינו רשאי להוציאה לעולם אלא לרצונה..."

וברמב"ם: "חמישים כסף של קנס הם דמי הנאת שכיבה בלבד, וחייב המפתה ליתן בושת ופגם יותר על הקנס הקצוב בתורה. יתר עליו האונס, שהוא נותן את הצער, שהנבעלת

26. בית שמואל אבן העזר ס"י קעז, א.

27. חלק אבן העזר ס"י קעז.

28. הלכות נערה בתולה פ"ב, ה"א.

ההבדל בין אונס ומפתה

הרמב"ן (שמות כ"ב ט"ו) כתב וז"ל: "ואמרו רבותינו (כתובות דף י' ע"א) כי ענין המהר הזה הוא נקצב בענין האונס (דברים כ"ב כ"ט) כי הוא חמישים כסף, ודין האונס והמפתה שוין בזה, אבל חלק הכתוב בין אונס למפתה ששם נאמר ולו תחיה לאשה

לא יוכל שלחה כל ימיו. והטעם, כי דרך ארץ להיות בחורי חמד מפתים בתולות, בנות הגדולים היפות, ואיננו הגון שיהא חוטא נשכר, ולכן פירש שלא ישאנה על כרחם וישלם להם. ובעבור שגם היא חטאה בדבר לא נתן עליו ענש שישאנה על כרחו ודי שישלם הקנס. ואחרי שישאנה לדעתה ודעת אביה הרי היא עמו ככל הנשים, אין לה עליו כתובה בתורה. וכן דרך בני הגדולים לאונס בנות הפחותים במעלה אשר אין להם כח כנגדם, ולכן אמר באונס ולו תחיה לאשה, על כרחו".

29. הלכות איסורי ביאה פרק א, הלכה ד-ח.

גזל או להיזק רגשי כפי שהזכרנו. ישנה כאן הגדרה המתארת מצב של בעילת קטן או קטנה שהיא אסורה וחמורה מאין כמותה, ואף תחשב לחבלה ותגרור ענישה, אולם איננה נחשבת לביאה לעניין העונשים הכבדים של מוות המוזכרים לעיל, כיון שזה פשוט לא יכול להיחשב לביאה. כלומר בילדה עד גיל שלוש מעשה אישות איננו נחשב כמעשה אישות ממש, ולכן לא יהיה דינו מוות, אך ייענש מדין סעיפים אחרים כפי שהוזכר (ואולי ראוי לאשפזו בבית חולים לחולי נפש). משלוש עד שתיים עשרה זוהי ביאה לכל דבר לגבי העונש הגדול העושה את העבירה (אך לא לגבי הקטנה שטרם הגיעה לגיל שתיים עשרה), ומגיל שתיים עשרה גם היא תיענש, אם יוכח שהייתה שותפה מרצון לעבירה. וכן הדין לגבי בן-קטן, מגיל תשע.

באגדה

באגדות החורבן אנו מוצאים את אחד הסיפורים המזעזעים שעשו הגויים לעם ישראל, כפי שנאמר בפרשת הקללות, המדברת על התוצאה של אי שמירת המצוות בארץ ישראל: "בניך ובנותיך נתונים לעם אחר ועיניך כלות אליהם"³², ...תנא מעשה בארבע מאות ילדים וילדות שנשכו לקלון (שנלקחו בשבי לצרכים מגונים, ומבאר רש"י: ילדים למשכב זכור וילדות לפילגשים). הרגישו בעצמן למה הן מתבקשים (חבינו הילדים למה מייעדים אותם השובים), אמרו: אם אנו טובעים כים אנו באין לחיי העולם הבא (שאלו הילדים זה את זה, האם מותר לנו לחטוב את עצמנו בים כדי שלא יוכלו האויבים

לוקין": (כלומר, כל אותם שאמרנו שעברו על איסורי תורה שעונשם ב"כרת", מקבלים מלקות בבית הדין).

"הבא על אחת מחייבי לאוין במזיד הוא לוקה והיא לוקה" (אשה האונסת איש או מי שהייתה בוגרת ועשתה את המעשה מתוך הסכמה, נענשת גם היא כמו האישה).

"והבא על אחת מהשניות (נשים האסורות מדברי חכמים ולא מדין תורה) במזיד, מכין אותו מכת מרדות מדבריהם".

"אבל הבא על אחת מחייבי עשה אינו לוקה" (אותם ציוויים שהתורה ציוותה בלשון חיובית "לעשות" נקראים מצוות "עשה". ואותם שנאמרו בלשון שלילה "שלא לעשות" נקראים מצוות "לא תעשה").

ובהמשך: "ואם הכו אותם בית דין מכת מרדות כדי להרחיק מן העבירה, הרשות בידם".

גיל אחריות

במסכת כריתות³⁰ נאמר: "כל העריות, אחד גדול ואחד קטן – הקטן פטור..." (דהיינו אם אחד מבני הזוג החוטא הוא גדול, והשני קטן, הגדול חייב והקטן פטור מעונש). ונפסק ברמב"ם: "קטנה מג' שנים ויום אחד אם בא עליה אחד מן העריות הרי זה מומת על ידה, והיא פטורה. והוא הדין בבן ט"י".³¹ כלומר מגיל 3 לבת ומגיל 9 לבן נחשבים קיום יחסי אישות אתם כעונים על ההגדרה שיכולה לגרור דין מוות לעושה אותם באיסור, אולם בגיל פחות מזה "אין ביאתם ביאה" – כלומר אין יחסי אישות אתם נחשבים אלא לחבלה,

³⁰ במסכת נידה דף מד.

³² דברים כח לב.

³⁰ פ"ב משנה ו'.

³¹ רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק א הלכה י"ג על פי הגמרא

ניתן ואין זאת מן החכמה להתיימר ולומר 'לי זה לא יקרה'. נהפוך הוא, חז"ל דווקא ביקשו שלא יצפו אף מן החכמים לעמוד בכל הנסיונות. אולי עשו זאת כדרך חינוכית, ואולי נהגו כך מפני שלא רצו לסמוך על עצמם, כפי שאמרו: "אל תאמן בעצמך עד יום מותך".³⁷ וכך ממשיך הטור בהבאת דברי הרמב"ם³⁸: "...גדולי חכמים היו אומרים לתלמידיהם 'היזהרו בי מפני בתי', 'היזהרו בי מפני כלתי', כדי ללמד לתלמידיהם שלא יתביישו מדבר זה ויתרחקו מן הייחוד". כלומר, אמרו החכמים לתלמידיהם: השגיחו עלי שלא אכשל בקרובותי ובכנות משפחתי, מפני שכל אחד עלול להיכשל בעבירה של גילוי עריות, אפילו עם בתו וכלתו ח"ו.

עשיית גדר וסייג - אמרה עממית אומרת: "חכם אינו נכנס לבעיה שנכון יכול לצאת ממנה". התורה מחייבת אותנו להקפיד על צניעות ולהתרחק מן העבירה, שנאמר: "קדושים תהיו",³⁹ ופירש רש"י: "הוו פרושים מן העריות ומן העבירה, שכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה - אתה מוצא קדושה". כלומר, שאם אין נוקטים דרכים להתרחק מאפשרות של המכשלה הזו, היא תפרוץ בכל מקום, ולא תהיו קדושים. וכן כתב הרמב"ם בהמשך דבריו דלעיל: "וכן ינהוג להתרחק מן השחוק ומן השכרות ומדברי עגבים, שאלו גורמים גדולים הם".

לבצע בנו את רצונם)? ...כיון ששמעו ילדות כך קפצו כולן ונפלו לתוך הים. נשאו ילדים קל וחומר בעצמם ואמרו: מה הללו שדרכן לכך - כך (רש"י: שדרכן לכך. לתשמיש, ואין קלונן מרובה כקלון שלנו), אנו שאין דרכנו לכך, על אחת כמה וכמה. אף הם קפצו לתוך הים, ועליהם הכתוב אומר 'כי עליך הורגנו כל היום'³³.

יש דוגמאות נוספות כתורה לאונס באיסורי עריות ונביאן במקום אחר.

הדחה לזנות

הרמב"ם כתב בספר המצוות³⁴: "הזהיר שלא לבא על אשה בלא כתובה וקידושין, והוא אומר 'לא תהיה קדשה מבנות ישראל' וכבר נכפלה האזהרה בזה הענין בלשון אחר, והוא אומר 'אל תחלל את בתך להזנותה' ולשון הספרי 'אל תחלל את בתך להזנותה' זה המוסר כתו פנויה שלא לשם אישות, וכן המוסרת עצמה שלא לשם אישות". הרי שסתם ולא חילק בין מופקרת, או ביאה שבאה ע"י רצונה או אביה: אפילו חד פעמית, ובכל צורה עוברים משום "לא תהיה קדשה"³⁵.

מה יעשה וינצל? יאמר: "גם לי זה יכול לקרות?"

חז"ל הזהירו כי: "אין אפוטרופוס לעריות"³⁶. כלומר, לא

האב נושא בתו והאח נושא אחותו שאם תתעבר ותלד לא יודע בן מי הוא. והמכין בתו לכך הרי היא קדשה ולוקה הבעל והנבעלת משום לא תחיה קדשה...".

35. דברים כג, יח.

36. כתובות יג ע"ב.

37. מסכת אבות, פרק ב משנה ד.

38. הלכות איסורי ביאה פרק כב הלכה כ"ו.

39. ריש פרשת קדושים, ויקרא י"ט.

33. מסכת גיטין דף נו ע"ב.

34. (מצות לא תעשה שנייה) ע"ע משי"כ הרמב"ם (פ"א מהלכות אישות ה"ד) וז"ל: "כל הבעל אשה לשם זנות בלא קידושין לוקה מן התורה מפני שבעל קדשה". ומזה שהדגיש בלא קידושין, משמע שבכל צורה הוי קדשה. ועיי"ש שכך גם הבין הראב"ד את דעת הרמב"ם. ע"ע משי"כ הרמב"ם (בפ"ב מהלכות נערה בתולה הלכה י"ז), "...אבל אם הניח זה בתו הבתולה מוכנת לכל מי שיבוא עליה, גורם שתמלא הארץ זמה, ונמצא

החובה להתרחק מן העבירה

כדי להתרחק מן העבירה, נכללים באיסורי העריות גם מעשים שאינם מעשה אישות ממש, ולכן אסורים אף מעשים של קרבה גופנית, שהם "רק" בבחינת גורם לגילוי עריות, שנאמר: "לא תקרבו לגלות ערווה"⁴⁰.

איסור זה חל הן על מעשים שנעשים בהסכמה והן על מעשים שנעשים בכפייה (מעשים של 'הטרדה מינית'). במקרה של מעשים הנעשים בכפייה, חוזרים – כלפי המטריד, כמוכח – כל האיסורים שהזכרנו לעיל בנוגע לאנס: גזל, היוק, הונאת דברים והלבנת פנים.

מצאנו בתורה דוגמה להטרדה מינית במקום העבודה, בפרשת יוסף ואשת פוטיפר: "ויהי כדברה אל יוסף יום ויום ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה... ותתפשהו בכגדו לאמור שככה עמי!". מקורות נוספים למקרים כאלה נמצאים בספרות השרות (שאלות ותשובות הלכתיות).⁴¹

ואמר הרמב"ם: "המחבק אחת מן העריות שאין ליבו של אדם נוקפו עליהן, או שנשק אחת מהן, כגון אחותו הגדולה ואחות אמו... אף על פי שאין שם תאוה ולא הנאה כלל, הרי זה מגונה ביותר, ודבר זה אסור הוא ומעשה טפשים הוא, שאין קריבין לערווה כלל, בין גדולה בין קטנה, חוץ מהאם לבנה והאב לבתו"⁴².

חובת הרחקה ואיסור ייחוד עם העריות

קיימים מקורות רבים לאיסור ייחוד והצורך בהרחקה מן העבירה, הן בגמרא והן בספרי הפוסקים.⁴³ נביא כאן את דברי הרמב"ם בהלכות אישות, המרכזים את הדברים הללו.

אסור להשתמש באשה כלל בין גדולה בין קטנה. ואין שואלין בשלום אשה אפילו ע"י שליח.⁴⁴

(כלומר, אין לבקש מאשה לשמש אותך, להכין לך צרכים אישיים, לרחוץ אותך, לעשות לך מסג' וכיו"ב, ואפילו אין לשלוח לאשה דרישת שלום, על מנת שלא ליצור קרבה יתרה בין איש לאשה שאיננה שלו. כמוכח שהרחקות אלה בין המינים באות להגן עלינו מפני היצר המיני, שהוא יצר חזק ביותר, ועלול הוא לגרום פגיעה בגדולים ובקטנים).

ובהמשך כתב הרמב"ם⁴⁵:

"אסור להתייחד (לשהות יחד במקום מבודד) עם ערווה מן העריות (עם אשה שאסורה על האדם באיסור עריות) בין זקנה בין ילדה, שדבר זה גורם לגלות ערווה, חוץ מהאם עם בנה והאב עם בתו והבעל עם אשתו נדה".

"כשאיננו מעשה אמנון ותמר, גזר דוד ובית דינו על ייחוד פנויה, ואע"פ שאינה ערווה – בכלל ייחוד עריות היא. ושמאי

שיפגע בהן מינית.

42. הלכות איסורי ביאה פכ"א הל"ו.

43. דברי שמואל במסכת קידושין ע"ג, שולחן ערוך חלק אבן העזר סי' כ"א סעי' ה-ו, ועוד.

44. פרק כ"א הלכה ה'.

45. כאן הבאנו לקט מתוך הלכות איסורי ביאה פרק כ"ב.

40. לרמב"ם (ספר המצוות, מצווה שנג) האיסור הוא מדאורייתא [מדין תורה] ולרמב"ן (סה"מ מצוות לא תעשה ושם בהשגות) – האיסור הוא מדרבנן. ראה שולחן ערוך חלק יורה דעה סימן קצח ובמפרשים שם, ובספר החינוך מצווה קפח.

41. בתשובות הגאונים, ספר "שערי צדק" חלק ד', תשובה מ"ו, יש דיון בבקשת אב למנוע מגורי בנותיו עם אב חורג, מחשש

שרויה עמו בבית הספר, אלא היא בביתה והוא מלמד במקומו".
 "אין ממנין אפילו אדם נאמן וכשר להיות שומר חצר שיש
 שם נשים, אף על פי שהוא עומד בחוץ, שאין אפוטרופוס
 לעריות, ואסור לאדם למנות אפוטרופוס על ביתו, שלא ינהיג
 אשתו לדבר עבירה".

אסור לתלמיד חכם לשכון בחצר שיש בה אלמנה, אע"פ שאינו
 מתייחד עמה, מפני החשד, אלא אם כן הייתה אשתו עמו.

יתירה מזאת אמרו, יפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה וירחיב
 דעתו בחכמה, שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי
 מן החכמה..."

עד כאן דברי הרמב"ם.

אנו רואים עד כמה צריך להתאמץ ולהתרחק ולהגביל ולמנוע
 מראש מצבים שיכולים להביא ליחסים אסורים שבין נשים
 וגברים מכל הגילאים.

מקורות רבים נוספים ניתן למצוא באנציקלופדיה הלכתית
 רפואית ח"ד מאת דר. אברהם שטיינברג, תחת הערך "פגיעות
 מיניות".

והלל גזרו על ייחוד כותית. נמצא כל המתייחד עם אישה
 שאסור להתייחד עמה, בין ישראלית בין כותית – מכין את
 שניהם מכת מרדות, האיש והאישה" (הכוונה למלקות שמקבל
 מי שעבר על ההלכה, כאשר הוא יובא לפני בית דין ותימסר
 עדות על העבירה).

"לא תתייחד אשה אחת אפילו עם אנשים הרבה, עד שתהיה
 אשתו של אחד מהם שם. וכן לא יתייחד איש אחד אפילו
 עם נשים הרבה. נשים הרבה עם אנשים הרבה – אין חוששין
 לייחוד. היו האנשים מבחוץ והנשים מבפנים, או האנשים
 מבפנים והנשים מבחוץ, ופירשה אשה אחת לבין האנשים
 או איש לבין הנשים – אסורין משום ייחוד. אפילו איש
 שעסקו ומלאכתו עם הנשים, אסור לו להתייחד עם הנשים.
 כיצד יעשה? יתעסק עמהן ואשתו עמו [כאשר אשתו עמו].
 או יפנה למלאכה אחרת".

הלכה יג: מי שאין לו אשה לא ילמד תינוקות, מפני שאמות
 הבנים באות לבית הספר לבניהם, ונמצא מתגרה בנשים, וכן
 אשה לא תלמד קטנים, מפני אבותיהן שהם באים בגלל בניהם
 ונמצאו מתייחדים עמה. ואין המלמד צריך שתהיה אשתו

פרק ה

אחריות ציבורית וחובת דיווח

לשכור אחרים להצילו – חייב לטרוח ולשכור ולהצילו, וחוזר ונפרע ממנו (גובה מן הנרדף את ההוצאות) אם יש לו. ואם אין לו, מכל מקום לא ימנע [המציל] בשביל זה, ויצילו בממון שלו [של המציל]. ויכל המקיים נפש אחת מישראל, כאילו קיים עולם מלא¹. דין זה נפסק גם ברמב"ם ובשולחן ערוך, על פי דברי הגמרא⁴.

ובספר החינוך⁵ כתב: "שלא נמנע מלהציל נפש מישראל כשנראהו בסכנת המיתה והאבדה, ויהיה לנו יכולת להצילו בשום צד. ולא מיבעיא אצוליה בנפשיה דמחייב, אלא מיטרח ואגיר נמי אגירי חייב" [ולא רק שחייב להצילו בעצמו, אלא עליו גם להוציא ממון לשם כך, אם הדבר נדרש].

וכן כתב ה"חפץ חיים" בספר "אהבת חסד", בשם הרמב"ם⁶ וזו לשונו: "הזהירנו מלהתרשל בהצלת נפש אחת כשנראהו בסכנת מות או הפסד, כפי שכתב הרמב"ם בספר המצוות⁷: 'אם ראה את חברו, טובע בנהר או בשאר סכנות – חייב להצילו בכל מה דאפשר, ובכלל זה להציל את חברו מהפסד ממון, וכולל גם כן שלא לכבוש עדות לחברו'. כלומר, יש חובה להעיד עבורו על מנת להצילו מהפסד ממון, ואסור לאדם להימנע ממתן עדות. ולשון ה"ספרי" (מדרש הלכה על

להלן יובאו מספר מקורות שכל אחד מהם מצביע על חובה הלכתית גמורה על כל יהודי החרד לדבר ה' לדווח על כל חשד סביר של פגיעה בילדים ובחסרי אונים. החובה להתערב ולפעול להצלת קטן, להתערב בעצמנו או לערב גורמים נוספים בהתאם לצורך, היא מצד מספר מצוות ואיסורים שיפורטו לקמן. כמו כן "לא יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו בעבודת הש"י" ויקיים את המצווה "ולא תגורו מפני איש, כי המשפט לאלוקים הוא". בפרק הזה הרחבנו את הדיון באיסור "לא תעמוד על דם רעך"² תילקנו את הדברים לשני חלקים – חובת היחיד, וחובת הציבור ומנהיגיו.

חובת כל אחד ואחד מישראל

החובה להתייחס למצבו של הזולת, מוטלת על כל אחד ואחד מישראל, ומקור חובה זו טמון במצוות אחדות, כפי שנמנה אותן כאן.

א. "לא תעמוד על דם רעך"²

לשון ה"קיצור שולחן ערוך"³: "הרואה את חברו בצרה, רחמנא ליצלן [חרחמן יצילנו], ויכול להצילו הוא בעצמו, או

ב, ובחלק חו"מ סי' תכו סעי' א', ע"פ הגמ' סנהדרין דף עג.
5. מצווה רמד.
6. ספר המצוות חלק "לא תעשה" רצז.
7. מצווה רלח.

1. דברי הרמ"א בשו"ע או"ח סי' א.
2. ויקרא י"ט, ט"ז.
3. סימן קפד סעי' ח'.
4. רמב"ם הל' רוצח פרק א', ובשו"ע חלק יורה דעה סי' רנב סעי'

מה הדין אם איסור "לא תעמוד על דם רעך" מתנגש עם איסור לשון הרע?

אנו אומרים בתפילה: "הסר שטן מלפנינו ומאחרינו" (המונח "שטן" כאן פירושו המניעות והעיכובים שמונעים אותנו מלעשות דברים טובים). ישנו "שטן מלפנים", שפירושו דברים שבאים באופן הצהרתי ובגלוי נגד התורה והמוסר, וישנו "שטן מאחור", שאלו דברים המתעתעים בנו כאילו כוונתם חיובית, אך על פי האמת כוונתם שלילית, ומתוך הטעיה זו עלולים שלא לעשות דבר להצלת הנרדף, גם בעת הצורך והחובה.

כתב על כך רבנו יונה¹²: "וכיוצא בזה אם שמעת אדם אומר להכות חברו, אל תאמר: 'לא אגלה לו ואהיה רכיל' (לא אגלה למוכה הפוטניציאלי את תכניותיו של המכה, כי בכך אהיה הולך רכיל), כי אדרבה, 'לא תעמוד על דם רעך' – ואמור לו לפי יכולתך שלא בלשון רכילות, הזהר מפלוני, ואז את נפשך הצלת".

איסור הרכילות ואיסור "לא תעמד על דם רעך" נאמרו באותו פסוק¹³: "לא תלך רכיל בעמך, לא תעמד על דם רעך, אני ה'". מסביר אור החיים הקדוש בביאורו לפסוק, כי לא ככדי נאמרו שני האיסורים הללו יחדיו באותו הפסוק ממש: "לימד שציווה על [איסור] הרכילות והתנה בו שלא יעמוד על דם רעך". שאם ראה כת אחת שרוצים לרצוח, חייב להודיע לבעל דבר כדי שיציל נפשו, ולא יאמר 'הרי זו רכילות!' הא למדת שאם לא גילה את אחזן חברו והרגו, ביטל אזהרת 'לא תעמוד',

ספר ויקרא): "מנין שאם אתה יודע לו עדות, שאין אתה רשאי לשחוק – תלמוד לומר 'לא תעמוד'". דין זה נוגע גם למי שיכול לעזור לחברו בעזרת ממונו שלו (של המציל), והלכה למעשה יש לעיין בפרטי ההלכות.

מבואר בפוסקים כי כל הדינים הללו שייכים גם לגבי קטן במצוקה. בחיבורו "ביאור הלכה"¹⁴ כתב ה"חפץ חיים" כי חובת ההצלה כשבת חלה גם לגבי קטן (פיקוח נפש דוחה שבת), שכן גם הוא בכלל מצוות "לא תעמוד על דם רעך".

ב. הרודף אחר אדם עובר בשני לאווין – "לא תחוס עינך" ו"לא תעמוד על דם רעך".

כתב הרמב"ם¹⁵: "הרואה רודף אחר חברו להרגו או אחר ערוה לבועלה ויכול להציל ולא הציל, הרי זה ביטל מצות עשה שהיא 'וקצותה את כפה', ועבר על שני לאווין, על 'לא תחוס עינך' ועל 'לא תעמוד על דם רעך'. אף על פי שאין לוקין על לאווין אלו מפני שאין בהן מעשה, חמורים הם, שכל המאבד נפש אחת מישראל כאילו איבד כל העולם כולו, וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים כל העולם כולו". דברים אלו נכונים גם לגבי קטן במצוקה.

וכתב ספר החינוך: "משורשי המצווה, לפי שה' ברוך הוא ברא העולם ורצה ביישובו. ויישוב העולם יתקיים בתשועת החלש מיד חזק ממנו. ועוד כי הנרדף, לעולם עיניו וליבו אל ה' להושיעו מיד רודפו"¹⁶. ומוסיף החינוך שם ומדרגיש: "שאפילו היה הנרדף קטן – הכל חייבין להצילו".

11. ספר החינוך מצווה ת"ר.

12. בספר היראה סימן פא.

13. ויקרא י"ט, ט"ז.

8. על שו"ע חלק או"ח, סימן שכט דיבור המתחיל: "ולא".

9. ויקרא יח, ה; ויקרא יט, טז.

10. הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א.

עוֹשֵׂקוֹ, כְּעֵינֵיךְ שְׁנֵאמֵר וַיִּקָּם מֹשֶׁה וַיֹּשִׁיעֵנִי”.

הצלת הזולת על חשבון ערך הצניעות

כתב רבנו יונה¹⁴: “אל תהי צדיק הרבה, כגון אם ראית אישה ערומה טובעת בנהר, אל תאמר אנוס [אברח] ולא אראנה, אלא תצילנה, ותעצום עיניך ביותר שתוכל”. כאן רואים עד כמה חשוב וחמור עניין הצלת חברו, עד כי דוחה הוא עניינים חשובים ביותר שבתורה. ראינו לעיל כי שמירת השבת נדחית מפני איסור “לא תעמד על דם רעך”, וכאן רואים אנו כי הצניעות גם היא נדחית בפני מצווה זו. לפיכך, כאנו להזכיר כי כאשר יש חשש למעשים שאינם ראויים, אין להימנע מהטיפול בהם ומעירוב הגורמים המתאימים, מנימוקים של “לא נאה לדבר על כך”, או “הנושא הזה אסור לעסוק בו”, או גרוע מכך – הכחשה והתעלמות מחמת חוסר נעימות או בושה טבעית.¹⁸

וצא ולמד ממעשה גדליה בן אחיקם שגילו לו, וכשלא חש – היה מה שהיה¹⁴. ועל כך נביא את דבריו הברורים של הפתחי תשובה¹⁵: “כל ספרי המוסר מרעישים העולם על עוון לשון הרע, ואני מרעיש להפך, עוון גדול מזה וגם הוא מצוי יותר, והוא מניעת עצמו מלדבר במקום שנצרך להציל עשוק מיד עוֹשֵׂקוֹ”.

תרגום הדברים הלכה למעשה: מי שבגלל חשש לעבור על איסור לשון הרע נמנע מלדווח על אלימות, עובר בכך על איסור חמור מאוד, איסור “לא תעמוד על דם רעך”, ועושה זאת באצטלא של קדושה.

עוד בעניין “להציל עשוק מיד עוֹשֵׂקוֹ”

הרמב”ם¹⁶ מונה את התכונות הנדרשות מדיין על מנת להתקבל כחבר הסנהדרין. בכללן הוא מציין את התנאי: “ובכלל אנשי חיל שיהיה להם לב אמיץ להציל עשוק מיד

עיין בפתחי תשובה על אורח חיים (סימן קנ"ו), שכתב, הנה המגן אברהם וכן בספרי המוסר האריכו בחומר איסור לשון הרע, וראיתי לנכון להעיר לאידך גיסא, שיש עון גדול יותר מזה, וגם הוא מצוי ביותר, וזהו מי שמונע עצמו מלגלות אהן חברו במקום שיש צורך להציל עשוק מיד עוֹשֵׂקוֹ, מפני שחושש לאיסור לשון הרע, כגון הרואה מי שאורב לחבירו להרגו בערמה, או שחותר מחתרת באישון לילה ואפלה בביתו או בחנותו של חברו, ומונע את עצמו מלהודיע לחבירו ולהזהירו בעוד מועד, מפני שחושב שהוא בכלל איסור לשון הרע, ובאמת שהנהוג כן גדול עונו מנשוא, ועובר על לא תעמוד על דם רעך. והוא הדין גם לענין ממון, כי מה לי חותר מחתרת או שרואה את משרתו של חברו שגונבים ממנו, או שותפו שגונב מהעסק שלו, או שחבירו מטעהו ומאנה אותו במקח וממכר, או שבתמימותו מלוה מעות לאדם שהוא לוח רשע ולא ישלם. וכבר אמרו חז"ל (בבא קמא דף קי"ט ע"א) כל הגוזל

14. כוונת הדברים למה שמסופר בגמ' בנדה דף טא: גדליה בן אחיקם, מנהיג שארית הפליטה שהיתה בארץ לאחר חורבן בית ראשון, לא שעה לאזהרות שהופנו אליו, ובחן הוזהר שישמעאל בן נתניה רוצה להרגו. הוא לא שעה לאזהרות, כיוון שהיה צדיק ולא היה מוכן לקבל לשון הרע. בסופו של דבר נהרג הוא, ורבים עמו, וגלתה שארית ישראל מן הארץ. גדליה נענש כאילו הוא גרם לכך בעצמו, “מתוך שהיה לו לחוש לעצת יוחנן בן קורח ולא חש – מעלה עליו הכתוב כאילו הרגו”. וראה בהמשך התייחסות דומה לגבי הציבור.

15. “פתחי תשובה” על אורח חיים, סי' קנח (ראה הערה 1 בעמ' 9).

16. הלכות סנהדרין פ"ב, הלכה ז'.

17. ספר היראה אות פא.

18. וראה רש"י לדברים כט, כח, שהקב"ה מעניש את הציבור על שלא טיפלו בדברים שהיו גלויים לפני הציבור – “והנגלות לנו ולבנינו”, ועלינו מוטל לתקן את הטעון תיקון.

שדין הנ"ל נאמר גם לענייני שידוכין שהכחור איש רע ובלעיל ונוכל, או שהוא חולני, ומבקש להתחתן וכו', כל אלו בכלל מצות השבת אבידה, אבידת גופו או אבידת ממונו, וכמו שאמרו בגמ' (סנהדרין דף ע"ג ע"א). והדברים מסורים ללב, אם כוונת המספר לחבירו רעה, הרי זה בכלל איסור לשון הרע, אבל אם כוונתו לטובה להזהיר את חבירו ולהצילו מפח יקוש, מצוה רבה היא ותבוא עליו ברכה. וכן פסק כיוצא בזה הגאון בעל חפץ חיים (בהלכות איסורי רכילות כלל ט"ז), שהרואה את חבירו שרוצה להשתתף באיזה מסחר עם חבירו, ויודע בודאי שעל ידי כך יגרם לו הפסד, חייב להודיע, וכן כשיודע על איזה בחור שיש לו מחלה פנימית, שרוצה להשתדך עם בחורה מסוימת, יש לו לגלות להוריה על מחלתו של זה, ובלבד שלא יגזים בסיפורו יותר ממה שידוע לו, ושיכוין רק לתועלת הענין ולסילוק הנזק מחבירו בלבד, ולא יתכוין להשמיץ את חבירו מתוך קנאה ושנאה שבלבו עליו. עכת"ד.

בספר "חפץ חיים" (הל' רכילות, תחילת כלל ט"ז) נאמר, אדם העומד לשכור פועל ויש מי שמכירו בתור גנב, מצוה עליו לגלות הדבר באזני השוכר. כמו כן כשאחד רואה אשה העומדת להתחתן עם חתן בעל "חסרונות עצומים", והכלה אינה יודעת מזה, ואילו ידעה לא היתה מתחתנת עמו - חייבים לגלות לה זאת, אולם יש להקפיד שיתקיימו בזה כמה תנאים:

א. דוקא כשהחסרון גדול מצד חולי גופו אבל לא "חולשה".
ב. אסור להגדיל את המחלה אלא למסור הפרטים באופן מדויק.

ג. שיכוין לתועלת הצד השני, ולא מתוך שנאה לחתן. כמו כן כשיודע שהכלה תתעלם ממחלת החתן ותתחתן עמו למרות מחלתו - אסור אז לספר לה.

ד. אם החסרון של החתן הוא מצד מיעוט חכמת התורה, אסור לגלות זאת לכלה מאחר והיא עצמה אשמה בכך שלא ביררה אודותיו על ידי חכמי התורה שינסו חוכמתו.

ואמר הרב זנד שכתב הגר"י זילברשטיין שליט"א: נמצינו למדים שדוקא חסרונות כאלו שרוב בני אדם נרתעים מפניהם יש לגלות, אבל חסרון שרוב בני אדם אינם חוששים מפניו אסור לספר עליו.

פרוטה מחבירו כאילו נוטל נשמתו ממנו, שנאמר כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקה, ואומר מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם. וכן פסק הרמב"ם (בפרק א' מהלכות גזלה ואבדה הלכה י"ג).

ה"פתחי תשובה" הנ"ל כתב, וז"ל: "דרך משל במי שראה באחד שהוא אורב על חבירו בערמה על הדרך במדבר להרגו, או שראה חותר מחתרת בלילה בביתו או בחנותו היתכן שימנע מלהודיע לחבירו שיזהר ממנו משום איסור לשון הרע, הלא עונו גדול מנשוא שעובר על לא תעמוד על דם רעך. וכן בענין ממון הוא בכלל השבת אבידה, ועתה מה לי חותר מחתרת או שרואה שרואה משרתיו גונבים ממונו בסתר או שותפו גונב דעתו בעסק או שחבירו מטעהו במקח וממכר או שלוח מעות והוא גברא דלאו פרענא הוא. וכן בענייני שידוך והוא יודע שהוא איש רע ובלעיל רע להתחתן עמו כולן בכלל השבת אבידת גופו וממונו. ועתה אינה לנו הגדר והגבול לומר עד פה תדבר ולא יותר, והכלל בזה שהדבר מסור ללב אם כוונתו לרעת האחד הוא לשון הרע אבל אם כוונתו לטובה השני להצילו ולשמרו הוא מצוה רבה וזהו לדעתי עומק כוונת הירושלמי שהביא המ"א דמותו לדבר לה"ר על בעלי המחלוקת. ולכאורה קשה ע"ז מהא דאמרינן בגמ' (מ"ק דף ט"ז) דיליף דבשליח ב"ד אין בו משום לשון הרע מדהגיד למשה העיני האנשים ההם תנקר וכו' ומאי ראייה הא עדת קרח ה"ה בעלי המחלוקת. והוא אשר דברתי דודאי גם על בעל מחלוקת אין לספר בחנם רק בדבר המחלוקת שהוא צופה רעת חבירו אז מותר לגלות גנותו להצלת חבירו. ולפ"ז מוכיח שפיר דמה שאמר למשה מה שאמרו עדת קרח הוא בלא תועלת, וע"כ הוא רק משום דשליח ב"ד מותר. שוב מצאתי כן בגליון השי"ס על הירושלמי. ועתה כמה פעמים אנו רואים תקלת חבירינו בהרשת הפרושה לרגליהם מאדם רע וכובשים פנינו באמרינו מה לנו להכניס בדבר אשר אינו נוגע לנו. ועיין בתשו' מקום שמואל (סימן צ"א) אהא דמתאמרי באפי מרא לית ביה משום ל"ב, היינו דוקא במתכוין לשם תוכחה אבל לא לקנטר ע"ש, ובדברים כאלו וכי"ב כבר אמרו חז"ל בדבר המסור ללב נאמר ויראת מאלהיך". ועיין גם בשו"ת יחזה דעת (ח"ד סימן ס') שכתב

ג. את הציווי להציל הנרדף אף במחיר נפשו של הרודף, למדנו מן הפסוק "וקצתה את כפה" (עשה) ומן הפסוק "לא תחוס עינך" (לא תעשה).

כך כתב הרמב"ם¹⁹: "...היא שציונו להציל הנרדף מיד הרודף להרגו ואפילו בנפש הרודף". ועוד כתב²⁰: "הרואה רודף... ויכול להציל ולא הציל, הרי זה ביטל מצוות עשה שהיא "וקצתה את כפה"²¹.

להבהרת הדברים נביא את הפסוקים במלואם: "כי ינצו אנשים יחרו איש ואחיו, וקרבה אשת האחד להציל את אישה מיד מכהו, ושלחה ידה והחזיקה במבשיו, וקצתה את כפה לא תחוס עינך". הגמרא²² מסבירה שבפסוקים הללו מדובר כשהייתה לאשה אפשרות להציל את בעלה ללא פגיעה אנושה, כפי שהיא פגעה בתוקף, ועל כן היא תיענש. וכך הדין גם ב"רודף אחר חברו להרגו", אם אתה יכול להציל את הנרדף בלא להרוג או לא לפגוע אנושות ברודף – אינך רשאי להורגו

או לפגוע בו אנושות, ואם בכל זאת הרגת או פגעת בו אנושות – תיענש. למשל, אם ניתן לירות ברגליו של התוקף ובכך להציל את הנתקף, ומישהו ירה בו למוות, היורה יהיה חייב מיתה! לענייננו, תמיד נשאלת השאלה האם הרווח בדיווח לרשויות המתאימות זו האפשרות היחידה, והאם לא ניתן להשיג את אותן מטרות של הצלת הילד גם ללא הגזקים הנלווים לפעולה זו. ההיתר לפגוע ברודף וכזה שפוגע בילד, הוא רק עד כמה שהדבר הכרחי על מנת להציל את הילד, ולא שום דבר מעבר לכך. גם החשוד ברודף – הוא אדם עם זכויות ויש לשמור עליהן!

ד. "וחי אחיך עמך"²³

הרמב"ן בפירושו לפסוק זה, מבאר כי מפסוק זה למדנו את מצוות "פיקוח נפש" כמצוות עשה, וכך כתב: "וטעם [פירוש] 'וחי אחיך עמך' – שיחיה עמך, והיא מצות עשה

והוסיף הרב זנד שכבי הרה"ג ר' אהרון יהודה הלוי רוט שליט"א העיר, דיתכן ש"חסרון עצום" נאמר דוקא כשהמספר הוא אדם זר ואין הדבר נוגע לו, ולכן אם החסרון הוא קטן אל יספרו, כי למה יחשוש לתקנתה של הכלה ומאידך ידבר רע על החתן, אבל רופא העובד בבי"ח וקשה לו לעבוד במחיצת רופא מקנטר ועוקצני, מותר לו להשפיע על ההנהלה שלא תקבלנו לעבודה כי אדם קרוב לעצמו ומותר לו להרחיק מעליו את מי שיפריע לו בעבודתו, ואפילו כשהחסרון קטן אין בזה לשון הרע.

ווקצת ראייה לכך ממה שנאמר ב"חפץ חיים" הלכות לשה"ר (כלל י' סעיף י"ז), שאם רוצה להשיח את לבו לפני אחרים בכדי להקל מצערו מותר לו לספר לשון הרע, וז"ל: "ואפשר דה"ה אם כונתו בסיפורו להפיג את דאגתו מלבו הוי כמכוין לתועלת על להבא וולפי זה מה שאמרו ז"ל דאגה בלב איש שיחנה לאחרים קאי גם על ענין כזה) אך שיזוהר שלא יחסרו

שאר הפרטים שבסעיף זה].

ויתכן שמתוך סיבה נוספת מותר לדבר את הלשון הרע, דגדד חסרון עצום הוא כל חסרון שהוא גם בדיעבד, וחסרון שאינו עצום הוא כל חסרון מסוג זה שהוא רק לכתחילה, וכמו שכתב הגאון בעל ה"קהלות יעקב" על הגמ' (יבמות דף מ"ה) ביחס לדיני הונאה, שחסרון כזה שהוא רק לכתחילה אבל לאחר מעשה הוא מותר עליו ואינו רוצה להתגרש הרי הוא בכלל חסרון שאינו עצום וכל חסרון שגם בדיעבד אינן מתרצים בו הוא הנחשב לחסרון עצום, לפי"ז יתכן שגרגן ומקנטר הרי הוא בבחינת חסרון עצום ומותר לספר עליו לשון הרע, עכ"ד.

19. ספר המצוות מצוות עשה רמ"ז.

20. הלכות רוצח פ"א הלכה טו-טז.

21. דברים כה, יב.

22. מסכת בבא קמא דף כ"ח עמוד א'.

23. ויקרא כה, לה.

ו. דין השבת אבדת גופו – "והשבותו לו"²⁷

קיימת חובה של כל אדם לפעול למען הצלת ממונו של חברו מדין "השבת אבדה". מעבר לכך למדו חז"ל שגם לגבי חברו עצמו או – לענייננו – לגבי ילדיו של חברו הנמצאים בסכנה, אתה מחויב לבוא להצילם מדין "והשבותו לו", דהיינו: להשיב לאדם את גופו שלו. דין זה למדנו במשנה²⁸, וכך נפסק בשולחן ערוך.²⁹

וכתב הרמב"ם בפירוש המשניות³⁰: "...לפי שהוא מצווה, רצונו לומר חיוב הרופא מן התורה לרפאות חולי ישראל, וזה נכלל בפירוש מה שאמר הפסוק: 'והשבתו לו' – לרפאות את גופו, שהוא כשרואה אותו מסוכן ויכול להצילו או בגופו או בממונו או בחכמתו".

ז. "עוזב תעוזב עמו"

מפסוק זה למדנו כי עלינו לעזור לאדם אשר בהמתו כרעה תחת עול משאה (ומכאן נלמד לכל הדברים המקבילים בחיי יום יום). החובה איננה רק שלא לגרום צער לבעלי חיים, אלא אף למנוע מהם סבל. כלומר, אסור להתעלם ממצוקתו של בעל חיים, ואפילו אם הוא בעל חיים של הפקר!³¹

ומן הפסוק: "כי תראה" – למדנו שאפילו ראה את הבהמה ממרחק מסוים – נתחייב לעזור לפרוק את משאה, משום

להחיותו, שממנה נצטוינו על פיקוח נפש במצות עשה [מכאן למדנו שמצוות 'פיקוח נפש' היא מצוות עשה]. ומכאן אמרו²⁴ 'וחי אחיך עמך' – זו דרש בן פוטירי: שנים שהיו מהלכין בדרך וכיד אחד מהם קיתון של מים, אם שותה הוא – מגיע לישוב, ואם שניהם שותים – שניהם מתים, דרש בן פוטירי: מוטב ישתו שניהם וימותו, ולא יראה אחד במיתתו של חברו, עד שבא רבי עקיבא ולימד: 'וחי אחיך עמך', חייך קודמים לחיי חברך. וחזר ואמר (בפסוק הבא): 'וחי אחיך עמך', לחזק ולהזהיר".

וכן נפסק בשולחן ערוך (מובא לקמן) ובקיצור שולחן ערוך.²⁵

ה. "ולא הגיד ונשא עונו"

קיימת חובת מתן עדות לתועלת חברו גם מדין "לא תעמד" (כדלעיל) וגם מדין "ולא הגיד ונשא עונו". כלומר, חובה על יהודי להעיד בבית הדין לטובת הצד הנפגע וזאת הן במקרים של פגיעות גופניות והן במקרים של פגיעות ברכוש. ומוסיף הרמ"א בהגהותיו לשולחן ערוך: "ועד אחד לא יעיד אלא בדבר ממון... או בדבר איסור לאפרושי אדם מלעשות עבירה [להפריש את האדם מלעשות עבירה]". כלומר, אדם חייב להעיד בפני בית הדין, כאשר מטרת העדות היא להציל ממונו של אדם, או כאשר מטרת העדות היא למנוע אדם מלעבור איסור.²⁶

29. חלק חושן משפט סימן תכו, סעיף א', ובפירוש "ספר מאירת עניים" שם.
30. מסכת נדרים פרק ד' דף לא.
31. שולחן ערוך חלק חושן משפט סי' רעב, סעי' ט; ברמ"א שם, ובביאור "ספר מאירת עניים" שם, סעיף קטן יג-טו במפורש, ובביאור הגר"א שם.

24. תורת כהנים פרשה ה, ג.
25. סימן לד סעיף א.
26. שולחן ערוך חלק חושן משפט סימן כ"ח סעיף א', על פי הגמרא במסכת בבא קמא דף נו.
27. דברים כ"ב, ב'.
28. מסכת סנהדרין דף עג.

שהראגה למנוע צער מבעלי חיים היא חובה מדין תורה, וכל שכן שאסור לגרום צער לבעלי חיים, "וכל שכן לבני אדם" (לשון הסמ"ע שם, והרחבה בעניין בכת"י).

ומה תאמר התורה לגבי הזקת ילדיו שלו!

ומה יאמר אביהם שבשמיים!

ח. "פדיון שבויים" ועוד.

ילדים נפגעים – ניתן להשוותם לשבויים; ייתכן שיש למסכנים אלה דין של שבויים אצל אביהם, שאם הוא מכה אותם ומתאכזר עליהם, אין לאל ידם לברוח לשום מקום, אלא נגזר עליהם להתענות תחת ידו עד שתגיע להם הצלה מבחוץ. כדרך שאמרו חז"ל: "אין אסור מתיר עצמו מבית האסורים".

ואם כדברנו, אז כבר נפסק בשולחן ערוך³²: "המעלים עינו מפדיון שבויים, עובר על 'לא תאמץ את לבבך'³³ (מתנהג בחוסר חמלה), ועל 'לא תקפץ את ידיך'³⁴, ועל 'לא תעמוד על דם רעך'³⁵, ועל 'לא ירדנו בפרך לעיניך'³⁶ (לא יהיה נוגש בו בעבודה קשה), וביטל... מצוות 'וחי אחיך עמך'³⁷, 'ואהבך לרעך כמוך'³⁸, 'והצל לקוחים למות'³⁹. והרבה דברים מעין אלו!"

ונאמר בספר משלי: "אוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא

ולא יענה!"⁴⁰

ההתייחסות לפוגע

עד כאן ראינו את החובה לעזור לנפגע, אולם יש גם חובה להתייחס לאדם הפוגע, מכמה צדדים:

א. ערבות הדדית

מבואר בגמרא⁴¹ שכל יהודי ערב למעשיו של כל יהודי אחר כמה שנוגע לאיסור לעבור עבירות. וכן כתב רש"י⁴²: "...כל ישראל ערביין זב"ו למצוות". ואם כן, אזי חובה על כל אחד מישראל להוכיח את הפוגע ולמנוע ממנו להמשיך בפגיעה. ודבר זה שייך הן לפני מעשה והן לאחריו.

ב. "לאפרושי מאיסורא"

יש חובה "לאפרושי מאיסורא" – להפריש אדם מעבירה. כלומר החובה על כל יהודי למנוע מחברו לעבור עבירה. והמקור שמוכא בגמרא לכך הוא מן הפסוק "לא תקחו כופר..."⁴³

וכן פסק השו"ע⁴⁴: "...אם רואה אחד מישראל מכה חברו, ואינו יכול להצילו אם לא יכה המכה, יכול להכותו כדי

32. חלק יורה דעה סימן רנב סעיף ב'.

33. דברים טו ז.

34. שם.

35. ויקרא י"ט, ט"ז.

36. ויקרא כה נג.

37. ויקרא כה, לו.

38. ויקרא י"ט, י"ח.

39. משלי כד, יא.

40. משלי כ"א, י"ג.

41. מסכת סוטה דף לו ע"ב.

42. בביאורו למסכת ראש השנה דף כט.

43. מסכת בבא קמא דף כ"ח ע"א.

לאפרושי מאיסורא".

ועניין זה שייך רק לפני התרחשות הפגיעה או הפגיעות העתידיות..

ג. מדין תוכחה

אומרת הגמרא: "מנין לרואה בחברו דבר מגונה שחייב להוכיחו, שנאמר: 'הוכח תוכיח את עמיתך'.⁴⁵ [ואם לא קיבל] מנין שיחזור ויוכיחנו, תלמוד לומר: 'תוכיח' – מכל מקום. יכול אפי' משתנים פניו, ת"ל 'לא תשא עליו חטא'.⁴⁶

וכן פסק הרמב"ם⁴⁷: "הרואה חברו שחטא או שהלך בדרך לא טובה, מצווה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים, שנאמר 'הוכח תוכיח את עמיתך'. המוכיח את חברו, בין בדברים שבינו לבינו בין בדברים שבינו לבין המקום, צריך להוכיחו בינו לבין עצמו, וידבר לו בנחת ובלשון רכה ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא. אם קיבל ממנו – מוטב, ואם לאו – יוכיחנו פעם שניה ושלישית. וכן תמיד חייב אדם להוכיחו, עד שיכהו החוטא ויאמר לו איני שומע".

אחריותו של הציבור ומנהיגיו

א. חובת ראשי הציבור

נפסק בשולחן ערוך שיש בידי ראשי הקהל אחריות למה

שנעשה בציבור ומוטלת עליהם חובה למנוע עבירות.⁴⁸

"חייבים ב"ד להעמיד שוטרים ברגלים, שיהיו משוטטים ומחפשים בגנות ובפרדסים ועל הנהרות שלא יתקבצו שם לאכול ולשתות אנשים ונשים, ויבואו לידי עבירה; וכן יזהירו בדבר זה לכל העם, שלא יתערבו אנשים ונשים בבתיהם בשמחה ולא ימשכו ביין, שמא יבואו לידי עבירה, אלא יהיו כולם קדושים".

כתוב בפרשת מטות, בעניין מלחמת מדין: "ויקצף משה על פקודי החיל... הבאים מצבא המלחמה",⁴⁹ ופירש רש"י: "פקודי החיל – ממונים על החיל, ללמדך שכל סרחון הדור תלוי בגדולים, שיש כוח בידם למחות".

ב. האחריות חלה גם על הנסתרות, מדין ערבות הדרית

כתב המאירי⁵⁰: "דייני ישראל וחכמיהם ומנהיגיהם צריכים הם לפשפש תמיד ולחקור על מעשה בני עירם. ואין להם התנצלות כשיעשו הראוי על הנגלה הבא לידם [אין זה מספיק שיעשו את הנדרש לגבי מה שהם יודעים], אלא צריכים לחקור ולרגל אחר הנסתרות כפי יכולתם. וכל שמתרשלים בכך, הרי הכל נעשים בנסתרותיהם של חוטאים. שכל ישראל נעשו ערבים זה לזה משקיבלו עליהם ברכות וקללות בגרזים ועיבל (לאחר כריתת הברית בהר גרזים ובהר עיבל, עם כניסת ישראל לארץ בימי יהושע) כמו שהתבאר ב[מסכת] סוטה".⁵¹

44. בחלק חו"מ סימן תכא סעי' יג.

45. ויקרא יט, יז.

46. מסכת ערכין דף טז ע"ב.

47. הלכות דעות פ"ו, הלכה ז.

48. שולחן ערוך חלק אורח חיים סימן תקכט סעיף ד.

49. דברים לא, יד.

50. בביאורו למסכת סנהדרין דף מג.

51. דף לו ע"ב.

ג. חובת מנהיגי הציבור להתערב ולהציל מדין "והיה עליך דמים"

כתוב במסכת מועד קטן⁵²: "יוצאין לקורן את הדרכים ולתקן את הרחובות (רש"י: לפנות קוצים שבדרכים)... ומנין שאם לא יצאו (בית הדין) ותיקנו כל אלו (נזקים עתידיים, כגון בורות ברשות הרבים), כל דמים שנשפכו שם מעלה אני עליהם כאילו הם שפכו? תלמוד לומר: 'והיה עליך דמים'⁵³."

וכן פסק הרמב"ם⁵⁴ ורבנו חננאל בביאורו כתב שמקור הדין הוא מן הפסוק: "ועשית מעקה לגגך"⁵⁵.

כלומר, קיימת כאן הנחיה ברורה לציבור ולמנהיגיו – אסור להם להתעלם מן המכשולים הקיימים ברשות הרבים, ואם מנהיגי הציבור יודעים שיש לתקן דבר מה, כגון איתור ילדים בסיכון, ולא יעשו זאת, חלילה – אזי העוון החמור יהיה תלוי בצווארם. ומובא כי צדיקים נענשו על כך שלא מיחו ברשעים⁵⁶ וכן כתוב בילקוט שמעוני על הפסוק "מחדרים אימה"⁵⁷: "הצדיקים נענשו על שלא מיחו ברשעים"⁵⁸.

ד. אחריות מדין "ידינו לא שפכו את הדם הזה":

בפרשת עגלה ערופה, אומרים זקני העיר: "ידינו לא שפכו את הדם הזה"⁵⁹, ואמרו על כך חז"ל: "וכי תעלה על דעתך

שזקני בית דין שופכי דמים הם? אלא [כוונת דבריהם היא:] לא בא לידינו ולא פטרנוהו בלא מזונות ללא לווייה"⁶⁰ והרי מצוות לווייה מוטלת על כל אדם, עד שאפילו כופין ללווייה כדרך שכופין לצדקה, ומדוע מוטלת חובה זו על זקני העיר? ועוד קשה: וכי תעלה על דעתך שזקני בית הדין יעסקו כל היום בחיירות? ! אלא שעל בית הדין, מנהיגי העיר, חלה חובה נוספת: הם "מתקנין שלוחין ללוות אדם העובר ממקום למקום"⁶¹ וגם "אם נתעצלו בדבר הזה, מעלה עליהם הכתוב כאילו שפכו דמים". ולמדנו משם כי מוטלת אחריות מיוחדת על מנהיגי הציבור לגרום לכך שיהיו בקהילה אנשים שתפקידם לדאוג לזולת, ובעיקר לאנשים ברמת סיכון גבוה (כגון עוברי דרכים, או לענייננו – קטנים).

אחריות בית הדין ומנהיגי העיר איננה רק לגבי ליווי האורחים, אלא לגבי כל כפייה על מצוות והפרשה מאיסורים, כמו שכתב החת"ס בתשובתו⁶²: "אין בין בית דין ובין כל שום איש מישראל שיכול למחות בעוברי עבירה... דבר זה מוטל על כל ישראל, ובית דין שליחותיהו דכל ישראל עבדי (שליחותם של כל ישראל הם עושים), שנתמנו שלוחא דישראל, ועל ידי זה נפטרו כל אחד ואחד מלהשגיח, כי העמידו גברי רבובי בחריקהו". פירוש דבריו – בית הדין בעצם ממלא תפקיד של שליח הציבור, ומבצע את מה שהיה מוטל בעצם על כל אחד ואחד מאתנו.

52. ילקוט שמעוני, יחזקאל רמז שמ"ח.

53. דברים יט, י.

54. מסכת סוטה דף מו ע"ב.

55. רמב"ם שם ח"א, ג.

56. חושן משפט קעז, ג.

57. דף ה.

58. רמב"ם הלכות יו"ט פ"ז, ה"א, י.

59. דברים כב, ח.

60. רמב"ם הל' דעות.

61. דברים לב, כה.

והתורה הזהירה והקפידה מאוד על עינוי יתום ואלמנה שנאמר: "כל אלמנה ויתום לא תענון"⁶⁵ ומי שיקצר בדבר מזה, הנה עבר על לאו זה... ועונש העובר על לאו זה...: "וחרה אפי והרגתי אתכם וגו'"⁶⁶.

חיוב זקני העיר בעניין זה – רב הוא משל כל יחיד, כמו שאומרת הגמרא⁶⁷ על רבן גמליאל ובית דינו שנקראים: "אביהן של יתומים", ומפרש רש"י: "כלומר נשיאי ישראל שבכל דור ודור... הא דנקט ר"ג - שהיה בית דינו קיים ונוהג כשנשנתה משנה זו" (הגמרא דיברה על בית דינו של רבן גמליאל, מפני שהמשנה הזו נשנתה באותו דור, אבל הוא הדין לכל בית דין שבכל דור ודור, הם הנקראים אביהן של יתומים", וממונים לספק את צרכיהם ולהגן עליהם). והקב"ה בעצמו קראם "שלו"⁶⁸ שהוא זה שיתן שכר טוב למי שמטפל יפה ב"ילדים" שלו. בדיוק כפי שהוא זה שמעניש את מי שפוגע בהם, כפי שראינו לעיל.

ח. מניעת הילד מלעבור על איסורים – כחובת הציבור.

גם בנושא של איסור הזנחת הילדים, חובת הציבור לוודא שאין ההורים מזניחים את ילדיהם, ובניסוח החיובי – על הציבור מוטלת אחריות לדאוג שהורים יקיימו את חובותיהם כהורים, וכעת הצורך אף לכפות זאת עליהם.⁶⁹ כתב בשולחן ערוך⁷⁰: "קטן אין בית הדין מצווים להפרישו,

ה. סמכות ענישה "שלא מן הדין"

לעיתים מורשה בית הדין להטיל עונשים שאינם על פי שורת הדין. כרוח זו פעל גם ר' בנימין זאב ב"ר מתתיה.⁶³ הוא מספר על התעללות מינית שהסתיימה במותה של נערה, והוא קובע: "אין ספק אצלי, דאפילו שלא היה לנו כל כך ראייה מעניין הפועל המגונה שעשה הנבל הזה, שהיה שם אונס או פיתוי, עם כל זה, בשביל שפעל עמה שלא כהוגן וחרש על בת קרובו פועל כזה, ראוי לעונש... בדורות הללו דלא איכשור דרי [שאין האנשים כשרים], ראוי לעונשו לפי ראות עיני שבעה טובי העיר, למיגדר מילתא [נגדור ולהטיל סייגים], [כדי] להסיר מכשול מעמנו, וכדי שלא יהיו בנות ישראל הפקר!"

ו. מצוות הצלת כלל ישראל – מצווה פרטית ומצווה ציבורית.

כתב הרמב"ם⁶⁴: "ואיזו היא מלחמת מצווה... ועזרת ישראל מצר שבא עליהם". ודין זה נוהג גם כאשר האיום הוא מקומי, חובת כולם להתגייס לטובת המקום הנתון בסכנה. ומכאן נלמד לענייננו, שיש להתגייס גיוס ציבורי כדי להגן על המוכים והנפגעים באשר הם.

ז. בית הדין – אביהן של יתומים

יתכן שקטן או קטנה שהוריהם פוגעים בהם – דינם כיתומים,

63. ראה דבריו בספרו - שו"ת בנימין זאב ס"י קלב.

64. הלכות מלכים פרק ה' אלכה א.

65. שמות כ"ב, כ"א.

66. רמב"ם ספר המצוות מצוות עשה רנו, והלכות דעות פרק ו' הלכה י'.

67. גיטין לו.

68. רש"י דברים טז, יא.

69. הרי"ף בפרק הכותב. הגהות מיימוניות בראש הלכות תלמוד תורה. וראה בספר המצוות שורש יד. ובהגהות מיימוניות ריש הל' מלוה ולוה.

70. חלק אורח חיים סימן שמג סע' א.

כנגד ההורים הללו בחריפות. דוגמא לכך היא כרוז של אחד מחכמי מרוקו במאה ה-18 למניינם⁷³:

“כבית ישראל ראיתי שערורייה, שמפני דוחק השעה בני אדם מוציאים את בניהם מבית הספר כבן שש כבן שבע ומשכירים אותם לאומן ללמדם... מלאכות, ועדיין אינם יודעים לקרות קריאת שמע ולהתפלל... לכן על זה פקחנו עינינו וגזרה גזרנו... שאין ... לבעלי אומנויות לקחת ילדים ונערים לעשות מלאכתם לא בשכר ולא בחינם... עד שיתחנכו במצוות ציצית ותפילין”.

תקנות דומות נתקנו גם באיטליה, כגון בתקנת ורונה מן המאה ה-14 למניינם⁷⁴:

“ובכן יהיה אסור... לקח לו עוד שום שכיר... כל עוד שהוא הולך... לבית הספר... אפילו ברצון ובהסכמת אביהם ואמם ואפוטרופסיהם עד היותו בן שש עשרה שנה גמורות. כי הבן ואביו... טחו מראות עיניהם...”

וכן במאה ה-19 למניינם, הוציא הרב חיים פלאג'י, רבה הראשי של איזמיר שבטורקיה, כרוז בגנות המעסיקים נערים בגיל בית הספר, ואסר לעשות כן⁷⁵.

גם בתקנות אלו אנו רואים את אחריות הציבור לחינוכם וטובתם של הילדים, וכך הוא גם בנוגע לענייננו – תהיה חובה על הציבור לדאוג לטובתם ולמניעת פגיעה בהם.

אבל אביו מצווה לגעור בו ולהפרישו [מאיסור שהוא מן התורה]. כתב הרמ"א בשם התוספות, שבהגיע הקטן לגיל חינוך חייב אביו וכל אחד ואחד מישראל להפרישו מעשיית איסורים. ובש"ך⁷¹ ביאר שהאב חייב להפריש את בנו הקטן אפילו מדבר שהוא איסור מדרבנן, אלא שבית הדין לא ימחו כאב אלא כאשר מדובר באיסור תורה, ולהעבירו בידיים על איסור "לא תעשה" אסור אפילו בתינוק בן יומו. ומדברי הש"ך למדנו, שבדבר שהוא איסור תורה, בית הדין ימחה כאב אם אינו מקיים את חובתו. ובמילים אחרות: בית הדין יורה לאב שלא להזניח את בנו, ולחנכו כראוי.

ט. "חוק חינוך חובה חינוך" כאחריות אישית

וציבורית. (ראה גם לעיל, פרק א סעיף 2/1)

בתקופת העבדות נחשבו ילדים כאמצעי ייצור. לצערנו, אף כימינו יש המעסיקים ילדים בתנאי עבדות ממש. מעבר לעוול שבניצול זה, יש בכך גם מניעת ילד מחינוך מסודר, ומניעה זו מהווה קיבוע של רמתו החינוכית והרוחנית של הילד.

כבר בימי קדם בישראל, הרבה לפני קרל הגדול באירופה, נתקנו תקנות בעניין חינוך חובה, כמובא בגמרא.⁷² אולם היו תקופות שהמצוקות הכלכליות היו כה קשות עד שהיו הורים שלא עמדו בפיתוי ושלחו את בניהם לעבוד כבר בגיל צעיר, בדרך כלל כשוליות של בעלי מלאכה. גדולי ישראל יצאו

71. שם, ס"ק ב.

72. מסכת בבא בתרא דף כ"א ע"א.

73. ש' ורפהטיג דיני עבודה במשפט העברי, ירושלים התשמב, עמ' 481-490. בשם כרם חמר לר' אברהם אנקוואה, חלק ב' סימן קמו (ליוורנו ה'תרסט). הופיע בעלון פרשת השבוע פרשת בא, תשסד, גיליון 154 היוצא לאור ע"י מכללת "שערי משפט".

74. בשם תקנות בית תלמוד תורה בוורונה, טופס א, סעיף ט, המובא ע"י ש' אסף, מקורות לתולדות החינוך בישראל, ח"ב, בעריכת ש' גליק (ירושלים ניו יורק, התשסא) עמ' 291. (גם שם).

75. צוואה מחיים, י ע"א. מובא ע"י ורפהטיג שם עמ' 84 (גם כן שם).

י. תפילות עם ישראל

את תחושת האחוה והאחריות ההדדית בעם ישראל לדורותיו ניתן לחוש היטב בתפילות שתוקנו בזמנים שונים כגון בתפילה הנמצאת בעת סיום קריאת התורה: "אחינו כל בית ישראל הנתונים בצרה ובשביה, המקום ירחם עליהם ויוציאם מאפילה לאורה ומשעבוד לגאולה השתא בעגלה ובזמן קריב [השנה במהרה]". וכן התפילה לשלום חיילי צה"ל וכוחות הביטחון הנאמרת באותו מעמד.

יא. עניינים נוספים

מצאנו עניינים נוספים שבהם מוטלת על הציבור אחריות לענייניהם של הקטנים:

כגון: על הציבור מוטלת אחריות למול קטן שאביו לא מלו.⁷⁶

על הציבור מוטלת אחריות לטפל בילד שאביו לא מסוגל לטפל בו.⁷⁷

76. גמרא מסכת קידושין דף כ"ט.

77. שו"ת חת"ס, חלק יו"ד, סי' עו.

פרק 1

סייגים לחובת הדיווח

אודותיו מספרים אכן עובר על דיני היוזק או גזל.
 ג. ההיתר לספר הדבר לאחרים יחול רק אם האדם הוכיח את העברייני תחילה, בלשון רכה... ורק אם לא שמע לו – יוכל לספר הדבר לרבים (במקרה שיודע אדם מראש שהעברייני לא ישמע לו – יש לעיין בפרטי הדינים ולשאול שאלת חכם).
 ד. יש להקפיד שלא להעצים ולהגדיל את העוול הנעשה יותר ממה שהוא באמת.
 ה. ההיתר לספר הוא אך ורק כאשר המספר מתכוון לתועלת אמיתית לגופו של דבר, ולא מעורבת בו כוונה לרווח או לתועלת אישית כלשהי, וכמובן – כאשר אין חשש שהאדם המספר עושה זאת מתוך שנאה או טינה שיש לו כלפי החשוד (לפרטי דין זה יש לעיין ב"חפץ חיים" ובמפרשיו).
 ו. ההיתר לספר חל רק אם אין שום דרך אחרת למנוע את הנזק המדובר.
 ז. ההיתר לספר הוא רק אם התוצאה לא תביא על החשוד נזק רב יותר מאשר היה מוטל עליו בבית דין, ע"פ ההלכה, אילו הדבר היה מתברר בפני בית דין בעדות ברורה.

חובת הדיווח, חשובה ככל שתהא, כפופה גם היא, כמובן, לכללי ההלכה המופיעים בהלכות לשון הרע. להיתר לומר "לשון הרע" במקרים מסוימים – ישנם גדרים ברורים, על מנת שדמו של רודף (מי שנראה כרודף) לא יהיה הפקר. פרטי דינים אלו מובאים בספר חפץ חיים¹.

בהקדמה לפירוט הסייגים כותב בעל ה"חפץ חיים": "אם אחד ראה אדם שעשה עוולה לחברו, כגון שגזלו או עשקו או הזיקו, בין אם הנגזל והניזק יודעים מזה או לא... ונודע לו בבירור... אפילו ראה דבר זה ביחידי, יכולי לספר הדברים לבני אדם כדי לעזור לאשר אשם לו ולגנות המעשים לו ולגנות המעשים הרעים בפני הכריות. אך יזהר שלא יחסרו אלו השבעה פרטים שנבארם בסמוך..."

נביא כאן את תמצית שבעת הסייגים המפורטים ב"חפץ חיים":

א. ההיתר לספר הוא כאשר האדם ראה את הדבר בעצמו, ולא כאשר שמע זאת מאחרים (יש לכך חריגים, המבוארים בגוף הספר ובמפרשיו).

ב. אין להחליט שהאדם הוא מזיק או "רודף", אלא לאחר התבוננות מעמיקה בפרטי הדבר, ומסקנה ברורה שהאדם

עד שיעשה תשובה או ירצה את חברו והוא אינו מרצהו וכו' מצוה לגנותו בפני כל אדם וכו', וכו"כ בבאר מים חיים ס"ק א' א"כ צריך לעשות כן ולא ש"יכול".

1. כלל י', א.

2. וראה בספר עלי באר לרב שלמה שטרן בעמ' ריד שהוכיח כי הוא חייב שכן דברי הח"ח מקורם ברבנו יונה מאמר רכא אבל בעליותיו כתב: "אבל בדברים שבינו לבין חברו שאין לו תקנה

אמנם, יש להקפיד על הסייגים שניתן להקפיד גם במקרים קשים – סעיף ב', שלא יחליט בקלות דעת ובחיפזון, וסעיף ה' – שיכוון לתועלת ויפעל בתום לב ולא מתוך שנאה או טינה אישית, וסעיף ו' – אין להתיר את הדיבור אם ניתן לסבב את התועלת הנדרשת בדרך אחרת. כמובן שכדי לקבל החלטה הלכה למעשה – יש ללכת לחכם המבין והדן בעניינים אלו ולקבל פסיקה ייחודית לכל מקרה ומקרה. אמנם, העיקר שלא יתמהמה מלהציל את הילד שנמצא בחשש של סכנה.

נאמר בספר "חפץ חיים": "אם אחד ראה אדם שעשה עוולה לחברו, כגון שגזלו או שעשקו, או הזיקו, או שביישו, או שציערו, ונודע לו בבירור שלא השיב לו את הגזילה, ולא שילם לו את נזקו, ולא ביקש את פניו להעביר לו על עוונו, יכול לספר הרברים לבני אדם, כדי לעזור לאשר אשם לו, ולגנות המעשים הרעים בפני הבריות". עכ"ל.

וכתב בעניין זה המאירי בפירושו³: "מכל מקום לעולם אל יהא אדם נמהר בדברים אלו עד שיכלו שפתות כל העולם לומר די".

אולם, יש להעיר: מכיוון שאנו דנים כאן בנושאים הקשורים לפיקוח נפש, או ספקו, בוודאי שאפילו ספק פיקוח נפש דוחה איסורי שבת ואיסורי לשון הרע ושאר איסורים! (לכר השלושה הידועים).

כמו כן, גם במקום שאין זה פיקוח נפש אך יש חשש לפגיעה חמורה בילד, אין איסור לשון הרע יכול לעמוד כנגד דבר זה! וכמו שכתב ה"פתחי תשובה" שהבאנו לעיל⁴: "כל ספרי המוסר מרעישים העולם על עוון לשון הרע, ואני מרעיש להפך. עוון גדול מזה וגם הוא מצוי יותר, והוא מניעת עצמו מלדבר במקום שנצרך להציל עשוק מיד עושקו!" וכך פסק לי הגר"י סילמן, שבחשש כזה אין לעצור מלטפל בעניין עקב חסרון בכללים האמורים של מרן החפץ חיים.

3. הלכות לשון הרע, כלל י, א.

1. מסכת בבא קמא דף קיז.

2. שו"ע, או"ח סי' קנו.

סיכום

לא שורם כל חשד וכל טענה, ולהגן על חסר הישע – בלא לפגוע שלא לצורך בנאשם או בחשוד אשר הגם "זכאים עד שיתברר פשעם בבית המשפט". כמו כן, ישנה חובה להתייעץ עם מורה הוראה מוסמך בכל שאלה מסוג זה, אשר היא בבחינת "דיני נפשות".

כנספח לכל הדברים האמורים, ברצוני להביא כאן את פסיקתם הנחרצת – הלכה למעשה – של גדולי דורנו, מתוך הספר "נשמת אברהם", בנוגע לחובת הדיווח לרשויות כאשר ישנו חשד סביר להתעללות קשה מצד אחד, ומן הצד השני קיים חשש שמא הרשויות יעבירו את הילד להחזקה של אנשים שאינם שומרי מצוות או אף להחזקתם של גויים, כאשר מדובר בארצות חוץ. יש להעיר כי כיום במדינת ישראל חשש זה איננו קיים, מאחר שבתי המשפט המוציאים ילדים מחזקת הוריהם, מקפידים בד"כ לעשות זאת באופן שהילדים ייקלטו במסגרת דתית או חרדית כפי הסגנון המשפחתי.

סגנון השאלה מנסה לברר האם ישנו איסור "מוסר" בדיווח לרשויות. איסור זה מקורו בהלשנות שהיו ע"י יהודים על אחיהם כלפי שלטונות גויים פרימיטיביים אשר פעלו ללא משפט וללא מוסר ויכלו אף להוציא להורג יהודי על לא עוול בכפו. וראה בערוך השולחן בחו"מ (שם, סע' ז).

ראינו כאן כי ההלכה והמסורת היהודית רואות כמצווה חשובה ביותר את עניין הצלת הנרדף, עד כדי כך שלעיתים מותר להציל את הנרדף אפילו במחיר חייו של הרודף!

ראינו כי עניין ההצלה דוחה, לפי נסיבות העניין, אף את הלכות צניעות החמורות וכך הוא גם לגבי הלכות שבת וחג. ראינו כי העניין כרוך בהתייחסות למספר לא מבוטל של מצוות, ואפילו מצוקתו של בעל חיים הולך על ארבע לא נסתרה מעיני התורה ומפסקיהם של חכמינו, ויש חובה הלכתית גמורה להקל על סבלו. הרחבנו את היריעה ו"הצצנו" גם על מעמדה של האחריות הציבורית המחייבת אותנו בנוגע למצבים בהם נבצר מן היחיד לספק את ההגנה על ילדים, או את צרכיהם, וכיצד על הציבור להתגייס לשם כך, על מנגנוני השונים.

לסיום הבאנו את מאמר חז"ל כי בתי הדין של ישראל שבכל דור ודור הגם "אביהן של יתומים", ובכלל יתומים – כל מי שאינו זוכה להגנה ותמיכה נדרשים, ולפיכך חלה חובה על מנהיגי הציבור ("בית הדין") לדאוג לביצוע הנדרש!

נגענו קצת בהלכות לשון הרע והסברנו כי הסייגים שנותנת לנו ההלכה היהודית בתחום זה הם חשובים ביותר, על מנת שלא להפוך עניין חשוב כזה ל"צייד מכשפות". יש לברר

נספח בנושא חובת הדיווח על פי ההלכה

מתוך הספר "נשמת אברהם"

(עמ' רו-ריא וכן עמ' רכ-א)

ובעל עבירות ואפילו היה מצר לו ומצער. וכתב על כך בעל ה"נשמת אברהם": "ילד או תינוק שהובא לבית חולים עם תסמונת של "הילד המוכה", דהיינו עם שברים מרובים בגולגולת או בגפים או עם דימומים באברים הפנימיים, עקב מכות או בעיטות קשות, או עם כוויות קשות מאש, חשמל או מים רותחים וכו', שנעשו באכזריות ובמזיד ע"י אחד או שני הוריו. אסור, אחרי הטיפול המושלם, להחזיר אותו לביתו כי אז ימשיכו להכות בו ער המוות. בגלל סכנת הנפשות הממשית. על הרופא להודיע לבית המשפט. ואז ע"י צו בית המשפט מעבירים את התינוק למשפחה אומנת או למוסד. נראה שאין בזה שאלה של 'מוסד' מכיוון שמדובר בסכנת נפשות של ממש ולהורים דין של 'רודף'. ויתכן שמוותר גם אם מעבירים את התינוק, בליט ברירה, למשפחה של מוסד לא דתי. ואז, כמוכן, יצטרך בית דין לעשות כל שביכולתו לדאוג לזה שהילד יועבר למשפחה או מוסד שומר תורה ומצוות. ובמיוחד בחוץ לארץ על הבית דין לדאוג שלא יועבר הילד למשפחה או מוסד של עכו"ם. והסכים אתי הגרש"ז "אויערבאך (שליט"א) זצ"ל.

ואמר לי הגר"ש אלישיב שליט"א שמוותר לרופא להודיע לשלטונות אפילו כשקיים ספק (בחוץ לארץ) שילד יישלח למשפחה או מוסד של גויים. אך אחרי כן עליו לעשות בכל יכולתו לדאוג לזה שהילד יימסר למשפחה או מוסד יהודיים.

בשולחן ערוך (חלק חושן משפט, סימן תכד סעיף ז') נפסק: "החובל בבניו הגדולים.. נותן להם (תשלום נזקם) מייד..." וכתב על כך בעל הספר "נשמת אברהם":

"ובדורנו יותר ויותר מבחינים בתופעה המזעזעת של תינוק או ילד "מוכה". המדובר בדרך כלל על תינוק או ילד שמוכה וחוזר ומוכה ע"י הוריו במכות אכזריות, כוויות ושכירת עצמות, עד כדי סיכון חייו. והשאלה היא אם בנוסף לטיפול הרפואי לו הילד זקוק, הרופאים חייבים למסור למשרד הממשלה המתאים כדי למנוע העברת הילד בחזרה להוריו שם הוא יוכה שוב. והעברתו ע"י הממשלה לאימוץ.

וכותב הגר"א רבינוביץ שליט"א: "דאב המכה את בנו שלא לצורך חינוך, בודאי לא הוי הכאה דמצוה וגם עבירה יש בהכאה זו. וכמו כן כאב המכה את בנו לצורך חינוך אבל מכהו יותר מן הצורך, ג"כ יש בזה עבירה. ובילד כזה שמוכה עד לסכנת נפשות, חובה על כל אחד להצילו ואסור להחזירו לביתו ולהוריו כי יש להם דין 'רודף'." ע"ש בדבריו.

וכתב לי הגרש"ז אויערבאך (שליט"א) זצ"ל: "אף אם רגיל להכותו תדיר שלא כדין, לכאורה יש בזה משום 'לאפרושי איסורא' וגם להציל את הבן מצער של מכות חנים, הרי לאו בעלים הוא על בנו להכותו שלא לצורך". עכ"ל.

עוד נפסק שם בשו"ע (סימן שפח): "אסור למסור ישראל ביד עכו"ם אנשים בין בגופו בין בממונו ואפילו היה רשע

כדין 'רודף אחר חברו להרגו', והבא על בתו הרי הוא מחייבי כריתות, והגם שהיא קטנה אבל הוא חייב על כך, ומן החובה להפרישו מזה. ויעוין ב'משנה למלך' (פכ"ד מהל' שבת ה"ז) מה שחוקר אם ברודף אחר אחת מכל העריות אם היה זה בשבת מחללין את השבת בשביל הצלתו מן העבירה. וכן בספר 'מחזיק ברכה' להחיד"א ז"ל (או"ח סי' שלט ס"ק ה' יעוין שם) וזהו נוסף על מה שיש חיוב להציל את הקטנה מנזק פיזי ונפשי). עכ"ל...

ואמר לי הגרי"ש אלישיב שליט"א שאין הברל בין נערים ונערות כי מדובר בכל אופן על פגיעה נפשית חמורה וכן סכנה לרבים...

וכתב לי הגרא"י וולדינברג שליט"א: "ומהאמור לעיל, הדבר פשוט כבר ממילא. שגם בשאלה ג' שמפרט כבו' במכתבו. על מקרים ידועים של התעללות מינית של מורה בבית ספר לילדים, שמותר למוסרו, ועוד בקל וחומר. מכיוון שמדובר גם באדם שמצר את הרבים ומצערן כנפסק בחו"מ שם סע' יב וכפי שמציין שפיר כבו' במכתבו"...

וכתב לי הגרא"י וולדינברג שליט"א: דאם קיימת ממש חשש מבוסס שהוריו ישובו, קרוב לודאי, להכותו שוב, ועור יותר מזה, ועד למות, במקרה כזה. שמכיון שהרופא רק מוסר על המצב למשטרה ובבקשה לראות ולהציל את התינוק מידי הוריו, אזי חייב לעשות זאת כדי להציל נפש אחת מישראל ממות, ומה שיעשה אחר מכן המשרד הממשלתי כדי להצילו הרי הרופא בזה רק בבחינה של גורם בלבד. ואין 'לפני עור' ממש כן, הרי לא בטוח במאה אחוז שיעבירו אותו דווקא למוסד של עכו"ם. או לא דתי. ונוסף לזה גם התינוק עד שיגדל איננו עובר עי"כ שום עבירה. וכשיגדל הרי יתכן גם שיחזירוהו למקום שיוכל לשמור על יהדותו, עכ"ל.

ואם מדובר על מעשה אונס, למשל, כשהאב אונס את בתו הקטנה פעמים חוזרות. הרי גם כאן יש לאב דין של רודף. ונראה שהדין יהיה כפי שבמקרה דלעיל. וכתב לי הגרש"ז אויערבאך שליט"א: "כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה, והוא ממש רודף אחר עריות. עכ"ל.

וכן כתב לי הגרא"י וולדינברג שליט"א: "לדעתי הדין כזה כפי שהעליתי בשאלה הקודמת. כי הרי דין רודף אחר הערוה

מתוך הקונטרס "דם רעך"

בעניין דיווח לרשויות במקרים של התעללות בילדים

נכתב ונערך ע"י הרב צבי גרטנר¹

מבוא

ובפרט בזמן הזה שאין כח בית דין לכופו לעמוד בדין. ועוד, שגם אם יבוא לבית דין, הרי בדרך כלל תשתית הראיות בדברים כאלה מבוססת על עדות קטנים ופסולים ועל אומדנות או על הודאת בעל דין. ולהוציא אדם מחזקתו צריך עדות כשרה ולא של קטנים או פסולים או אומדנות, וכל שכן לא הודאתו, ש"אין אדם משים עצמו רשע". ואחרים אומרים: הרי בהצלת נפשות² ולאפרושי מאיסורי³ עסקינן (שכפי הנשמע מרבנים ואנשי מקצוע העוסקים בשטח זה, הלוקי בדבר זה עלול לפגוע בעשרות ולפעמים במאות ילדים. וקרוב לוודאי שאין לו תקנה בתשובה גרידא, עד שילוהו בטיפול מקצועי לתקופה ממושכת). ומה גם שהרשויות מטילות חובת דיווח וכאמור, ובפרט כי ברוב המקרים אין לרשויות עניין להעניש העבריין אלא מאלצים אותו לעבור תהליך שיקום.

בדבר השאלה העומדת על הפרק כעת בארה"ב, שהנה כידוע התגלו בשנים האחרונות אצל אומות העולם מקרים רבים של מורים ושל אנשי חינוך המתעללים התעללות פיזית או מינית בתלמידיהם-חניכיהם, ...מטילים עליהם חובת דיווח לרשויות בכל מקרה של חשד, והמתרשל או הנמנע מלדווח תוך זמן קצר מאוד, חשוף לעונשי קנס ומאסר ואף לתביעות אזרחיות מצד הורי הילדים שנפגעו כתוצאה מאי הדיווח.

לדאבוננו ובעוונותינו הרבים אף על מחננו לא פסח הנגע, והיו מקרים שונים כנ"ל גם אצלנו ר"ל. ונשאלת השאלה מה יעשה מורה ומחנך וכו' אם מעשה כזה בא לידו, שיש אומרים: הרי כל אדם בתזקת כשרות הוא עומד, לכן אסור למוסרו לרשויות, ובפרט אם לא תבעוהו תחילה בבית דין ונפסק על ידם שדברים כהווייתם – והוא דבר שכמעט ואי אפשר,

בדבר התאוה לעבירה זו גדולה בהרבה מתאוות נשים דעלמא, עכ"ד. (ולדברי אותו אדם גדול מתורצת קושיית הפלפולא חריפתא ס"ק י' על דברי הרא"ש בסנהדרין פרק "זה בורר" סימן יג וכבר הערנו קצת מזה בהגהות ודעות לטור חושן משפט סימן לד אות נו (מהד' הטור השלם), עייש ודו"ק). ועיין בדבריו החריפים והנחרצים של מרן הגר"ם פיינשטיין זצ"ל בעניין (שו"ת אגרות משה, אורח חיים חלק ד' סימן קטו).

1. ממכון ישורון, מחבר הספר כפייה בגט ומעורכי מפעל הטור השלם. פורסם בקובץ ישורון ה'תשסה חלק שערי הלכה עמ' תרלד.
2. בחקשר זה יצוין עוד שנוסף על ההיזקים שפורטו בקטע הקודם לדעת רבנים ואנשי מקצוע שומרי תורה מצוות העוסקים בנושאים אלו אחוז ניכר מילדי השוליים הסוטים מן הדרך הם מאלו שנפלו קרבן להתעללות כזו.
3. ולפני כעשרים שנה ובעקבות מעשה שהיה שח לי גדול אחד שליט"א שקבלה ביזו מאחד מגדולי הדור שלמי שפרוץ

לכן אין ספק שרשאים וחייבים לדווח, ובתנאי שהדבר נבדק כראוי על ידי רבנים מובהקים ואנשי מקצוע ונמצא שדברים בגו.

ולדוגמה, בכמה ערים בארה"ב הקימה הקהילה בית דין מיוחד המטפל בעניינים אלו, ולאחר בדיקת ואימות העניין לפי ראות עינייהם ולעת הצורך הם מתירים את הפנייה לרשויות.⁴

באלול ה'תשס"ד פורסמו הנחיות מטעם ועד ראשי הישיבות של "תורה ומסורה"⁵ על דרכי הפעולה בבית ספריהם. שם מובא שכאשר מתעורר חשש וחשד אצל אחד המורים על מאן דהו שמתעלל בתלמיד, ידווח המורה על כך למנהל בית הספר והמנהל יברר העניין תוך התייעצות עם מורה הוראה או רב מוסמך בעל ניסיון בעניינים אלו, וכן עם איש מקצוע. ובאם יתאמת כי יש רגלים לדבר, אזי על המנהל לדווח הלאה לרשויות וכנדרש בחוק.

בקונטרס הנוכחי אנו מפרסמים תשובות מגדולי הפוסקים בשאלה זו.

והנה גדולי הרבנים ובראשם מרן עמוד ההוראה הגאון הגדול רי"ש אלישיב שליט"א פותחים פיתחא להאי פרשתא מהך דינא דבית דין מכין ועונשין שלא מן הדין נלומדים את העניין הנדון מדין אחר – מהרשות שיש לבית דין להלקות ולהעניש שלא על פי הדין, אלא לפי שיקול דעתם, בעת הצורך, ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה.⁶ וכבר כתב הרשב"א כמעין זה בתשובה (בענין המוחזק למסור אם מותר למסור להריגה בידי המלכות) וז"ל: "עוד אחרת כי בעוון הדור התחילו קצת אנשים ללמוד האומנות הנפסדת הזאת וכך וכל שהשעה צריכה לכך מכין ועונשין שלא מן הדין" ע"כ.

ומקצת רבנים¹⁰ נותנים טעם נוסף להיתר, על פי מעשה דרבי אלעזר ברבי שמעון¹¹ שהיה תופס גנבים בהורמנא דמלכא [בפקודת המלך] ומענישם ומסרם להריגה. והרשב"א בתשובה¹² מביא מגמרא זאת להלכה ולמעשה עיי"ש. וגם בנידון דידן האיכא הורמנא וחיוכא דמלכא וכאמור.

ולכאורה דנפקא מינא בין שני הטעמים, שלטעם השני מותר

4. בעירות גדולות כמו לאס אנגילס ובאלטימאר הקימו הקהילות בתי דין מיוחדים כאלו מורכבים מרבנים מובהקים בעלי ניסיון לטפל בעניינים אלו.

5. אמנם אף הם אינם מקפידים על סדרי הדיון או אפילו מלדונו שלא בפניו.

6. היא ארגון של בתי ספר דתיים בארה"ב ויסודה גדולי תורה דשם אחרי השואה והיא מנהלת ע"י ועד של גדולי ראשי הישיבות ורבנים.

7. בתשובה המתפרסמת להלן בקונטרס זה ונדפסה גם בקובץ תשובות ח"יג סימן רלא.

8. מסכת סנהדרין דף מו ע"א, יבמות דף צ ע"ב ועיין גם טור ושו"ע חלק חושן משפט סימן ב'.

9. הובאה בבית יוסף חלק חושן משפט סימן שפח (עמ' רצא

במהדורת מפעל הטור השלם).

10. הגרש"פ כהן שליט"א וכן הגר"א וייס שליט"א בתשובותיהן המתפרסמות להלן בקובץ זה. ומאידך עיין בתשובת הגר"י זילברשטיין שליט"א (קובץ צהר חלק יד, עמ' שג-ד)... שאם יהרגוהו הרשויות לרוצח אסור לו לדווח ואם רק יאסרוהו או יענישוהו עונש הגוף כגון לקצוץ לו איבר מותר. וגם אז רק אם ראה את הרציחה במו עיניו ולא אם ידוע לו רק מכח אמדנא והוכחה. עיי"ש באורך והרבה יש לדון ולפלפל בדבריו ואכ"מ.

11. מסכת בבא מציעא דף פג ע"ב.

12. הני"ל הערה 9, וכן בחלק ג' סימן שצג, הובא בבית יוסף חלק חושן משפט סימן ב'. ועיין ריטב"א מסכת בבא מציעא, שם, ובחידושי הר"ן סנהדרין דף כז ע"א ז"ה אי ודאי.

אותם וכו'. והשיב, שאף על פי שלפסול אדם צריך שני עדים כשרים, וקטנים פסולי עדות המה, ואפילו להעיד בגדלותם מה שראו בקטנותם, מכל מקום נידון זה שונה וזו לשונו: "אמנם לפי מה שכתב המהרי"ק והתרומת הדשן וקבעו הרמ"א בשו"ע¹⁴ שבמקום שאין דרך להיות עדים כשרים, נאמנים אפילו אשה וקטן. ואם כן בדבר זה... שאי אפשר שתהיה עדות בדבר, שבלי ספק איש הלז אף אם הוא רשע ופריץ אבל במסתיר מעשהו ורק בילדים קטנים משחק וכמתלהלה בזיקים ואומר הלא משחק אני, אם כן פשוט הוא שנאמנים להעיד. ומה גם דאטו [האם] אנו רוצים לפוסלו לעדות ולשבועה? רק אומרים אנו שמא עשה זאת. וכבר אמרו במסכת נידה (דף סא): 'האי לישנא בישא אף דלקיבולי לא בעי למיחש מיהא מבעיא' [לשון הרע, אף שאסור להאמין לדברים הנאמרים, אבל יש לחשוש שמא הם נכונים]. ובמסכת מועד קטן (דף יח): 'דהאי לישנא בישא [לשון הרע] על כל פנים מקצתו אמת'. ואם כן איפוא אוי לנו שבימינו עלתה כך שיהיה איש כזה מלמד תינוקות של בית רבן, אשר פיהם טהור ויש לחוש שהבל פיו הטמא יטמא אותם. ועל כן על דעתי שמהראוי להסיר כתר המלמדות מעל ראשו ויחושו לנפשם עד אשר ישוב כתשובה שלימה ובסיגופים כראוי ואז ישוב לקבל דברי חברות ויהיה לו לכפרה על חטאיו. וכל זמן שאינו מתוודה על חטאיו, לא שייך תשובה..." עיי"ש שמאריך.

וחובה למוסרו כל שהחוק מחייבו בכך, ואילו לטעם הראשון רק במקום [שצריך] סייג וגדר [מפני] שהעם פרוצים בדבר, מה שאין כן במקרה בודד של יחיד שנכשל.

ומאידך, לטעם הראשון הוא חובה המוטלת על בית דין ומנהיגי הדור ושלוחיהם, מה שאין כן לטעם השני... מכואר שאין זה לכתחילה וראוי להשתמט אם אפשר, ...ולכך נהי דאין למחות לאחרינא ומאן דעביד ומשתדל כדין עביד דיש לו הרבה פוסקים לסמוך עליהם [ולכן אין למחות ולגעור במי שמוסר לשלטונות החוק, כי יש לו הרבה פוסקים שהוא יכול לסמוך עליהם] מ"מ אין לגדולי ישראל להשתדל בזה אלא להיות כשב ואל תעשה וכו' ע"כ.

ב). עוד יש לדון באיכות הראיה שצריך בכדי להתיר את הפנייה והמסירה לרשויות. כאמור בראשית דברינו הרי בד"כ אין בעניינים אלו עדות גמורה וחוחכת אלא עדות קטנים ופסולים ואומדנות, וכן לפעמים ישנה הודאת בעל דין... [ואי אפשר לדון על פי הודאה זו, שהרי על פי הדין] אין אדם משים עצמו רשע. [ולפי השיטה השנייה דלעיל, אין צורך בראיות גמורות, ואפשר להסתפק בראיות נסיבתיות, או עד מפי עד, או עדים שהם קרובים, וכן דנים על פי הודאת עצמו וכיו"ב].¹³

...וכן משו"ת שואל ומשיב (מהדורה קמא ח"א סי' קפה) שנשאל על שאירע בעיר אחת שנשמע קול על מלמד אחד שהילדים שלמדו אצלו בקטנותם מעידים שבקטנותם טימא

שתשובה זאת הובאה שם יותר באריכות.
14. חלק חושן משפט סימן לה סעיף יד.

13. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן רעט, הובא בבית יוסף, שם, סימן ב. ועיי' שו"ת הרשב"א ח"ד סימן שיא

מכתבי תשובות מגדולי הדור

מתוך תשובת מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א

אפילו רגלים לדבר אלא איזה דמיון, אם נתיר הדבר – לא רק שאין בזה משום תיקון העולם, אלא הרס העולם יש כאן ויחכן שבגלל איזה מרירות של תלמיד כלפי המורה מעליל על המורה, או בגלל איזה דמיון שווא מכניסים אדם למצב שטוב מותו מחייו, על לא עוול בכפו, ואין אני רואה שום היתר בדבר.

והנני בזה ידידוּש"ת,

יוסף שלום אלישיב.

מיום צום העשירי בטבת ה'תשסד

לידידי הגרש"פ כהן וכו'

...מתוך דברי הרשב"א (הערות 9, 12) שמעינן שבדבר שיש בה משום תיקון העולם, יש כוח לחכמי ישראל שככל דור ודור לגדור גדר ולעמוד בפרץ גם במקום שאין לנו צירוף של הורמנא דמלכא (רשות המלך)...

אכן, כל זה להתיר להודיע לממשלה הוא באופן שהדבר ברור שאכן ירו במעל, וכזה יש תיקון העולם. אך באופן שאין

מתוך תשובת הרה"ג משה הלברשטאם זצ"ל

חבר הבר"ץ העדה החרדית

ראש ישיבת דברי חיים טשאקאווע

מחבר ספר שו"ת דברי משה

מדין מסירה, שהעובר על כך אין לו חלק לעולם הבא, כמבואר בראש השנה דף יז ע"א.

עוד שאלת אם בני ביתו עצמם יכולים למוסרו לשלטונות, ואם אין בכך משום חסרון במצוות כיבוד הורים.

[ומאריך הרב מאוד בראיות ואז מסכם:]

"המורם מכל האמור שכבר מצינו אצל רבותינו הראשונים שהזדרזו לענוש ולקנוס את כל אלו מאחינו הטועים שלא

"בדבר שאלתך במקרה לא טהור באב הסודר כפרה שכבר פקיע שמייה בעשותו [התפרסם שמו כמי שעושה] מעשים מגונים רח"ל ביוצאי חלציו, וכבר הזהירוהו כמה וכמה פעמים על כך, אך ככלב השב על קיאו הרי הוא חוזר על מעשיו הנלוזים. ובני ביתו יראים מתקיפותו ואין לאל ידם להיפטר מעלילותיו המרושעות.

ובאת בשאלה אם מותר לעשות כנגדו מסירה לשלטונות כדי שיאסרוהו באזיקים בבית הסוהר או שמא אסור לעשות כן

וזאת למודעי, כי חוטא זה הרי הוא גרוע מן המוסר והמצער את הרבים... הרי הוא רודף אחרי הערווה שמצווה על כל אדם להציל את הגרדף בנפש הרודף, ולמצווה גדולה תחשב לו. וכדברי הרמב"ם בפרק א' מהלכות רוצח ושמירת הנפש הלכה וו, "הרי כל ישראל מצווין להציל הנרדף מיד הרודף ואפילו בנפשו של רודף" וכיון שכן, הנה גם בניו ובנותיו יכולים לזכות בזו המצווה ולמסור את אביהם לידי השלטונות. דהרי אין לך הצלת נרדף יותר גדולה מבאופן שהנרדף גופיה [עצמו] הורג את הרודף ופשוט.

...יש אמנם נקודות חשובות והכרחיות בעת המאסר והטיפול באדם חולני זה שהשתיקה יפה להם, כגון הצורך להשתדל שהרופא המטפל בו וכן הפסיכולוג או הפסיכיאטר יהיו מהחרדים לדבר ה', וכן לגבי המידה הנכונה בתרופות להרגעה שינתן לו, יש לשים לב שיתנו לו כפי מידתו ובשום אופן לא יותר מההכרח כמובן וד"ל.

...ויהי רצון שלא ישמע עוד שוד ושבר בבתי כל בני ישראל מעתה ועד עולם. ואתם שלום ובייתכם שלום וכל אשר לכם שלום.

בידידות נאמנה ואהבה רבה,

משה הלברשטאם

הצליחו לעמוד איתן מפני פיתוי יצרם והענישה הייתה קבל עם ועדה למען ישמעו ויראו".

[ומאריך שוב בראיות ומסכם:]

"לסיכום הדברים, הנה בנידון דידן שלא ניתן לומר לבני ביתו... נותרה רק העצה שימסרוהו לשלטונות! ובפרט ע"פ המובא לעייל בדברי ה"גרש ירחים"... אבל כאשר האב מזיד ומפשיע בידיים אין עצה ואין תבונה כנגדו.

...היודע באדם מסוים שהוא חוטא ומרשיע עם יוצאי חלציו ברגעים אלו ממש, הרי הוא חייב להציל עשוק מיד עושקו ולפנות אל השלטונות תיכף ומיד שיאסרוהו בכבלי ברזל ויניחוהו בבית האסורים לפרק זמן ממושך עד אשר ישכיל להשקיט ולהכניע יצרו באופן שלא יהיה כל חשש שמא יעסוק במעשים מגונים אלו בשנית.

ואולם אם הוא אינו חוטא ומרשיע בעת, אך הדברים ידועים שהוא עושה כן, הרי שמלכתחילה טוב ויפה להתרות בו שאם יודע או ישמע שהוא יגע בקצה ציפורנו בא' מיוצאי חלציו לטוב ולמוטב, כי אז אחת דתו להיות מיושבי בית הכלא לחודשים ולשנים רבות. ואולם אין התראה זו לעיכובא כלל וכלל, ע"פ המבואר לעיל ברמ"א ובש"ך. ולפיכך כאשר אין אפשרות להתרות בו, ניתן לפנות אל השלטונות מיד כמבואר לעיל.

מתוך מכתבו של הרה"ג זלמן נחמיה גולדברג שליט"א

אב"ד ירושלים עיה"ק

מאיסורא [להפריש מן האיסור] שמותר להכותו, גם בזה נראה שהולכין אחר אומדנא.

ע"כ לענייננו נראה שכאן, שהמטרה למסור אותו לערכאות זה למנוע מעשיו הרעים בעתיד, בזה ניתן לילך אחר אומדנא. אבל נראה שקודם יש להעביר הדבר לידי רבנים מובהקים הבקיאים בהוראת הלכות אלו, והם ידונו בכל מקרה ומקרה אם ניתן למסרו למלכות לפי האומדנות וההוכחות שבידינו, וכן אם יש צורך בדבר. שלפעמים אפשר לתקן בדרכים אחרות...

ב"ה אדר א' ה'תשסה

קראתי הפסקים מגדולי הרבנים בעניין שאלתך אם מותר למסור למלכות באחד שיש אומדנא שמתעלל בילדים ומטמא אותם, והעלו שמוטר. והנה בוודאי שהלכה כמותם ואני רק אעיר לפלפולא כמה העדות בריני אומדנא

...ומעתה נראה שלא מבעיא לחשוד לעשות תועבה עם ילדים, שזהו רודף אחר הזכר שניתן להצילו בנפשו, וכמו שפסק הרמב"ם בהלכות רוצח פ"א, אלא גם בחשוד לעשות תועבה עם ילדות שעדיין אינן ערווה, מכל מקום גם לאפרושי

מתוך מכתבו של הרה"ג אשר זעליג וייס שליט"א

ביהמ"ד לתורה והוראה – מנחת אשר

להתגונן בפניו. והרי ידוע מפי כל המומחים לדבר שהחוטא בעניין הרע הזה, דרכו לחזור על מעשיו ככלב השב על קיאו, והפגיעה בילדים היא לעיתים נוראה עד שכל ימיהם נושאים הם איתם פצעים נפשיים שלעולם לא יגלידו. וק"ו הדברים ממה שכתב הש"ך, שאם מותר למסור את הרגיל להכות, בודאי מותר למסור את אלה.

...והנראה ברור בזה ע"פ המבואר לעיל דאין המוסר כרודף ממש מעיקר הדין, אלא שחכמים ברוחב דעתם עשוהו כרודף להעמיד הדת על תילה ומשום תקנת הציבור... והם אמרו והם אמרו דכאשר אדם מיצר לציבור מותר למסרו, והם ברוחב דעתם ובפלס חוכמתם נמסר בידם לשקול את טובת הציבור...

פעיה"ק ירושלים ת"ו

תאריך ה' אב ה'תשסד

הנה נתתי אל לבי לעיין במאי דשאל קמן [במה ששאלו אותנו] כיצד לנהוג בשאלה הכאובה במי שיש עליו הוכחות לכאורה שהתעלל בילדים התעללות מינית, האם מותר למסור על כך לשלטון החוק, דהלא אין ידנו תקיפה להעניש את החוטאים ולאסרם כדי שלא יוכלו להמשיך ולבצע זממם הרע.

... ועיי"ש בש"ך (ס"ק מ"ה וס"ק ס') שמי ש"רגיל להכות" – מותר למסרו כדי שלא יוסיף לנהוג במנהגו הרע. וק"ו הדברים בנידון דידן [בנושא שלנו] שהוא לא רק מכה חברו, אלא פוגע פגיעה אנושה בילדים רכים חסרי ישע שאין בידם

בזה עדים כשרים, מותר למוסרו, דהלא בכל המקורות שהבאנו
בכולם לא היה אלא אומדנא ורגליים לדבר לפי שיקול הדעת,
ואף על פי כן התיירו למוסרו או לייסרו...

ביקרא דאורייתא

ובאה"ר

אשר וייס

אלא שצריך זהירות יתרה לברר וללבן עד תכלית עד מקום
שידינו מגעת האם אמת נכון הדבר שאדם זה פגע מינית
בילדים באופן שרגליים לדבר שיחזור לסורו, ולא להיתפס
לשמועות וחשדות שווא ובהלה של הורים בהולים, להחריב
עולמו של אדם חף מכל פשע כדי להפיס דעתם החפוזה של
החושדים בכשרים. אבל כאשר נראה ברור לבי"ד או לוועד
של תלמידי חכמים שאכן נבלה נעשתה בישראל, אף שאין

סיכום דבריו של הרה"ג יהודא סילמן שליט"א

רב דק"ק חסידיים רמת אלחנן ב"ב.

ב.) ולמוסרו לשלטון, הרי אם המצב שדי בפיתורים ואין
לחוש שימשיך לפגוע, יש לעשות כן ולא למוסרו.

ג.) אבל אם יש חשש שהפגיעות ימשכו, הרי, עכ"פ משום
לאפרושי מאיסורא נלמחות מצד החובה למנוע אדם מלעבור
איסור, אפשר לדווח, ואף שאם אין זה גילוי עריות ממש –
אין בזה דין רודף, אבל הרי בזמנינו בין כך אין במאסר שלהם
דין פיקוח נפש, ואפשר לעשות כן.

ד.) אבל אין למסור ההחלטה בזה לכל אדם, אלא – כמו
שכתב רש"ל – לדיין או לאדם חשוב.

ה.) וכל שהדברים נראים יש לעשות כן, גם על פי עדות קטנים
או הוכחות אחרות המעוררות חשד סביר, וכמו הקלטות,
מכתבים או בדיקה בפוליגרף, ובלאו הכי בדרך כלל אם לא
תהא הוכחה, גם בדיניהם [של הגויים] לא יענש, ולענין זה
אין צריך הוכחה גמורה.

נשאלתי מארה"ב, בנידון דרישת השלטונות לדיווח במקרה
של פגיעה מינית מצד מורה בחניכיו, האם מותר או מצווה
לשתף פעולה ולדווח.

הגאון הרב סילמן שליט"א האריך בתשובתו וביאר את מקורותיה.
נביא כאן רק את המסקנות ההלכתיות הלכה למעשה אשר נרשמו
בסוף התשובה [בסוגריים רבועים – ביאורים שהוספנו לחבנת
הדברים].

דינים העולים

יש כאן שני עניינים נפרדים:

א. לפטרו מעבודה, בזה קיימא לן כדעת ה"שואל ומשיב"
שסגי ביצא עליו שם רע [אם יצא עליו שם רע, די בזה כדי
לפטרו]... [ובמקום] שיש רגלים לדבר, אפשר לפטרו באמצע
השנה, וגם אין מגיע לו פיצויים.

ז) ובחור"ל במקום ששייך דינא דמלכותא, ישנה סיבה נוספת להקל [ולמסור את העניין לשלטונות].
 ח) ומן הראוי לקבוע דיין או בית דין קבוע שיחליט בכל הנ"ל, ולבחור לצורך זה אנשים עם נסיון בבעיות אלו, מפני חשיבות הנושא הדורשת התמחות מיוחדת.

ו) ואמנם אם החשוד מוכן לקבל טיפול שיגמול אותו, ובכלל זה גם טיפול פסיכולוגי, וגם, לפי הצורך, תרופות שידכאו אצלו את היצר, אם הדבר נראה לפי ראות עיני הדיין שיעשה מה שהבטיח [ולפעמים, לפי ראות עיניו, בערביות מתאימות], יש להעדיף דרך זו על דיווח, ובתנאי שעל כל פנים יפסיק עבודתו.

קול קורא של הרבנים הראשיים לישראל שליט"א

הרה"ג אברהם שפירא שליט"א והראשון לציון הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א

ההורים בישראל לגדל ולחנך את ילדיהם על פי רוח תורתנו הקדושה, השוללת מכל וכל פגיעה בילדיהם.
 אלה מבין ההורים המתקשים בגידול הילדים ובחינוכם ושעל כן מגיעים למצב של פגיעה פיזית ורגשית בהם, טוב יעשו אם יפנו לייעוץ לשם קבלת הדרכה נכונה, כיצד לעשות פירות טובים בגידול בניהם.
 אנא שמרו על ילדיכם שהם עתיד האומה ועליהם תהיה תפארתנו. מן השמים יטעו בכם שכל טוב וישר לברור את הדרך בה תלכו ולפיה תגדלו את ילדיכם לראות מהם ברכה, אושר ונחת, אכ"ר.

בשנים האחרונות מתפרסמות יותר ויותר ידיעות על הכאת ילדים ואף מצבים של התעללות פיזית בהם. בין היתר נודע לנו שמדובר ובתינוקות רכים הנתונים להתעללות ממושכת ע"י הוריהם הטבעיים. אנו מביעים בזאת את זעזוענו העמוקה, שתיתכן תופעה כזו בקרב אחינו בני ישראל. שהורים ומבוגרים ינצלו את כוחם ומעמדם במשפחה כנגד עוללים וטף. לא יתכן שאדם בר דעת יפגע ביוצאי חלציו בצורה כה חמורה. ואין שום סיבה שתצדיק הטלת מום גופני או נפשי בילדים ע"י הוריהם או בוגרים.
 אנו מוחים נמרצות נגד השחתת מידות זו וקוראים לכל

יחס היהדות אל פגיעות בילדים

מבוא בין תרבותי לחברה החרדית

יחס היהדות אל פגיעות בילדים

מבוא בין תרבותי לחברה החרדית